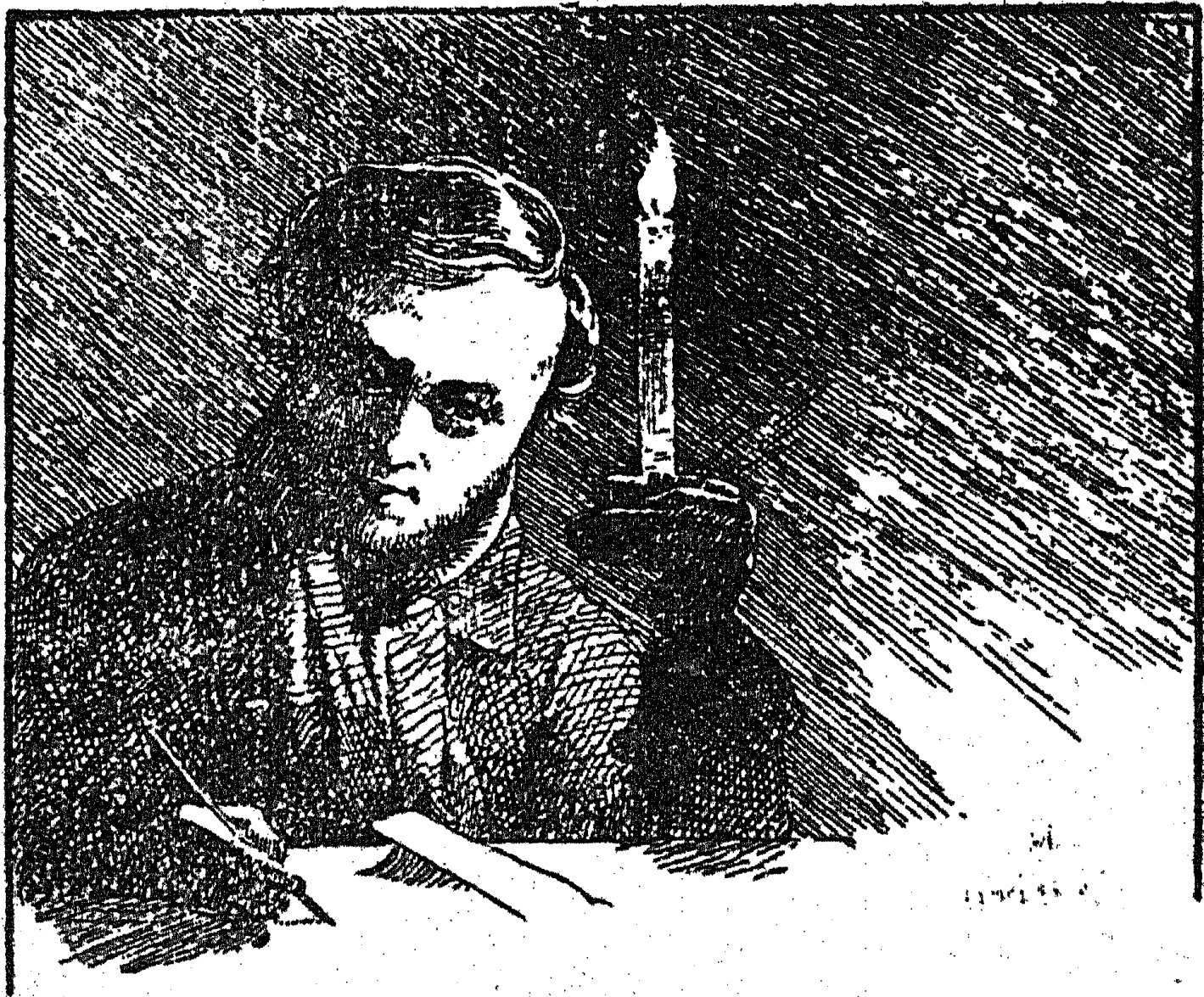

36103
PC
P83

УЧІТЕСА, БРАТИ МОЇ!

УКРАЇНА — НАШ РІДНИЙ КРАЙ.

КОРОТКА ГЕОГРАФІЯ.

Написав

СТЕФАН РУДНИЦЬКИЙ.

**В адміністрації Т-ва „Просвіта“ у Львові (Ринок, 10)
і у всіх українських книгарнях у Львові**

можна дістати отсі найновіші видання Товариства :

1. *М. Возняк*, Історія української літератури. т. I.
і II. До кінця XVIII ст., з численними ілюстраціями.
2. *Ф. Колесса*, Українські народні думи.
3. *М. Галущинський і В. Радзикович*, Взірцеві реферати про Шевченка.
4. *М. Галущинський*, Народня освіта.
5. *М. Галущинський*, Як люде вибороли собі право основувати товариства.
6. *Просвіта до українського народу*, збірка статей.
7. *Календар на 1922 рік*.

8 Вклад

A584700

УКРАЇНА НАШ РІДНИЙ КРАЙ

НАПИСАВ
СТЕПАН РУДНИЦЬКИЙ.

ДРУГЕ ВИДАННЯ.

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

ЛЬВІВ, 1921.

НАКЛАДОМ ФОНДУ „УЧИТЕСЯ, БРАТИ МОЇ“.

Ч. 4.

№ 27321062

TЗ(ЧУКА), 02

X КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

ФР ТЗ(ЧУКА) РЗЗ ІНВ. № 2732106

Автор Руденко Сергій С.

Назва Україна наша рід-
наша країна і коротка гео-
графія.

Місце, рік видання Львів 1921.

Кіл-ть стор. 128 с. і 1 л. карт.

-||- окр. листів

-||- ілюстрацій 8 арк. іл.

-||- карт 1 арк. карт.

-||- схем

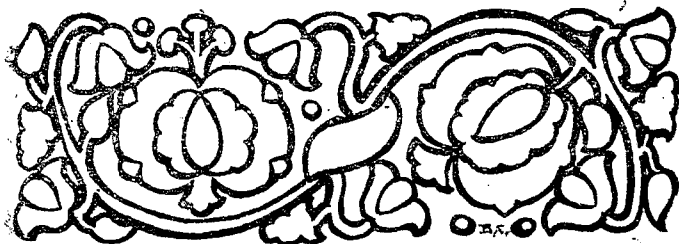
Том _____ частина _____ вип. _____

Конволют _____

Примітка: Н.О.Ч.02. Ресур.

2003

О ІНСТИТУТА
ЛЮД.

ЛЮБИМ І ПІЗНАВАЙМО НАШ РІДНИЙ КРАЙ!

Нераз бувало бачу, як злидений український мужик покидає на все рідну хату, щоби за морем чи в далекій Сибірі шукати землі і нового життя. Рідна земля немов мачухою була для нього, змалку поливав він її своїм потом, та воєна невдячна ледви стільки йому давала, що не вгиб із голоду та холоду. Всі помітували ним, гордили, гнобили, бути не давали. Прямо не було йому життя на рідній землі...

І чому ж його лице немов чорною хмарою повите, чому ж він з такою розпукою обіймає виходжені пороги своєї вужденної хатини, чому його жінка й діти голосять як по помершим? Прецінь всім їм по злиднях на батьківщині присвічує здалека обіцяний за морями та горами рай!

Чому кождий з нас, коли його судьба зажене в далекі чужі землі, так тужить за тими місцями, де вродився й зріс? Нераз на чужині здобув майно, родинне щастя, попану людей — а таки все тягне його непереможною силою до рідних місць!

Чому, коли в 1917 і 1918 р. залунав клич: будуймо українську державу й захищаймо її оружно від нахабних сусідів зі сходу й заходу, сховив наш народ, хоч виснажений до тла світовою війною, одностайне за зброю й так ясно

зросив своєю сердешною кровію широкі лани рідної землиці? Чому й дотепер цей наш народ, хоч приголошпений невдачами й знеможений до краю, таки вперто стоїть на своїм бажанню: бути домовитим господарем на рідній землі?

Це тому, що кождий тямучий чоловік любить свою батьківщину! Є правда такі, що їм всюди батьківщина, де лиш добре жити. Та це не добра прикмета. Не на те тебе рідна земля вродила, викохала, щоби ти її лишав і собі нової шукав. Це неначеб ти рідну неньку кинув і другої забажав!

У нашого народа таких нетягів, що самохїть собі нової батьківщини шукають, на своєю забувають, дуже небагато. Натомість сливе кождий з нас, чи він мужик чи міщанин, чи робить руками чи головою, чи бідний чи багач, щиро любить свою батьківщину. І так було все, все наш народ любив свою рідну землю, любить її і Бог дасть по віки її любити буде.

Але як?

Тут на жаль треба сумне сказати. Споконвіку живе наш народ на своїй рідній землі, від більш як тисячу літ має він свою історію: своїх королів, князів, бояр, славні визвольні війни, щасливі часи мира, часи величі й часи злиднів. А прецінь тепер так є, що лиш небагато між нами таких, щоб любило свою землю як слід. Ось дивись — пристав хто на друге чи третє село. Вже він жалується, що попав на чужину, хоч люде говорять тою самою мовою, ходять в такій самій ноші, ті самі звичаї держать! Переселиться хтось із села в найближше місто — й тут уже для нього чужина. Та мало цього! Просвіченому Галичанинови чужина на Буковині чи в Києві, Кияни-

нови в Галичині чи в Таврії і т. и. Це дуже сумно!

Бо любити свою рідну землю значить любити не лиш свою рідну хату, своє рідне село чи місто, свою рідну околицю, а любити всю землю, весь простір, де люде говорять рідною мовою, ховають рідний звичай, живуть рідними споминами минушини, леліють рідні надії на будучину!

Наш рідний край не є Київщина чи Лемківщина, Гуцульщина чи Кубанщина, Холмщина чи Таврія, Полісся чи Чорноморія, Поділля чи Донеччина, Бойківщина чи Харківщина, Підлясся чи Херсонщина, Волинь чи Полтавщина, Чернігівщина чи Катеринославщина!

Наш рідний край — це велика, багата, славна Україна! Усі ті дрібні землі, що ми їх назвали, та й ще багато інших, разом усі до купи творять нашу батьківщину. Як далеко гомонить наша рідна мова й пісня, як далеко наш народ живе, так далеко сягає Україна. Давно, давно, звиш сімсот літ тому назад почали наші славні прадіди великі називати Україною свою землю. Ми, погані правнуки цих великих прадідів, призабули це славне, велике імя, люті наші вороги, що дрожать перед самим тим іменем, захотіли стерти його з лиця землі й з людської памяти. Та воно віджило, воскресив його наш батько Тарас і інші будителі народнього духа. Нехай жеж воно не вмирає! Нехай не вертається срамотня, давня година, нехай ніхто з нас не назве своєї вітчизни инакше, як Україною.

Те саме можна сказати про назву нашого народу. Багато, пребагато ще між нами таких, що як питає його хто, що він? — відповідь: я Русин,

Малорос, хахол, православний, Подоляк чи Кубанець, Полішук чи Гуцул, Лемко чи Полтавець. Не знають бідолахи, що все те одно є, що всі вони не що инше а Українці, тільки з різних сторін великої України. І тішаться наші вороги, що наш великий народ ще не почував себе одним, що забув свою давню славу назву Українців. Бо всі ті ймення, що ми навели, або зовсім нічого не варті, або занадто дрібні. Ось питаємо земляка: що ти за один? Одвічає: Православний. Ото відповів! Аж тепер не знати, що він є. Бо православні є й Москалі (кацапи) й Білорусини (або як у нас кажуть, Литвини) й Українці й Греки й Серби й Болгари й Вірмени, ба навіть Самоїди й Камчадали! Так само скажеш: я Русин. Щож з того — ще таки не знати, хто ти є: чи ти Москаль („Великорусин“), чи Литвин („Білорусин“), чи Українець (Малорусин“), чи Галичанин („Червонорусин“), чи Підляшанин („Чорнорусин“). Бо Русинів багато всіляких було й є. Був час, що назва Русин була добра — вона означала дійсно усіх Українців. Та так було тисячу літ тому назад і ніколи вже не вернеться. Стару нашу назву присвоїли собі Москалі тай не сила їм її відібрати. Так само Білорусини стали окремим народом. Тому назва Русин, чи назва Малорос, заведена Москалями, щоби нас задурити й обмосковщити, для нас Українців дуже непригожа. Тай нема такого ніде на світі, щоб одним іменем називати кілька народів. Ось Німці, Англіїці, Голяндці, Флямавдці, Шведи, Данці, Норвежці — всі з німецького-германського кодла. А нехай би їм хто велів, щоби вони називали себе одною спільною назвою! Сміх тай годі.

Так само, та ще сучнійше є з назвою „хахол“. Частенько приходиться чути, як наш земляк з російської України каже про себе, що він „хахол“.

Стид та ганьба! Придумав Москаль насмішливу назву на Українців і вони самохіть її приймають!

Вже менше важне й сумне, що наші люде називають себе після сторін, з яких походять (Киянином, Гуцулом, Подоляком, Кубанцем, то що). Та все таки це не добре. Бо це так, як би хто, коли його питають, з якого він села, сказав, з якого кута він є. Бо в селі є всякі кути чи присілки. Хто не з того села, їх не знає. Так і чужий чоловік не знає України. Тому не говори йому, що ти Полтавець чи Чорноморець, Волиняк чи Бойко, а говори вперше: я Українець. Це, а не инше твоє народне ймення, все инше це неваче пояснення до нього.

Томуто нехай не буде між нами иншого народнього імени, як Українець, український! Сказав би дехто: от, пuste слово! Та так не є. Це твоє імя значить, що ти є член одноцільного, великого народу й почуваш себе ним. Це знак, що твій народ не хоче на дальше в роздріб жити, що прокинувся з вікового сну й зібравсь у велику одностайну громаду, щоби вибороти собі крашу будучність!

Вже з того, що ми дотепер сказали, виходить, що любов до рідного краю і народу мусить обіймати ціли й рідний край і народ. Наш рідний край великий! Не легко одному чоловікови змірити його власними ногами та заглянути власними очима в кожен закуток, яка там сторона, як там люде живуть. А знати це доконче треба, бо любов до рідного краю конче повинна основуватися на його пізнанню! Нам Українцям не треба сліпої любові до України, ось так як матір любить свою дитину та видить

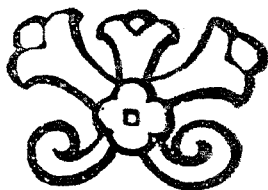
в ній все добре й гарне, хоч не раз воно не так! Нам Українцям нема добра з такої сліпої любови до рідного краю й народу, що любить все без розбору, чи добре й гарне, чи лихе й погане, колиб лиш українське. Нам Українцям треба розумно любити Україну, кріпко любити все, що в ній добре й гарне, цурагтися всього, що лихе й погане, й працювати з усіх сил, щоби його на Україні не було.

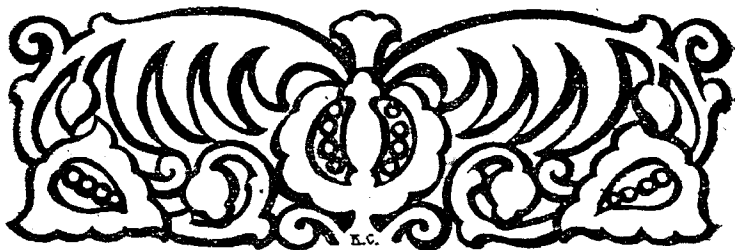
Та до того доконче треба свою Україну добре пізнати. Дорога до цього пізнання йде лише через науку.

Є різні науки, що можуть нас навчити, чого потрібно про Україну. Є історія України, що розповідає нам, як наш народ жив та яку долю переходив від найдавніших часів до нинішнього дня, є українська етнологія, що вчить нас, які гарні звичаї та обичаї є тепер в українського народу, є українська література, що розказує нам, які гарні пісні, приповідки, казки, пословиці вдумав наш народ, які твори написали його писателі-поети, одним словом є багато наук, що говорять про Україну.

Однак мабуть найважніша між ними — це географія України. Географія, або землезнання обіймає всі найважніші відомости про землю й народ, що її заселяє. Вона оповідає про сушу й море, про гори, горби, височини, низи; про ріки, озера й багна, про підсоння, ростилини й звірів, що живуть на Україні. Вона розказує нам про український народ, про його села, містечка, міста, городи, про його хліборобство, ремесло й торгівлю. Вона дає одним словом образ життя-буття українського народу на його рідній землі.

Тож присвяtimo отсю книжечку землезнанню України. Невелика буде отся книжечка та постараємо вмістити в неї як найбільше знання, щоби кожний, що її прочитає, пізнає, яка велика і багата є Україна, який великий та злиденний український народ, яка велика її світла будуччина його жде, коли він двигнеться з вікового занепаду і стане домовитим хозіяном на своїй рідній землі!

ДЕ ЛЕЖИТЬ УКРАЇНА, ЯКІ ЇЇ МЕЖИ Й СУСІДИ.?

По вченому кажуть, що наша Україна лежить між 43-им та 54-им ступнем північної географічної ширини й між 21-им та 47-им ступнем східної географічної довжини. Ці числа кожний може відчитати на мапі України, що долучена до цієї книжечки. Земля наша, бачте, це велика куля; щоби на ній означити положення якоїсь країни чи місцевости, потягнуто здовж і поперек цієї кулі лінії, таї поназначувано їх числами.

Та ці числа нам ще нічого не говорять. Тож оповімо словами про положення України.

Україна лежить у часті світа, що її зовемо Європою. Є в цій Європі багато інших країв, ось Англія, Франція, Італія, Німеччина, Австрія, Угорщина, Туреччина, Московщина, Польща й багато багато ще інших. Європа що правда менша від інших частей світа, пр. від Азії, Америки чи Африки, та зате вона густо заселена людьми й ці люде, що мешкають в Європі, дійшли до найвишого ступня просвіти. Ми Українці тим, що наша країна лежить в Європі, є теж Європейці, себто належимо до гурту народів, що тепер володіє усею землею як велика вона й широка. Не можна нам з цього боку гордитись, бож ми серед усіх народів Європи найбільш нещасливий народ. Та про те треба нам невпинно старатися, щоби ми

Українці як найскорше дорівняли иншим народам Європи нашим розумом, просвітою, багатством і політичним значінням.

Україна положена в східній части Європи, недалеко тих меж, за котрими зачинається сусідна часть світа — Азія. Найбільше просвічені й багаті народи живуть в західній і середній її части — ми Українці живемо на сході, далеко від просвічених, багатих земель, близько до непросвічених, бідних, степових та пустинних земель Азії. Одно ще добре, що доля поставила Україну на південнім краю східньої Європи, над Чорним морем. Все таки на Україні підсоння гарнійше й теплійше, як пр. на Московщині чи на Білій Русі, всіляке збіже, городовина, деревина куди роскішнійше в нас розвивається, легше народови жити. А Чорним морем легка дорога у весь світ, на кораблях чи в пристанях легко заробітку добути, тай рибою не одного море прокормить.

Придивімся ж ближше положенню України!

На захід сонця сягає Україна по межі Волощини, Словаччини, Мадярщини й Польщі. Волоський народ сидить у полудневій частині гір Карпат, у Молдаві, Буковині та Бесарабії. Наш український народ межує з Волохами спершу в Бесарабії: на устях Дунаю і Дністрових гирлах, коло міст Ізмаїла, Кілії, Акерману й Бендерів, потім здовж ріки Дністра коло городів Оргієва, Білців, Могилева, Хотиня, потім на Буковині, коло Чернівців, Серету, Сторожинця, Довгополя, вкінці на Мармароши коло Боршови, Вишева й Сиготу. Великі, веселі українські села межують з волоськими серед роскішних піль, огородів, садів і винниць Бесарабії, на соняшнім буковинським Підгір'ю і в темних лісах та зеленых полонинах нашої карпатської верховини. По пів-

денним уже боці гір, де степові угорські низи підходять під виноградом укриті узбіччя Карпат, межує український народ з Мадярами коло міст Вуйлока, Берегова, Мукачева й Ужгорода. Тут на низьких горбах, що поволі ростуть у висоту, зустрівся наш народ споконвіку зі Словаками здовж межі, що йде попри Ужгород, Бардіїв, Сабінів, Кежмарк й Любовлю до границь Галичини.

Тут на Лемківщині починається наша границя з Поляками. Українці довгим клином врізалися здовж карпатського хребта між Словаків та Поляків. На польській границі стоять місточка: Пивнична, Грибів, Горличі, Жмигород, Дукля, Ріманів і Заршин.

На дальше відділює Поляків від Українців ріка Сян, хоч у багатьох місцях українські села переходять і на лівий його бік. Сянік, Динів, Дубецько, Радимно, Ярослав, Сінява, Лежайськ отсе міста й місточка, що в цім місці зазначають польсько-українську границю.

Прямуючи відтепер прямо на північ, йде межа української землі між українською Холмщиною та польською Люблинщиною попри Тарногород, Білгорай, Шебрешин, Замостє, Красностав, Любартів, Радин, Луків, Соколів, Дорогичин, Білськ до річки Нарви, що витікає в величезних лісах-темеях біловежської пуші. Цей могутній праліс споконвіку творить північно-західний вугол української землі. Звідси її межі звертаються на схід сонця, на північ від них сидить вже не Поляк, а найблизший рідний брат наш Білорусин, або як у нас часто кажуть, Литвин.

Між нами й Білорусинами нема такої гострої межі, як між нами й Поляками або Москалями. Правду кажучи, народ, що живе на широкій полосі землі лівобіч ріки Припяти, це український народ, в котрого мові є багато білоруських при-

мішок. Звичайно кажуть, що границя між Українцями й Білорусинами йде горі Нарвою до її джерел, потім попри містечко Пружани, ріку Ясельду, Вігонівське озеро і доходить до ріки Припяти, там де в неї вливається річка Цна. Далі вже границею є ріка Припять аж до її устя в Дніпро, потім уже сам Дніпро горі аж до города Лоева. Дійсна границя України й Білоруси йде північними межами уїздів (повітів): Пинського, Мозирського, Річицького й Гомельського й потім на північний схід попри міста: Новозибків, Нове місто, Сураж до Мглина. Тут кінчиться білоруське сусідство й починається великоруське або московське.

Отся межа України із усіх найдовша і найбільше замотана. Землі, куди вона проходить, були ще перед триста роками майже безлюдною пустарою, знищеною татарським лихоліттям. Коли Татари ослабли, почали ці багаті землі заселюватись Українцями, однак багато наплило сюди й Москалів тай сіло всуміш з Українцями, хоч звичайно в окремих селах. Томуто в Слобожанщині, Донщині, Ставропільщині перемішані українські села з московськими. Межа суцільної, українським народом заселеної країни йде спершу вздовж східної границі чернігівської губернії до Глухова, потім же попри міста: Рилськ, Суджу, Миропіль, Обоянь, попри джерела Псла и Ворскли, міста Корочу й Новий Оскол і доходить здовж річки Потудані до ріки Дону коло Острогжеська. Тут покидає межа України Дін при устю річки Ікорця, перетинає річку Битюг і правцює попри велику слободу Бутурлинівку до річки Хопра коло Новохоперська. Потім уже держиться межа України правобіч річки Хопра, проходить Дін коло ст. Мигулинської, слідкує лівобіч річки Калитви до річки Кумшака та йде здовж неї аж

до її устя в Дін. Звідси завертає границя України здовж правого берега річки Салу до меж Астраханщини аж під Сарепту, потім же здовж стрімкого узбіччя Єргенських горбів і довгого ряду степових озер доходить коло Шурадинська до побережа Каспійського озера.

Південну границю України творять величні гори Кавказу з їх підгір'ям. В них сидить багато всіляких дрібних кавказьких народців та дещо й московських поселенців-колоністів. Границю України зазначуть тут ріки Терек і Малка, гори Ельбрус і хребет Кавказу. Звідси сходить границя України доли коло місточка Гаґрі над Чорне море. Всю иншу південну границю України творить беріг Чорного та Озівського моря, звідсіля аж знов до гирла Дунаю, де ми почали вести українські межі.

В отсих широченних межах уміщається наша рідна Україна. Обіймає вона звиш один мільон квадратних кілометрів простору (кілометр має 100 гектарів, гектар сливе такий великий як десятина), себто близько два рази більше як ціла Німеччина або Франція, три рази більше як Англія. На тому просторі України жило в 1914 р. 54 мільонів населення, з якого приблизно 39 мільонів Українців.

Та український народ живе не лише на Україні, розлився він сливе по усіх частях світа, по різних далеких землях, де лиш підсоння нашим людям сяк так пригоже. Віда й злидні прогнали його з цвітучої України, з отсеї „нашої, не своєї землі“. Пішли Українці в далекі чужі землі й сіли там більшими громадами. Отсі оселі Українців на чужій землі зовемо колоніями.

Українські колонії по часті розсипані недалеко від меж України. Ось багато в таких між Волохами в Бесарабії здовж Прута й на сусідній

молдавській землі, в Добруджі при устях Дунаю, на південній Буковині, між Малярами на угорській рівнині, між Поляками в Люблинщині, між Москалями в Курщині, Вороніжчині, Донщині, Саратівщині, Самарщині, Астраханщині, між ріжними кавказькими народами за Кавказом. Інші українські кольонії відбилися дуже далеко від рідної землі. Довжезним рядом простяглися вони здовж південних меж азійської Росії, від Оренбурщини по афганську границю і Тихий океан. Зустрічаємо великі українські кольоніяльні землі в Кіргізьких степах в Акмолинщині, в Закаспійській області, в Туркестані, у південній Томщині й Єнісейщині, в Амурській області на зеленім клині, над рікою Уссурі коло китайської границі, вкінціж у Приморській області коло Владивостока. Так само далекі від рідного краю українські кольонії в Єдинених Державах північної Америки, в Канаді, Бразилії та Аргентині. В цих кольоніях жило в 1914 р. поверх 4 міліони Українців.

Хоч і як цікаво поговорити про тих далеких наших братів Українців та їх життя-буття, не будемо в отсій книжечці ними займатися. Ми звернемося лише до споківнічної української землі в її нинішних межах і лише про неї будемо тепер розказувати.

Більше як тисячу двісті років сидить на своїй землі українській народ. Вже найдавніші вісти, що переховалися про наш народ в старих рукописах і книгах, подають, що жив він у Карпатах, над Бугом, Дністром, Прутом, Прип'ятю, Дніпром, Богом, Доном, над Чорним морем гень-гень аж під Кавказ. Що більше! Можемо напевно думати, що український народ жив на своїй теперішній землі ще давніше, в часі Христового Різдва або ще й перед ним. Українська зе-

мля це не новизна, видерта иншим, це споконвічна батьківщина і власність українського народу! Ніякий инший народ не має права бути на цій землі господарем, лиш український народ!

Коли Англійці, Французи, Італійці, Еспанці хваляться, що вони споківвіку задержали в своїх руках і захищували від ворогів свої землі, то не велику ще втяли штуку. Їх землі відділені від сусідів глибокими морями й ріками, піднебесними, вічною кригою вкритими горами. Нам Українцям не дав Бог такого щасливого положення. Україна—це немов родюча нива, необгороджена, прибитому шляху, на порозі між двома світами: Європою, де жили й живуть на багатих землях просвічені народи, й Азією, де по пустих степах кочували напів-дикі татарсько-монгольські орди зі своїми войлочними шатрами та стадами різної худоби. Багаті культурні землі надили грабіжних кочевників до себе й одна орда за другою, одна страшніша від другої перли на захід в Європу: страшні Гуни, що знишили стару римську державу, жорстокі Авари (Обри), котрі так страшно гнобили наших предків, що й до нині згадуємо їх у наших пословицях, могутні Хозари, грабіжні Мадяри, настирливі Печеніги, погані Половці, а вкінці найгірша язва України—Татари, що звиш пів тисячки літ мов опир ссали кров України. Раз-пораз виходили з азійських степів величезні орди кочевників і сунули українськими степами, наче битим пляхом, на захід і південь. Більш як тисячу літ заливали ці хижакі Україну морем крові, пожежі, безконечного горя. Та не зломилі української сили. Могутною стопою станув український народ на своїй рідній землі. Безчисленні орди розбивалися об його грудь мов морські хвилі об могутню скалу. Цілу Європу, цілу культуру,

ціле християнство захищував український народ своїми грудьми, втратив у цій непосильній боротьбі свою давню державу, свою культуру, свій добробут, пішов під владу сусідних народів, що поза його плечима змогли безпечно перетривати татарське лихоліття! Але остав на своїм місці, вдержався на своїй рідній землі. Що лишилося із тих страшних кочевих орд, що грозили загибллю всій Європі? Нужденні останки в Криму й на Підкавказю, що ледви животіють серед Українців. І там, де колись українські невольники по тюрмах, з татарської неволі, із землі бісурманської посилали свої сльозні нещасні молитви „на ясні зорі, на тихі води, у край веселий, у мир хрещений“, там тепер розсілися веселі українські села, завітчані зільниками, умаєні садами, там супокійно ходить за плугом український хлібороб і лунає українська пісня!

Так щож з того! Пропала сила кочевиків, та прислабла й наша. Український народ ще й досі не встиг вийти з вікового ослаблення. Не що инше, а татарське лихоліття є причиною, що український народ є донині поневолений і мусять на рідній землі чужим панам служити.

Сусідство України з азійськими степами, повними всілякої хижої Татарви, впродовж усеї української історії висіло над Україною як тяжка змора. Воно найперше тим було шкідне, що зачинило Українцям дорогу крізь Чорне море до Царгорода й сусідних багатих земель, звідки всяка наука, поступ і добро могли йти на Україну.

Українці мали тисячу років тому свою власну, питому, велику й могутню державу; в Київі сидів на золотокованім престолі князь, що володів від Сяну до Дону, від Чорного моря до да-

2732106

лекого Великого Новгороду й Ледового океану. Ось тоді давні Українці торгували всяким добром з Царгородом, всею Грецією й Малою Азією, привозили звідти багато дечого: і знаряддя і зброї й одіння дорогого та що найвартнійше, училися у чужих, як жити і як своїй рідній землі порядок давати. Від культурних Греків прийшли на давню Русь-Україну проворні купці, зручні ремісники, потім учителі нової віри. Наші пращурі прийняли від Греків Христову віру, за нею прийшло писемство, культурніший спосіб життя, одним словом давні Українці пристали до сімі культурних народів Європи. Все те прийшло за легкою лучбою з південними заморськими землями, куди йшов свободний шлях Чорним морем.

Ціт лучбі України з Царгородом і іншими грецькими землями зробив кінець не хто инший, а азійські кочевики. Вони поперли чорноморськими степами й немов клином відсунули Українців від лучби з Греками, що тоді були найкультурнішим народом всього світа. Прорвалася нитка на кілька сот літ, над Чорним морем занували Татари й Турки. Колиж їх силу зломлено півтора літ тому, і коли Українці знову заселили береги Чорного моря, вже над ним не було культурних земель. Україна положена тепер дуже далеко від дійсно культурних країв: Англії, Франції, Німеччини і т. и., тому не дивно, що Українці такі відсталі культурно від цих щасливіших народів Європи. Бо всі безпосередні сусіди Українців — чи це Румини, чи Маляри, чи Словаки, чи Поляки, чи Білорусини, чи Москалі самі геть то не дуже високо зайшли в культурі й поступі. Не було ось кому нас Українців добру навчити!

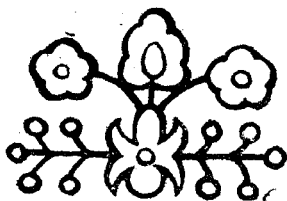
Біда була Україні з тим сусідством азійських кочевиків. Та прецінь і тут не обійшлося

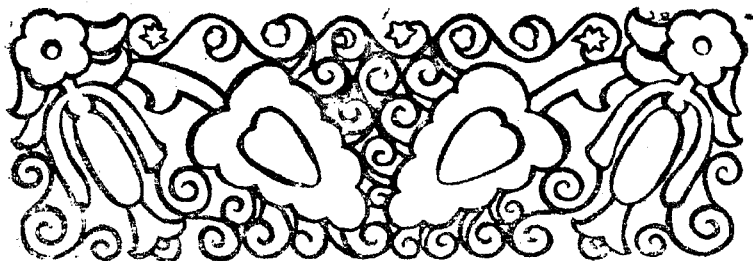
без добра. Вічні бо набіги кочевиків насталили українську силу, спонукали до самооборони. Граблені та вйовані Татарвою Українці зачали збротись і гуртуватись. Тим робом через татарські набіги витворилося й зросло в силу українське козацтво. Воно зробилося національним українським військом і вибороло Україні під стягами Хмельницького по трьох століттях неволі нову самостійність — славному Гетьманщину.

Друга добра користь з татарського кочевого сусідства була ось яка. Татарва не сиділа на своїх степах густо, а волочилася лишень туди й сюди зі своїми табунами, чередями й отарами. Коли Татар півтораста літ тому приборкано, всі їх землі стали доступні українським хліборобам. На ці нові землі посунула тьма-тьменна українського народу, поселилася там і тим робом простір українських земель сливе в двое збільшився.

Під теперішню пору, коли по азійських кочевиках давно й слід загинув, положення географічне України стало навіть дуже корисне. На Чорному морі з року на рік зростає корабельна плавба, бо світові шляхи морської торгівлі проходять недалеко — Середземним морем і Сузьким каналом. Недалекий час, коли Дніпро стане доступний морським кораблям і піде ним судоходна сполука Чорного моря з Балтійським морем. Ще важнійше в те, що Україна лежить саме на найкоротнім сухопутнім шляху з західної й середньої Європи (з Англії, Франції, Німеччини, Австрії) до Індії, найбагатішого краю на всій землі. Один з найголовніших шляхів світа мусітиме йти впродовж усеї України. Хто на Україні пануватиме, буде держати в своїй руці ключ до доброї пайки світової торгівлі й лучоби.

Велика наша Україна, широко простяглася вона над Чорним і Озівським морем від Карпат по Кавказ, над величними судоходними ріками, над найважнішими шляхами світа. Булоб де зажити на славу не то пятьдесятьом міліонам людей а сотні міліонів, не в злиднях, а в достатках. Бог і природа все своє зробили, треба би щетільки, щоб український народ двигнувся з довговічного занепаду й засукав рукави до великого діла: стати домовитим господарем на своїй рідній землі!

ПРО ГОРИ, НИЗИ, РІКИ Й МОРЯ УКРАЇНИ.

Колиб ми могли злетіти так високо, щоби наш зір зміг обняти усю Україну від Сяну по Каспійське озеро, то побачилиб ми перед собою одну величезну, донеде легко погорблену рівнину, на широких просторах вище піднесену, то знову зовсім низько положену, порізану срібними лентами рік і річок, що спливають у Чорному морі. Тільки на самих межах України, західних, піденних і східних простяглися гірські верховини: Карпатів, Криму й Кавказу. Більше як дев'ять пайок із десяти української землі це або подогі низи або незисоко піднесені плоскі височини з невеликими горбами. Куди менше як одна десята пайка України вкрина горами.

Наша земля, як всякий дещо просвічений чоловік знає, має подобу величезної кулі, що вертиться довкола своєї осі та кружить довкола сонця, ще мільон разів більшої розпаленої кулі, котра дає землі світло й тепло.

Колись і наша земля була розпаленою кулею. Та вона поволі холола і вкрина себе ціпкою камяною корою. Тільки у своїм нутрі земля ще й донині так розпалена, що все, що там є:

і скала і залізо чи инший металъ є плинне як розплавлений на огні віск. Доки ще гаряче нутро землі добре гріло цю кору, що зробилася була на верху, доти ця кора була гладка й рівна — на землі не було гір, горбів, височин. Колиж земля стала далі холонути, почала її кора морщитись, ломатись, там запалася, тут піддвигнулася — одним словом стала дуже нерівна. Де земна кора на широких просторах сильно запалася, там сплила вода і стало море, де остала на мірі або трохи піднялася, стала суша-низина. Де земна кора двигнулася вище, там зробилася височина, гори зробилися там, де земна кора поморщилася в складки, або там, де вона поломалася на великі криги, що сперлися одна об другу й двигнулися в гору.

Земна кора на цім місці, де лежить Україна, показалася дуже ціпка й туга — от як український мужик. Не дала себе поморщити ні поломати на кусні цілими міліонами років. Томуто на Україні так мало гір. Тільки на межах України поморщилася земна кора дуже сильно і таким робом зробилася там одна велика, чудернацько повигинана морщина земної кори. Біля неї обломилася земна кора немов велика крига й потахла долі, в цій заглибині розлилося Чорне море. Запалися слідом за тим і деякі частини цієї великої морщини так, що маємо на Україні аж три верховини: Карпати, Яйлу і Кавказ.

Українські гори є отже, як всі гори світа, твором морщення земної кори. Воно було таке сильне, що верстви каміння, на сотки метрів grubі, покорчилися та поламалися немов тоненький папір. Місцями земна кора так потріскала, що з самого нутра землі виплила на верх розпалена огняноплинна маса, яку зовуть по вченому лява. Були колись на Україні такі огняні гори, що ви-

кидали з себе цю ляву, розпалені каменюки, попіл, дим і огонь. Були вони в Карпатах, по угорським боці, на Волині коло Берестівня, Овруча, на донецьким кряжі, в Криму й на Кавказі. Тепер усі ці огняні гори вже вигоріли, лява закріпла в дуже тверду скалу, дуже добру на всякі каменярські роботи.

Гори, горби, височини є однак лише в частині твором земного нутра, стільки само робили над їх виглядом інші сили зовнішні — воздуха й води, тепла й холоду. Воздух чи бач повітря є всюди на земній поверхні, від його камінь вітріє, вода паде дощем чи снігом, пливе по землі, рие і забирає зі собою обломки каміння, пісок, вітер теж саме робить, хоч з меншою силою, сонце розгріває скалу чи ґрунт, холод студить, від цього тріскає й найтвердша скала. Отсі внішні сили перед усього розкришують і найтвердшу скалу. Вона немов трупішіє і розпадається на дрібні куснички, вкінці на пісок і пил, на нім засіваються ріжні рослини, розсаджують скалу своїм корінням ще дужче, їх останки: коріння, біла, листя гниють та мішаються з камінними окрушками і по роках робиться з твердої скали родюча цілина. Отсю роботу сонця й морозу, повітря й води зовемо вітрінням — кажемо камінь звітрів, вивітрився, перемінився в порховину, родючу землю. Отсе вітріння для людей дуже важне, без його булаб всюди одна камяна пустара по цілім світі, ніяка живина, ні рослина, ні звірина не вдержаласяб на землі.

Вітріння розкришує скали, творить на їх верхні родючий ґрунт. Томуто всюди, де глянемо, верхом лежить земля: глина, пісок то що, камінь лежить у споді, лише денече, найчастійше в горах, камінь виходить на верх і творить скелі, облази, кручі. Не дивниця — бо що звітріє, те

зараз суне долі, або само собою, або зносить його вітер або вода.

Діяльність води (головно пливучої) тек само важна як діяльність вітрів. Пливуча вода рив собі русла, збирається в них, поглиблює їх та розширює. Як спільно її успішно працює вода, знає кожний, що дивився на балки-водорії. Їх дуже багато по всій Україні. І в горах України є такі бистриці-потоки, а на Поділля, Херсонщині, Полтавщині то вже більше їх є як треба. Така балка-яруга по всяким добрим допі росте страшенно — продовжується взад, розширюється її розвітлюється на всі сторони її нищить найгарнітніші родючі ниви. Де перед тим було рівне поле, вкрите гарними ланами збіжжя, там як уводяться балки, по якімсь часі бачимо тільки якусь пустару пориту яругами, де навіть трава та зілля не хоче рости, бо весь родючий ґрунт забрала вода.

Так само, як балки-водорії, гвораються споконвіку долини — лише на більший розмір. Усі долини в горах, серед горбів, на височинах і низах витворила пливуча вода потічків, потоків, річок, рік. Працювала вона сотками тисячів років, тому й ці долини такі довгі, широкі й глибокі, що цілі села й городи можуть у них зміститися.

Оттак то зробилися на нашій землі гори, горби, долини, височини, низи. Описувати їх усіх тепер не будемо, аж тоді поговоримо ширше про них, коли начнемо описувати всі українські землі одну за другою. Тепер їх лише коротко оглянемо.

На південно-західних межах України лягли гори Карпати, або як їх просто зовуть Верховина. Українська часть карпатської Верховини творить цілу одну третину довжезного ланцюга Карпатських гір і є звиш 400 кілометрів довга. Розпадається вона на три пайки: найдальше на захід сонця ляг Лемківський Бескид,

інакше Низький Бескид, по середині Бойківська Верховина, що складається з Високого Бескида й Горганів, у східнім куті Гуцульська Верховина або Чорногори. Здовж північних обног Верховини простяглося горбувате Підгір'я та невеликі низи над Сяном, Дністром і Прутом. Поза ними розложились українські височини: Розточчє між Сяном та Бугом, Поділля між Дністром та Богом, Покуття і Бессарабія між Дністром та Прутом, Волинь на верхівях Стиру, Горині, Случі по Тетерів, Правобічна височина або Подніпря між Богом, Тетеровом та Дніпром, у луці Донця Донецький і кряж. Усі ті височини займають громадою сам осередок, сам черен України. А з обох боків, від півночі і полудня обхвачують їх довгі й широкі полоси низів. Від півночі бачимо спершу Підляшє, за ним іде багнисте Полісся, потім низина на лівім боці Дніпра — Гетьманщина, за нею трохи вище вже Слобожанщина над Доном і Донцем. Від полудня опускаються українські височини до довжезного степового Чорноморського низу, що простягся над Чорним морем від Дунаю аж поза Дон — під Кавказ. Щойно поза цим чорноморським низом лежать Кримські гори Яйла та велитенський Кавказ із його підгір'ями й надкаспійським степом.

З того короткого огляду бачимо, що Україна є на загал краєм дуже рівним, безкраї ровені лише там й сям порізані річними долинами, тягнуться широко-широко від Карпат до Кавказу, від Чорного моря до бездонних болот Полісся. Нема що казати, гарний край для хліборобства, для плекання худоби, є куди повернутися, куди хочеш клади дороги і шляхи, де хочеш ставляй села, будуй городи, а є в тебе сила — будуй державу

й розширяй її далеко-далеко до вподоби. Так теж і робили наші предки, наші великі прадіди, перед тисячу роками. Тоді розвилось у нас хліборобство, скотарство, засіялась Україна багатими селами й городами, в Києві засідав на золотокоронім престолі український великий князь, слав свої могучі полки в далекі сторони на Вілу Русь, Московщину, Хозар, Греків, Болгар, забирав їх землі розширював межі України, куди захотів. Це все діялося тому, що не було природних перепон на межах України.

Та це мало теж свій лихий наслідок. Україна не мала на своїх межах гір, що боронилиб її від ворожої напасти, самаж була всюди рівна, легко було ворожим походам туди приходити. З цього скористали грабіжні сусіди України — спершу кочевики, головно Татари. Для їх полчищ, що складалися із самої кінноти, рівнинна Україна була в сам раз дуже вигідна. Томуто вони взяли й велику силу і так страшно зруйнували Україну, що вона дуже ослабла. Тоді кинулися на неї сусіди: по черзі Литовці, Поляки й Москалі та забрали Україну під свою кормигу.

Мало на Україні скалистого ґрунту й каміння мало. За те дуже багато родючої землі. Всюди по Україні земля добре родить — найліпшеж родить ч о р н о з е м, що вкриває все Поділля, Бесарабію, Подніпре, Гетьманщину, Слобожанщину, степовий низ і Підкавказзя. Споконвіку ця чорна земля родить багаті жнива й не вичерпується. Споконвіку звісна Україна як земля молоком і медом пливуча, українська чорноземна цілина може й у цілім світі найбільше родюча.

З цього пішло для українського народу багато й добра й лиха. Добро було колись, як ще була українська держава. Вона не тільки сама мала хліба доволі, але ще й сусідів кормила. Та

на лихо Україні її багатство принадило чужих завоювників, ласі на родючу українську землю чужі народи закріпостили Україну. Добро виходило з родючости України також і тепер, бо українського збіжа потребують що раз більше інші народи Європи, знову лихо в те, що українські хлібороби, привиклі до цього, що їх земля з року на рік так гарно родить, ходять коло неї так, як батьки та діди ходили. А тут треба вчитися нових способів, бо людей що раз прибуває, а землі ні.

Глибоко під землею в камяних шарах українських гір, горбів і височин лежать теж великі багатства. Є сіль, нафта, залізо, вуголь — всього доволі. Вже тепер Україна доставляє багато всілякого підземного добра, на будуче мабуть ще більше. Отже теж важна справа для українського народа — треба старатися, щоб отсі багатства його рідної землі йшли на його власну користь.

Між українськими горами й горбами, по українських височинах й низах протікають українські річки й ріки. Немов густа, блискуча сітка вкрили вони українську землю, збирають її води джерельні, дощові, снігові й несуть їх до чотирьох морей: Чорного, Озівського, Каспійського й Балтійського. Та не в рівній мірі — куди найбільше рік тече до Чорного та Озівського моря, що творять разом одну цілість. До Балтійського моря пливе дуже небагато українських рік — ще менше до Каспійського.

Українські ріки визначаються тим, що вони великі й багаті водою, тому можуть бути добрими шляхами для плавання. Ще важніше є, що однорічне сточище, себто простір краю, з котрого всі води стікають в одну ріку, від сусіднього не є відділене непрохідними горами, а звичайно полотими горбами або й зовсім таки рівниною. Крізь такі вододіли легко дістатися від одної ріки до

другої по суші, чи то звичайною дорогою, чи прокопавши широкий та глибокий рів для кораблів, який зоветься канал. В старину на Україні переволікано кораблі з одної ріки в другу по землі на деревляних валках; такі місця дотепер зовуться волоки або переволоки. На Україні дуже багато таких місць, де можна легко получить одну ріку з другою каналом. Легко таке зробити між Дністром і Сяном, між Припятью та Бугом і Німаном, між Дніпром і Двиною, навіть поміж Озівським і Каспійським морем.

Тепер придивімося дещо українським рікам по черзі. До Балтійського моря пливають з України лише поменші ріки. Та й всі вони не вливаються просто в море, а пливають до Висли, найбільшої ріки Польщі, з правого її боку, від півдня і сходу. З українських Карпат пливе до Висли бистрий Попрад, Вислока і срібнолентий Сян з Вислоком, Вишнею, Склом, Любачівкою і Танвою. З Розгоча прямує до Висли ріка Вепр, гранична між Українцями та Поляками, а зпід подільської височини найбільша притока Висли—тихий Буг, з притоками: Полтва, Рага, Солокія, Кирна, Луга, Мухавець, Лісна, Нурець і Нарва.

До Чорного й Озівського моря вливають води України шістьма великими ріками: Дунаєм, Дністром, Богом, Дніпром, Доном і Кубанню.

Дунай, хоч так багато співається про його в наших піснях, тільки своїми устами належить до України. За те з його приток випливають на Україні: Тиса, головна ріка угорської України з Вишевою, Ізою, Торцем, Талабором, Великою Агою і п'ятираменною Бодрочкою, Прут, головна ріка Гуцульщини, з Черемошом і буковинський Серет.

Дністер, що витікає в Бойківських Beskidі, це перша між великими ріками України. Він пе-

репливає карпатське Підгір'я, творячи там великі багна й урізується потім глибоким яром між Подільську та Бесарабську височину. Вкінці виходить на чорноморський степ і вливається лиманом у Чорне море. Його більші притоки йдуть з Карпат (Стривігор, Стрий, Свіча, Лімниця, обі Бистриці), з Поділля (Верешиця, Гнила й Золота Липа, Серет, Збруч, Смотрич, Ушиця, Мурахва, Ягорлик) та з Бесарабії (Реут, Бик, Кучурган).

Між Дністром та Богом вливаються у свої лимани річки: Великий і Малий Куяльник та Тілігул. Бог, велика ріка та маловодна, тече в скалистій, місцями порожистій руслі і вливається у лиман, що сполучений в одно з Дніпровим. Притоки Бога, Соб, Синюха й Інгул (лівобіч) і Кодима та Чичиклея (правобіч) невеликі й небагаті водою.

Дніпро, найбільша, свята ріка України, це заразом одна з найбільших рік Європи й цілої землі. Він дорогий серцю всякого Українця споконвіку й по віки вічні. З ним звязана вся доля й недоля України, над його берегами родилися українські держави, тут кувався недолею і злиднями в одну одностайну громаду український народ.

Витікає Дніпро на далекій Білій Русі і вже яко величнтя ріка входить на Україну. Величньою широкою долиною пливе він межами Київщини й Полтавщини. Правий його беріг високий, гористий — на цих святих горах здіймається коло Канева свята кождому Українцеві Тарасова могила. Аж при вході на давні запорізькі землі коло Катеринослава (тепер Січослава), звужує Дніпро свою долину, кам'яні шари виходять на її збочах і загороджують русло ріки. Оттут і є славні Дніпрові пороги. Проїшовши їх Дніпро розливається на Запорозжі в безліч рукавів і творить багато остро-

вів. До моря входить величезним лиманом. Дніпро довгий на більш ніж 2100 кілометрів, його стоцище, з котрого збирає всі води, є мало не таке велике як ціла Франція або Німеччина.

Приток Дніпро має дуже багато. Колиб їх усіх разом взяти, можнаб опоясати ними ціду третину всеї земної кулі. На Україні дістає Дніпро з правого боку многоводну Припять, до котрої вливаються від півночи Пина, Ясельда, Случ і Птич, від півдня Туря, Стоход, Стир із Іквою. Горинь зі Случею, Уборть і Уж. Дальші праві притоки Дніпра багато менші: Тетерів, Ірпень, Рось, Тясмин і Інгулець. З лівобічних приток Дніпра найбільша Десна, значно менші вже Сула, Псьол, Ворскла, Орель й Самара.

Останні ріки України збирають свої води в Озівське море. На Криму є лиш одна більша річка Салгир, зпід донецького кряжа пливають Молочна і Калміус. Найбільша з приток Озівського моря це ріка Дін. Вона впрочім витікає і пливе по більшій часті поза межами України. Лиш її головна притока Донець чиста українська ріка. Лівобіч приймає Дін недалеко свого устя звісну річку Манич, що в часі половіддя розпливається на дві сторони — до Озівського й до Каспійського моря.

На Підкавказзю є теж кілька більших рік. До Озівського моря уходить Єя і Кубань, до Каспійського — Кума й Терек.

Українські моря Чорне й Озівське самі собою невеликі. Оба разом вони обіймають лише децго більше як 460,000 квадратних кілометрів, себто менш як половину такого простору, який займає Україна.

Оба українські моря доволісенько окружені сушею, томуто вважаємо їх середземними морями. Чорне море лучиться вузькою протокою Бос-

фору (де лежить Царгород-Стамбул), а далі Мраморним морем і Дарданелями з великим європейським Середземним морем. По другім боці веде з Чорного моря Керченський пролив до Озівського моря.

Чорне море (тисячу літ тому воно звалося Руське море, від наших прадідів, київських Русичів) окружене від заходу її півночі берегами Європи, від сходу і полудня берегами Азії. Цілий північний беріг, від гирл Дунаю аж поза гирла Кубані є український, усюди тут сидить український народ. Береги Озівського моря скрізь українські.

Береги Чорного її Озівського моря всюди уявляють собою величний краєвид, подекуди вони на причуд гарні, однак на загал вони для розвитку плавби не дуже то вигідні. Небагато при них таких місць, де моглиб кораблі вигідно причалити до берега, перестояти негоду, нагрузитися чи розгрузитися.

При гирлах Дунаю, де внуки наших славних Запорожців промишляють рибальством, беріг Чорного моря низький і багnistий. У Бесарабії зачинається беріг лимановий, що тягнеться звідси аж до гористого чорноморського берегу Кавказу, з одноким виїмком кримського берега, що теж гористий. Лиманове побереже є верхом дуже плоске її рівне, степове. До моря спалає круто, лише над самою водою лишається вузька, піскувата береговина. Тільки там, де яка річка чи балка уходить до моря, проривається стрімка стіна берега її перед собою бачимо неначе широко розлитий став, загачений від моря немов пісчаною греблею. Це лиман, в горі до його вливається ріка, річка чи такн входить лише балка. Пісчана гребля зоветься коса. Вона буває або суцільна і тоді вода в лимані дуже солонна, так що з неї

добувають легким способом сіль, або прориває її одно (або більше) гирло і тоді вода в лимані лише легко солонувата. Лимани звичайно мілкі, на пристани для суден не дуже годяться, за те вони дуже багаті рибою. Найважливіші є лимани Дністра, Бога, Дніпра, Міуса, Молочної, Єї, при устях Кубані — інших менше важних дуже багато. При Озівським морі є звислий Сиваш, або Гниле море, широке прибережне озеро з чудернацько пошматованими берегами, відділене від моря довжезною Арабатською косою.

Не такі побережя на півдні Криму й при Кавказі. Тут гори доходять до самого морського берега, морські хвилі розбивають їх від віків, тому тут повно скель, стрімких рогів, глибоко врізаних заток, живописних обривів. Пристаней і тут не багато.

Чорне море як на свою величину дуже глибоке. Глибина його переходить 2 кілометри. Тільки північна часть моря коло усть Дунаю і Дніпра мілкіша в десятеро. Озівське море за те дуже мілке, в найглибшій своїм місці ледви 15 метрів.

Вода Чорного моря солона, однак не так дуже як звичайно буває у всякого моря. За багато, бачте, приносять великі ріки прісної води. В більших глибинах повно у чорноморській воді сірчаного гаю, томуто ніяка живина в тих глибинах жити не може. За те у верхніх верствах води багато-пребагато всілякої рїстні та звірні, найпачеж усякої риби, що табунами плаває по морю й заходить в лимани та гирла рік. Вода Чорного моря дуже прозора, має гарну синяво-зеленяву краску. Правильною припливу й відпливу, як це буває у інших морей, на Чорному морі нема, так само нема тут більших морських струй, хіба тільки слабї прибережні течії від сходу на захід. За те славиться Чорне море спокоївкіу своєю

бурхливістю. Багато кораблів, людей, добра воно потопило своїми хвилями, що бувають в двоє вищі від хат. Й до тепер співається у старих піснях, як тонули колись у Чорному морі козацькі чайки.

Українські ріки й моря тісно звязані з судьбами українського народу. Ріки й море це найліпші та найдешевші дороги, куди можна перевозитися людям і всякому добру. В старі часи мали українські води куди більше значіння як тепер. Залізниць ні битих шляхів не було, шляхами ледви виїздженими йшла вся лучба. Найліпші шляхи, куди їздили купецькі навантажені вози й чумацькі мажі, були також добрі, як нинішні найгірші дороги, повні вибоїв, болота чи там пилу. До того був перевіз на цих дорогах небезпечний їзза ріжних розбишак. Тому то великий був тоді рух кораблів, лодок та інших суден по українських ріках — найбільший усе по Дніпрі та його притоках. Однак і по інших ріках плавали українські судна: по Дністрі, Дону, Бозі, Бузі, та по ріжних менших річках. Там, де нині може просмикатися ледви невеличка лодочка, находимо нераз старі якори, кусні великих суден. Бо колись були наші ріки багатііші водою як тепер.

По українських ріках і українському морю плавали колись цілі громади кораблів та поменших суден до Греції, Малої Азії, Болгарії, Вірменії, Польщі, Литви, Скандинавії. Завозили туди українські футра, мід, віск, збіже, а привозили всяке знаряддя, сукна, паволоки, золото й срібло. А ще важнійше те, що морем і ріками привозили давні Українці просвіту і культуру, привезли християнство й письменність. Морем і ріками України приходили нові думки, нові світогляди. Колиж кочеві орди заперли Українцям отсі во-

дяві дороги, вийшла велика шкода для України на цілих півтисячі літ.

Та все таки український народ держався своїх рік та свого моря як міг. Зловж рік йшов він у загрожені Татарвою степи й творив козацькі оселі. Славне наше козацтво витворилося на ріках, де відважні пограничники промишляли полюванням і рибальством. На Дніпрі виросла запорозька Січ. Звідси виходили знов українські козацькі судна на Чорне море. Та не було вже з ким торгувати, було хіба з ким битися. Тож побивали Запорозжці турецькі кораблі, добували татарські й турецькі міста, ослобоняли українських невольників, що томилися у страшній бісурманській неволі.

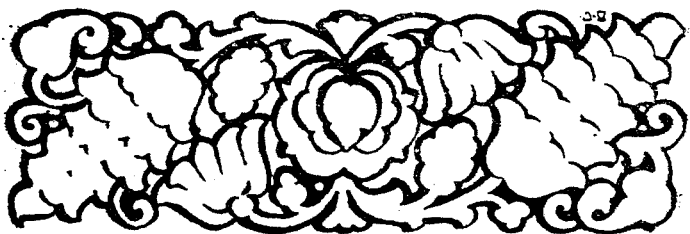
Дніпро був батьком запорозької Січи, вонаж знову була матірю нової української свободи, нової української держави — славної Гетьманщини, що її заснував Богдан Хмельницький.

Тай тепер, хоч давно минулася Гетьманщина, хоч уже півтора ста літ тому, як Москаль зруйнував Січ, та не зменшилася вага українських рік й морей. Плавба по Чорнім морю що раз росте, що раз то більше кораблів припливає до українських пристаней за збіжем, мясом, нафтою та иншим добром, що раз то ліпше показується потреба розвинути плавбу по українських ріках. Бо перевіз добра водою в десятеро дешевший як хоч би залізницею. Що раз більше думають про те, щоб українські ріки, стільки соток літ занедбані, знову стали головними дорогами всякого перевозу й торговлі.

Наостанок і це важне, що ріки, а найбільше вже гірські ріки дають багато сили. Йї дотепер по Україні майже не використувано — хіба де-де, щоб гонити млини чи трачки. Тепер і на будуче показуються дуже добрими й дешевими

електричні машини, гонені водою. Знов електрична сила може гонити усякі фабрики, залізниці, давати світло й тепло. Україна має пребагато водяних сил, тому ж і її ріки можуть багато добра принести в будуччині, коли український народ добре загосподарить свою землю.

ПРО ПІДСОННЯ УКРАЇНИ, ЇЇ РОСТИННИЙ І ЗВІРИНИЙ СВІТ.

На нашій земній кулі є багато-пребагато всіляких земель. Мало таких є між нами, щоби не знали, що є такі землі-краї, де протягом цілого року так гаряче, як у нас в літі у Петрівку або й ще гарячіше. Спекота така, що годі вдержати непривичному, піт так і заливає чоловіка, духота несказана! А прийде дощ, то хоч як із коновки ллє, та нема прохолоди, хіба на хвильку. Зараз таки потім робиться знову парно неначе в лазні. Навіть ніч не приносить прохолоди. За те рослинам і звірятам тамошнім то прямо рай. Дерева бувають на сотню або й більше метрів високі, грубезні немов вежі, трави заввишки кам'яниці в місті або й ще вищі, всілякі зілля, цвіти, преріжні овочі, найрізномордніша звірня шниряє всюди по землі, у воді, у повітрях. Про таку землю кажемо, що вона має підсоння гаряче — сонце там дуже огріває усе повітря крізь цілий рік.

Є знову землі, де царює вічна зима. Вічна крига на горах і водах, цілий рік паде сніг, лєдвн два, три місяці таких, як у нас марець чи надоліст. Растини—це мохи та лишайники, тро-

шки зілля, деревини ніякої. Оттаке підсоння зовемо зимним.

Україна майже однаково віддалена від гарячих країв, що лежать на півдні, у вирію, та від зимних, що лежать на півночі, Тому то підсоння України є умірене. Ні великого гаряча, ні великого холоду на Україні не буває, хоч нераз спека в літі чи мороз у зимі добре доскулить. Всюди по Україні маємо, як це звичайно буває в уміреном підсонню, чотири пори року: весну, літо, осінь і зиму. Кожда з них приносить переміну тепла й погоди, переміни в життю рослин, звірів і людей. Підсоння України дає отже її народови протягом року велику різnorodність погоди — не так, як це буває в гарячих чи холодних краях.

На загал беручи, підсоння України такеж тепле, як Німеччини, Англії чи північної Франції — країв, що під культурним оглядом стоять найвище на світі. Є однак між цими краями та Україною деякі різниці в підсонню.

Українська зима визначається тим, що вона гостра і сувора. Морози, що сягають 30° (ступенів на термометрі-тепломірі), трапляються по всій Україні кожної зими. Таких морозів не буває у Німеччині, Англії чи Франції — українське підсоння зимою багато холодніше, як у цих західних землях Європи. Навіть у Польщі та на Білій Русі такі великі морози бувають рідше, як на Україні. Зате в Московщині морози куди страшніші, доходять до 40 ба й до 50 ступенів. Крім цього зима на Україні, хоч морозиста, та звичайно не довга. На чорноморському побережю, де все-таки море змягчає дещо холод, стоїть зима мало що довше як два місяці, у південній Україні три, тільки у північній Україні чотири або довше. Зима на Україні загалом не дуже постійна, ча-

ето приходять відлиги, морози при безвітрію чергуються зі сніговицями, які головню на південно-східній степовій Україні бувають дуже страшні й шкідливі.

Весна на Україні буває коротка. Звичайно зима кінчиться короткою хлякою, сніг скоро тає, по дорогах всюди розкаль, перепадає то дощ то сніг, чергуються приморозки з соняшними, теплими днями. Та ця хляка звичайно дуже коротка, в маю вже починається на добре тепло і скоро та незамітно приходить літо.

Українське літо все буває гаряче, найбільше на південній Україні, де нераз спека буває дуже доскульна. Тільки на північно-західній Україні літо умірено тепле. Тут воно триває лише три місяці, всюди инде по Україні чотири.

Українська осінь звичайно гарна й тепла. Що йно під її кінець, в жовтні та падолисті приходить осіння хляка, що триває звичайно до двох місяців. Потім уже усталюється зима.

Таке пересічне підсоння панує по всій Україні з невеликими змінами кожного року. Тільки в горах України та на закритих горами побережжях Чорного моря підсоння дещо инакше. В горах, чим вище підходимо, стає холоднійше. Тому то в наших Карпатах, у Кримських горах та на Кавказі зима багато довша й суворійша, літо багато коротше й холоднійше, як на сумежних низинах. Сніг лежить на високих Карпатських шпильях аж до осени, а верхи Кавказу окриті вічним снігом й ледом.

За те на чорноморських берегах, там де вони захищені від північних холодних вітрів, підсоння дуже гарне й куди лагіднійше, як по інших українських землях. Зими там як би не буває, сніг паде рідко коли, морози навідуються тільки десь колись. І літо не так то дуже гаряче, бо море дає прохолоду.

Українське підсоння доволі вітряне. По широких рівнинах України буйні вітри свobodно можуть розгулятися. На північну Україну приходять вітри переважно від заходу. Вони то приносять з над Атлантийського океану дощові й снігові хмари. Над південною Україною панують більше східні вітри, звичайно сухі, що приносять гарну погоду, літом спеку, зимою мороз. Нераз буває, що такий східний вітер загляне і на північні землі України, а знову вчасним літом і над південною, степовою Україною повіє західний вітер та й окропить рясним дощем степову землю. Північні вітри, від Московщини приносять на Україну все холод, південні, від Чорного моря та гір — тепло, деколи дощ, бурю та громовицю.

Підсоння України радше сухе чим вохке. Однак по всій Україні доволі води паде снігом чи дощем, щоби рослини могли рости й розвиватися. Тільки в таврійських чи надкаспійських степах буває дощу за мало. Найбільше воздушних опадів, себто дощу й снігу, мають українські гори — Карпати й Кавказ. Тут за один рік упаде стільки води з воздуха, що на низовій Україні в двох або й трьох роках.

Найбільше дощу паде на Україні у вчаснім літі, тоді, коли його найбільше треба для рости. Найбагатіший дощем місяць по всій Україні червень, у північно-західнім кутку України липень. Тільки на кримськiм та кавказькiм побережжі випадає найбільше дощу в зимі, як це впрочім постійно буває в землях, положених над Середземним морем.

Українські дощі нагальніші як у землях, західної й середньої Європи. В одній годині тут нераз більше води впаде як там у кількох. Таке твориться найбільше у степовій Україні та пособляє творбі шкідливих балок водоріїв. Громовиць

та градусів на Україні не дуже то багато буває, найбільше в тих землях, що недалеко положені від карпатських та кавказьких гір.

Підсоння - це для чоловіка дуже важна ява природи. Від підсоння залежить увесь спосіб життя чоловіка, його домівка, зайняття, звичаї — одним словом ціла його вдача. Українське підсоння серед умірених підсонь одно з найкращих. Багато тепла в літі позволяє плекати збіжа, ярини, овочі, худобу, холодна зима не позволяє чоловікови розніжитися, загартовує його тіло й душу. Тому то ми Українці маємо на загал подібну вдачу, як найбільше просвічені й поступові народи середущої та західної Європи. Велика різниця між підсонням України та Московщини спричинила велику різницю між Українцем і Москалем. На Україні зима лагідніша й коротша, не гнітить душі постійним морозом і темрявою як московська. Українська весна, тепла й соняшна, дала Українцеві його тиху погідну вдачу. Гарне, гаряче літо й погідна осінь зробили Українця передусім хліборобом. Москаль все радше за инше візьметься як за плуг, його вдача непосидюча, то весела до розгульности, то сумна до розпуки.

Ростинний і звіринний світ України визначаються великим багатством і буйністю. Родючий ґрунт і гарне підсоння пособляють гарному розвитку усякої рістні на українських землях, з того розвитку рістні користають звірі, з рістні й звірні разом чоловік. Він орудує рослинами та звірятами, нищить одні, плекає другі й тим робом переминює природу.

Колись Україна виглядала инакше як нині. Величезні ліси вкривали цілу північну й західну

Україну одним зеленим покровом. Карпатська Верховина, Підгір'я, Розточчє, Підляшє, Підлісся, західне Поділля, північна Київщина, Чернігівщина були тоді лісовою країною. На східнім Поділля, в полудневій Київщині, в Полтавщині й Харківщині ліси чергувалися з травистими лугами. Ще далше на південь і схід простягалися степи з невеликими островами ліса, головно понад ріками. Щирий степ лежав тільки над самим берегом Чорного й Озівського моря доволі вузькою смугою. Люде сиділи тоді рідко розсипаними селитьбами, серед лісів по полянах, дещо густіше серед лугів, в степу теж рідко, звичайно понад ріками. Та поволі людеї ставало більше, вони корчували ліси в лісовій полосі, вирубували проліски в луговій полосі та всюди клали на їх місце рілля. Давні Українці вирубали дуже багато ліса, щоб добути нові землі для хліборобства. Та куди більше винищили ліса чужі народи по Україні. Степові народи (найбільше Татари) випалили багато лісів на степовім пограничу, щоб розширити пасовища для своїх табунів, черед і отар та щоб український хлібороб на випадок татарського набігу не мав куди ховатись. Та найбільше ліса на Україні винищили таки чужі завоївники: литовсько-польські та московські вельможі. Аж до найновіших часів вирубували чужі пани без ніякого розбору ліси, цю найгарнійшу окрасу й охорону України, щоби за марний гріш блєстити по заграничних столицях і купелях. Нині межі лісів, лугів та степів на Україні значно змінилися. Степ розширився, луг знидів, ліс прорідився.

Нині лісова полоса займає ледви одну п'яту пайку всеї України, на самій півночі та заході нашої батьківщини, приблизно по пряму лівню, що веде від Карпатського Підгір'я на Київ до Курська. Тут ще доволі остало лісів; вони переважно мішані, лише подекуди місце для деякої

деревини таке вигідне, що вона сама творить ліс. На західних землях України багато ще букових лісів; далі на схід панують по лісах, де ґрунт піскуватий, сосни і берези, часом і смереки, на глинястій цілині дуби й граби. Примішані до них звичайно вільхи, липи, вязи, клени, ясені, берести, поміж деревами ростуть всілякі корчі — ось ліщина, ива, рябина, калина, малина, ожина і т. и. Є на Україні ще кілька місць, де ліса не рухнула ще споконвіку людська рука. Найбільший такий праліс є на Підляшшу і зветься біловежська пуща. Є такі праліси й на Поліссю, на величезних тамошніх багнах. Поза тим всюди в лісовій полосі України ліси дуже проріджені рукою чоловіка. Лісова Україна перемінилася в хліборобську сторону з останками колишніх великих лісів.

Лісова полоса мала в історії України величезне значіння. Тут у лісах та пограничних лугах споконвіку жив і розвивався український народ. Тут навчився він хліборобства, тут набрався любови до деревини, котру плекас тепер і серед степів. Що йно потім почали Українці висуватися в степи та їх заселювати. Та налетіло татарське лихоліття і змело з лиця землі українські оселі по степах і над морем. Оттоді то стали ліси одинокою обороною Українців. Туди між ліси й багна народ хоронився перед степовими грабіжниками, жив у цих неприступних місцях. А коли орди ослабали, висувався український хлібороб знов у степи, на багаті родючі землі. Таке бувало пару разів у часі української історії. Все находив український народ у своїх лісах добрий захист перед хижими ордами кочевиків.

Тепер нема від кочевиків небезпеки. Та ліси України таки лишилися дуже важні для Українців. Не тільки ізза того, що звідси маємо дрова, печі топити чи хати будувати. Ізза чогось багато важнішого. Треба знати, що ліс перш усього ла-

годить слеку в літі, в лісі мороз усе легший як у чистім полі — отже одним словом ліс не допускає ані до завеликого гаряча, ані до завеликого холоду. Ліс притягає все до себе вогкість, там найдовше лежить сніг, там земля по дощі найдовше остає вогка. Тому то в лісових околицях усе більше дощу і цей дощ правильніше паде як у безлісних околицях. В лісових сторонах і джерела не висихають, а бють постійно й сильно, і річки та ріки все мають доволі води.

Тому то ліси мають величезну вагу для добра землі й народа. Вони доконче потрібні, щоб удержати родючість землі, щоби вона не перемінилася в ялову пустару, непридатну для нікого. Вже багато лиха накоїлося на Україні винищенням лісів. Підсоння загострилося, збільшилася спека в літі, а мороз у зимі, дощі стали рідші та нагальніші, джерела та криниці повисихали, річки й ріки обміліли, родючі ниви пориті балками-водоріями, в горах дикі потоки-бистриці нищать усе, на долах повені рік руйнують що весни людську працю. Пора очунятися! Шануймо ліси! На Україні їх небагато — ледви дещо понад одну сьому пайку простору України вкривають вони, тимчасом у Німеччині їх більше четвертої пайки, в Австрії третя пайка!

На південь і схід від лісової полоси простягається лугова і степова полоса України, що сягає по Чорне море й Кавказькі підгір'я. Колись тут простягалися безкраї степи, вкриті густою, буйною травою та буряном. Трави були такі височенні, що пропадав у них козак із конем. Тільки трава трохи хвилювалася туди, кудюю їхав їздець — самого не було видно! Місцями були солончаки, де солна вода забagnювала ґрунт, там росли всілякі зілля, що люблять солоний ґрунт. Тут і там блистали степові озерця, обрам-

лені густим і високим очеретом, подекуди тяглися милями гущавники вишника, бобовника, таволги, калини й інших корчів. Здовж рік та річок стояли плавні — величезні гущавники очеретів і шуварів, трохи оподалік від води буйні ліси всілякої деревини. Земля степової полоси скрізь дуже родюча — найгарніший чорнозем. Тож пишались наші степи що весни, неначе прегарний зелений килим, прикрашений безліччю різнобарвних цвітів. Що йно літня спека робила кінець усієї красі, степи від гарячого сонця ставали жовті, руді, вкінці сіро-бурі, деколи від пожару трав аж чорні — тільки зелені плавні пронизували їх блискучими лентами. Аж приходила зима і все вкривала білою скатертю.

Нині все те минулося... Тільки денече осталося трохи щирого степу — там де він занадто підмеклий або солончакуватий, осталися й плавні, хоч страх змиршавілі. Позатим всю степову землю розорано й тепер замість буйної степової трави й зілля хвилюють безконечні лани всілякого збіжа.

Степи від півтори сотні років стали так само рідні Українцям, як ліси й луки з їх полями й сіножатями. Від півтори сотні років розжився тут український народ на вольних землях, привик до степової природи, до безкрайого низу, розгосподарювався і розбагатів. Однак не все так було. Довгі століття були степи для давніх Українців тільки страшним диким полем, звідки що хвиля вилітали мов сарана дикі кочеві орди на Україну та й заливали її морем крові і пожежі. Що-йно за козацьких часів привчилися Українці йти в степи й боротися з кочевиками на їх питомий спосіб, привикли жити на степу. Колиж Татарву нарешті розбито, міг український народ безпечно розжитися по степах.

В українських горах рістня багато инакша як на горбовинах, височинах і низах. Всюди в горах обноги поросли лісами, долом листковими або мішаними, чим вище, тим більше переважають чатинні дерева. На найбільших висотах ліс уже не може рости, там простягаються лише буйні гірські луки-полонини, лише подекуди порослі корчами жерепу чи лелича. Так є в Карпатах і на Кавказі. На кримських горах ліса менше і луки на верхах бідненькі. Верховинські ліси в багатьох місцях Карпатів і Кавказу це правдиві праліси.

Цікава рістня на південнім кримським і кавказьким побережю. Тут підсоння тепле, зими так як би не було, тож багато вже тут дерев та корчів вічно зелених, що не скидають в осени листя. Багато тут також полудневих рослин — таких, які ростуть тільки у південних, теплих краях.

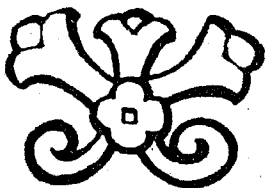
Звіринний світ України подібний як у всіх інших краях нашої часті світа — Європи. Однак коли в тамтих краях багатство звірні не держалося довго і скоро шезло, то на Україні воно ще перед триста роками було таке велике, що прямо чудувало чужинців подорожників. Тоді на Україні була така сила дичини й риби, що ціла запорозька Січ головно тим і кормилася — так само велика частина осель городового козацтва. Зубрів (диких волів), диких коней, оленів бито тільки задля шкіри, з мяса вибрано тільки товстійші часті з хребта, олениць і диків мало коли й бито, серн за те били селяне тисячами. Дикої пташні була така предивна сила, що весною хлопці набирали повні човни яєць та молодих птахів. Риби роїлося по ріках таке множество, що кожде закинення сіти добувало її тисячі. По лісах і горах жило багато всілякого пущного звіра: ведмедів, вовків, рисів, лисиць, на

кождіт річці були боброві гнізда, що року вивозили купці тьму тьменну дорогих футер із України. Диких пчіл водилося по лісах пребагато. За те налігало тоді багато сарани цілими хмарами й робило величезні шкоди хліборобству, всякої мушви та комашні бувало також аж за багато.

Нині з цього великого багатства ледви нікчемні останки лишилися. Ведмідь, рись і дикий кіт живе лише ще в Карпатах, на Поліссю і на Кавказі таї то рідко. Вовків, правда майже скрізь подибнеш, але їх уже стало дуже небагато. Лісців, борсуків, куниць та інших менших хижаків є ще доволі, але куди їм до давнішого множества! Зубра лише штучно хоронять у Білоружській пуці й трапляється він у кавказьких пралісах, лось хиба дуже рідко живе по неприступних багнистих лісах Полісся, бібр хиба дрібними гуртками на Поліссю й на Кавказі. Диких коней, що табунами гуляли по степах України, не лишилося ні сліду, так само щезли сайгаки (дикі кози), що бродили туди цілими стадами. Остало хиба ще дещо серн, заяців, диків, натомисть намножилося багато всіляких шкідників: хомяків, сусликів, полевої мишви то що. І пташні страшенно змаліло, рибне багатство теж дуже потерпіло.

Усі ті переміни заподіяв чоловік, бо поступав нерозумно. Правда багато шкідних звірів, от як хижаків, треба було винищити, та зате не було гаразд вчинене, що таке велике багатство всякого звіря й риби так занастилося. Великого лиха накоюють наші люде ще й тепер: приміром вилловлюючи й найменшу рибку в ріках, а сільська дітвора робить несказані шкоди хліборобству і садівництву, бо нищить гнізда дрібної пташні — а цеж найліпша наша оборона перед усякою шкідною комашнею.

Так чоловік багато перемінив у рістні її звірні України. Знищив він її дуже багато, змаліла сила землі, зменшилося її природне багатство. Затеж чоловік почав плекати ті рослини та звірі, що йому пожиточні: збіжа, ярини, овочі, ріжну домашню звірину. Розмножив він їх сильно і тому Україна не від нині славна по цілім світі яко земля, що медом і молоком пливе. Та про це будемо говорити пізнійше, коли розказуватимемо, як господарює український народ на своїй землі.

ПРО НАШ УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД.

Велика, на причуд гарна, незмірно багата є українська земля! Безкраї лани всілякого збіжжя, буйні ліси, луки, луки й степи, розкішні сади й огороди вкривають її, безліч рибних і судоходних рік та річок прямує до українського моря та відчиняє дорогу до найдальших країв світа, під землею ховаються величезні скарби всіляких копалин, вугля й заліза, нафти й соли, є куди розжитися широко й багато хліборобови, чи ремісникови, чи купцєви та ще й є спромога чужим краям вигодити хлібом чи худобою, лісом чи вуглем чи иншим добром. Багата, пребагата наша мати Україна пишасться між иншими землями немов пава між иншою птицею.

Чомуж отсе український народ такий бідний та злидений? Чому він на розкішних ланах своїй рідній землі нераз примирає голодом, хоч споконвіку зрошує їх своїм потом і кровю? Чому бачимо на кождім кроці, що нас Українців у світі ніхто не знає? що нас ніхто не любить? що нас ніхто не шанує? що нами всякий помітує?

Це великі й важні питання! Нема мабуть ні одного тямучого Українця на світі, що не задавав би собі цих сумних питань.

Годі на них коротко відповісти. Багато, багато причин зложилося на те, що український народ тепер у такому сумному положенню. Головна причина отся: український народ жив споконвіку на землях, що були найбільше з усіх земель Європи виставлені на страшні набіги всіляких кочевих, диких народів та притім надили своїм багатством західних і східних сусідів. Українці мусіли цілих тисячу літ боронити себе перед страшними наїзниками, втратили свою державу, не змогли розвинути ані свого багатства ані своєї культури як слід. Сусідні народи, головно Москалі й Поляки, що сиділи безпечно за українськими плечима, зросли в силу, загарбали всю Україну таї запанували над нею. А споконвічний господар України — український народ опинився у них слугою і наймитом.

Щож тепер робити? Чи опускати нам руки та немов терпелива худоба погодитися з судьбою і не пручатись? Ні! Кождий Українець, як нас є сорок мільонів, як Україна довга і широка, повинен пам'ятати, що його найпершим, святим заповітом є стреміти ділом до того, щоб український народ покинув свою біду й злидні та став домовитим хазяїном на своїй рідній землі, у своїй рідній державі!

Дорога до пеї великої ціли вже тепер не далека й не тяжка. Таї не тяжко її найти українському народови. Кажемо: ніхто у світі нас не знає, не любить, не шанує. Тому то найперше пізнаймо самі себе, наш український народ! Пізнавши, полюбімо і свято шануймо те, що наше рідне. Тоді й дізнаємося, що нам на світі діяти, як робити, щоби те, що тепер зле, змінилося на добре. А тоді й чужі будуть нас знати, шанувати, ба й любити.

Дотепер ми мало що путнього робили. Ми знали лише нарікати на наше горе, наші злидні. Ми шукали, не знаючи свого народу, у чужих народів способу поставити українську державу й ущасливити український народ всілякими високопарними кличами „з чужого поля“. А тут треба було давно засукати рукави до роботи на рідній ниві, затвердіти, запущеній, укритій буряном рабства й зневіри, рідними українськими способами!

Пізнаймож добре цю ниву, щоби знати, як коло неї робити!

Ця нива — то український народ.

Що таке український народ? Спитај когонебудь по широкім світі, побачиш, що тобі скаже. Найчастійше здвигне плечима, бо не знає. А як що знає про нас, скаже, що є там якісь Малороси чи Русини, що є частю московського народу, дехто скаже також, що це якась особлива порода Поляків. Ось і все!

Чому воно так?

Тому, що російський уряд, московські вчені, письменники та політики від довгих літ голосять цілому світові, що ніякого українського народу нема на світі. Є лиш один „руській народ“ від Карпат по Камчатку. Він має три головні часті: Великоросів, Малоросів і Білоросів, але вони між собою майже нічим не різняються. Осібної української мови нема, а лише „малорусское наречіє карпатських пастухоф і свінопасоф“. Воно добре для темного мужика, та для школи, церкви, уряду воно ніяк не годиться. Там треба говорити „по благородному“, „літературним язиком“!

Був час, що таке саме голосили й польські вчені та політики. Вони казали, що український народ це лише частина хлопства у Польщі. Його мова хлопська, годиться тільки для хлопів. Хто

лише трішки просвічений, повинен уживати польської мови. В останніх часах Поляки вже не часто кажуть, що український народ це частина польського народу. Вони признають, що це щось окреме, та голосять рівночасно, що Українці (їх зовуть все „Русини“) це лише темна, хлопська маса, яка не має ніякої будучини і мусить розплистися або в польським або в московським морі.

Не дивниця тому, що широкий світ нас майже не знає. Ми самі мало даємо знати про себе, голосу наших сильніших сусідів у світі радше слухають. Та поневолі зачинає вже світ таки довідуватися про нас завдяки нашим українським ученим людям. І буде щораз більше довідуватись — отут ще не біда!

Та біда в тім, що між самими Українцями було й є багато таких, що їм своє не подобається, а чуже таке гарне здається, що вони покидають рідну мову, віру, звичаї та пристають на чуже. Підє чоловік жити у місто, то вже цурається своєї рідної мови. Вона „хлопська, дьогтем смердить“, тож береться калічити по польськи або по московськи. Багато Українців таки з неспівомости, дурноти робляться Поляками чи Мадярами. Та найбільша небезпека від того, що багато-багато неспівомих Українців робиться Москалями. Ці Українці вірять, що вони „Малороси“, вірять що їх рідна мова це тільки мужицьке наріччє, думають, що їм конче треба спершу калічити по московськи, а там далі й говорити. Сільський старшина (війт) чи писар, вислужений вояк чи лакей так і силкуються говорити по благородному. А хто вже пошився у пани, вийшов на чиновника (урядника), офіцера, попа, то вже й не думає звичайно говорити по свому,

гидиться рідної мови, а так і чеше по московськи все і всюди.

Таке лихо на жаль стрінуло наш український народ не тільки в межах Росії. Воно перекинулося і до тої часті України, що була під австро-угорським правлінням. Тут таких зрадників свого рідного народу називаємо москвофілами або кацапами. Направду просвічених людей між ними небагато, та здавна вони діставали великі грошеві підмоги з Росії і взялися з усіх сил баламутити темний народ по селах. Говорили, що тільки вони „тверді Русини“, дурили мужика, що його мова й віра та сама, що у Москалів, виклинали всіх „Українчиків“, що вони мовляв польські запроданці, робили погроми на свідомих Українців і т. п. Правда, небагато людей їм удалося збаламутити, але таки досить, щоби в 1914, 15 році спровадити суди й каря на багатьох людей. Ті наші москвофіли — велика язва для українського народу. Вони не лише відступники від свого рідного народу, своєї рідної мови, свого рідного обичаю, вони ті „свої діти“, що „гірше ката розпинають“ рідну неньку Україну „і мов пиво праведную кров із ребер точуть“. Ці слова нашого народного пророка Тараса Шевченка припали як не можна краще до всіх тих зрадників, що покинули свій рідний український народ і пішли чужим богам служити! Крім цього „язикового“ москвофільства дуже поширене між нашими Українцями теж культурне й політичне москвофільство. Подавляюча більшість наших наддніпрянських інтелігентів це просто Москалі, що гірше чи ліпше говорять українською мовою й навіть удають українських патріотів, політиків, державних мужів. Та душа в них москоська — не українська, в них тільки-ж само світла, що в московському вікні, вони мо-

московськими способами хотіли й хочуть будувати українську державу, щоби в ній по московськи панувати. Не дивниця, що одинокий справжній Українець — український хлібороб їм не до смаку. Вони будували українську державу не на українському мужикови й на його користь, а проти нього, на його шкоду. Не диво, що такі сумні були наслідки їх роботи!

Щож нам діяти супроти цих зрадників, що допомагають своєю зрадою нашим сильнішим сусідам в їх боротьбі проти українського народу? Дотепер ми вміли лиш їх ненавидіти. Та ненависть — лихий дорадник. Нам треба всі сили напружити, щоби таких зрадників серед нас не було. А таке зробимо, коли кождісенський Українець буде як найгарнійше освідомлений, хто він, який його народ, що він пережив, чого хоче. І коли почуватиме після цього свого знання!

Ось тут тепер дамо на ці питання коротку відповідь. Український народ це великий, сорокміліоновий самостійний народ, окремішний від московського, білоруського, польського й інших сусідних народів. Він споконвіку жив своїм життям, потім довгі століття гнобило його чуже панування, тепер він знову бажає жити своїм життям, бути самостійним, культурним народом серед інших народів світа.

Що це таке самостійний народ?

Самостійний народ це велика громада людей, що живуть посполу в одній великій країні, що подібні всі до себе будовою тіла, мовою, звичаями й обичаями, що мають одну історію, себто пережили посполу від століть однакові добрі й

лихі хвилі, що мають спільні однакові змагання на будучину.

Усі ті прикмети самостійного народу має споконвіку наш український народ. І нехай би могутійші від нас сусіди, стократ сильвійше переконували світ, що Українці це ніякий народ, то це ні на крихту не змінить правди. Український народ здавна жив на світі, живе нині й буде жити хоч би й цілий світ, закривши собі очі, репетував заодно: нема України, нема Українців.

Перша важна прикмета самостійного народу є окремішна від інших народів будова тіла. На цім полі Українці відрізняються від Москалів чи Поляків більше, як Німці від Французів або Англійці від Скандинавців. Певне, що не так дуже, як Мурин від Китайця або білий чоловік від Індіянца, але все так, що можна на перший погляд відрізнити правдивого Москаля чи Поляка від Українця. Українці на загал найвищі ростом між своїми сусідами, значно вищі від Москалів, котрих ріст знову мало відмінний від росту Поляків і Білорусинів. Далі Українці мають серед усіх своїх сусідів найбільший об'єм грудей. Тут зараз по Українцях ідуть Поляки, потім Білорусини, на кінці Москалі. Українці мають серед усіх своїх сусідів на загал найдовші ноги і найкоротші руки. Череп голови Українця є найбільше круглий, лице найширше, ніс найбільше простий і вузький, вуха маленькі. Крім цього у нашого народу переважає темна краса волосся й очей, нагостість у Москалів, Білорусинів і Поляків ясна краса.

З усього того видно, що Українці не є частю ані московського, ані польського народу, а самостійним племенем між Славянами. Скорше можна сказати, що Поляки та Москалі це один народ, як говорити, що Українці з Москалями це одно. Коли є на світі які близькі свояки Українців, то це Сербо-Хорвати та Словенці. У них будова тіла куди подібніша до української, як московська чи польська.

Українці що до будови тіла — одна з найгарнійших пород людей в Європі. Навіть ворожі нам чужинці згідно признають, що українська порода дуже гарна на вид, кремезна, кріпка та витривала на всякі труди. До того приходить ще те, що Українці дуже плідні; подружжя українські плодять багато дітей, так що число народин у тих землях, де живе український народ усе дуже значно більше, як у сусідних краях. Між Українцями родиться що року на сотню людей 4—5 дітей. На жаль і мре Українців дуже багато — що року 2—3 на сотню. Це приходить в значній мірі з нужди, в якій живе український народ, однак головно з недостачі просвіти. Скільки то бідної дітвори мре що року за нерозумом матерей, за всілякими знахорками та знахорами! Скільки то старших людей жилоб довше, колиб знали, як треба шанувати здоровля, як треба поступати у хворобі!

Та все таки, хоч і як воно зле, то що року прибуває Українців по дві душі на сотню — себто 800.000 що року! Українці множаться вдесятеро скорше як Французи, в двоє скорше як Німці, півтора раза скорше як Москалі! Через свою плідність перетривали Українці татарське лихоліття і довгі віки чужої кормиги та стали що до числа другим народом між Славянами, п'ятим між народами Європи: по Німцях, Моска-

лях, Англійцях і Італійцях. Ці два останні народи в Європі мало що численніші як Українці. За яких пару десятків літ Українці їх перегонять і стануть що до числа третім народом Європи.

Тож памятаймо, що діти й молодіж це найбільша надія України! Лише завдяки їм переживе Україна всі злидні і діждеться світлої будучини. Молоде покоління це найбільший скарб України, докладаймо тому найбільших зусиль, щоб його тіло й душу як найгарнійше виплекати!

Друга головна прикмета: самостійного народа — це окрема, відмінна від інших мова.

Ця прикмета може з усіх прикмет найважнійша. Бо окремішна мова це передусім найважнійший видимий знак єдності чи самостійності народа. По мові пізнається у цілім світі, хто до якого народа належить. Ще важнійше те, що рідна мова це головна підойма просвіти народа, одинокий орудник його поступу. Тільки його рідною мовою можна просвітити народ і повести його на шлях надійного поступу.

Кождий Українець, чи він міщанин чи мужик, чи він учений чи неписьменний знає, що його рідна мова цілком відмінна й окремішна від усіх інших мов на світі. Українець розуміє Москаля чи Поляка, Білорусина чи Словака дуже слабо — так само як Болгара чи Сербя. Правда, що Українець усі ті чужі мови розуміє бодай соте через десяте, а пр. німецької чи французької цілком нічого. Але це не значить нічого иншого лише, що тамті мови славянські, отже ближші до української як інші.

Мимо того, що самостійність і окремішність української мови очевидна всякому чоловікові зі здоровим розумом, не хибувало їй не хибує таких, що голосять, немов би то наша мова є тільки якимсь там хлопським говором. Давнійше голосили таку нісенітницю польські політики й письменники; вони впевняли весь світ, що українська мова це говір одної частини польського хлопства. Тепер те саме говорять Москалі, головнож російський уряд. Для його українська мова це „малорусское наречіє“, мужицький говір, якого не можна пускати в церкву, школу, уряд. Нато мість треба, щоб усі Українці навчилися московської мови, нею говорили й писали. Та щож — мову не можна змінити так легко, як сорочку, Українці ані руш не хотіли московщитись. Тому російський уряд сорок п'ять літ тому назад (1876) просто заборонив уживати української мови в друкованих письмах, себто книжках, часописах, то що. Замкнув тим робом дорогу до просвіти цілому одному з найбільших народів Європи! Що йно кілька літ тому назад отся дика заборона сама собою впала та все таки українська мова аж у революції 1917 р. здобула собі належні їй права.

Наслідки тої страшної неволі українського слова були й є неказано сумні. Українцям не можна було просвічатися рідною мовою; чужою мовою ніхто ще ніколи не просвітив народа. Через таке дійшло до того, що Українці — мабуть поміж усіма славянськими народами найменше просвічені. Коли в Галичині, де таки є доволі українських шкіл, на сотню Українців уміє читати й писати 40 людей, то на Волині є письменних ледви 17, на Поділля 16, у Київщині й Чернигівщині 18, у Полтавщині, Харківщині та Кубанщині по 17, у Херсонщині 26, Катерино-

славщині 22, у Таврі 28 на сто. Ці числа прямо-страшні!

Темнота, що панує серед українського народу, має дуже згубні наслідки. Неграмотний чоловік це неначе неповоротна дитина; не вмів повернутися ні в дорозі, ні в уряді чи суді, ні у війську, ні у городі. Всюди з його сміються, пальцем тикають, чого доброго й ошукують, де й як можуть. Та це ще мала біда. Багато гірше є те, що неграмотний чоловік не має спромоги навчитися з книжок, як плекати своє і своїх дітей здоровля. Сотки тисяч Українців мруть що року задля безпросвітності народу. Ще гірший наслідок безграмотності українського народу є отсей. Український мужик робить коло хліба так само, як його дід чи прадід. Де йому навчитись, як обробляти свою нивку, аби гарно родила, як обійти худобу, щоби користь була, коли сам неписьменний. Як може український ремісник чи купець розбагатіти, коли звичайно темний як табака в розі. Ось томуто український народ що року тисячами йде зі своєї рідної, багатой землі в безвісти Сибіру чи Америки, а по Україні панують і мастки збивають чужинці.

А вже найпоганійший наслідок неграмотності Українців це те, що вони не знають, що вони самостійний великий народ. Вони лише чують, що вони щось инше, як сусідні народи, та не знають, як і що робити, щоби стати господарями на своїй рідній землі.

От що значить рідна мова. Неодинак мало євидомий та лихо просвічений зпоміж самих же Українців нераз дивується, чого ці українські письменники та політики збивають такий гвалт за права української мови, за українську школу й книжку? Чого тут пручатись. Ліпше погоди-

тися з судьбою та просвічати наш народ хоч би московською мовою.

Ой просвічають його московщиною вже від двох сот літ. І який успіх? Український народ, що колись за гетьманських, козацьких часів був один з найбільше просвічених між Славянами — тепер найтемніший між ними, правдивий сліпий жебрак між народами Європи.

Вся ця біда звалюється на український народ тому, що його мови не признають самостійною мовою. Як є на правду з нею?

Українська мова є в супереч усім балаканням ворогів дійсно самостійною мовою. Дуже багато великих учених, наших і чужих, розсліджувало її і признало, що українська мова це самостійна мова, цілком окремішна від польської та московської, спорідненаж вона найбільше з південно-славянськими мовами. В останнє висказалася про самостійність української мови петербурзька академія наук (1905 р.), хоч засідають у ній самі Москалі.

Колись, так перед півтора тисячами років був час, коли і Українці й Москалі й Білорусини говорили може й однаковою мовою. Але вже тисячу літ тому були різниці між мовами цих народів, а від XIV віку жили Москалі й Українці зовсім відокремленим життям, осібно від себе. Їх мови що раз то більше розходилися, так, що коли Москалі півтретяста літ тому прийшли на Україну, їх мова була Українцям цілком чужа. Через тисячу літ із одної, скажім, праруської мови виросли три різні мови: українська, московська й білоруська. Це цілком звичайна й природна річ. З прагерманської мови виросли за тисячліття мови: німецька, англійська, шведська і т. д., з латинської мови: французька, італійська, румунська, еспанська і т. и.

Українська мова визначається дуже багатоманітними прикметами. Вона перш усього дуже одноцільна. Хоч має вона різні говори, то все таки Українець з під Карпат розуміє без труда Українця з під Кавказу, Українець знає болот Полісся — степовика знає Чорного моря. Такої одноцільності як наша, не має ніяка європейська мова. Ось Німець з гір Альп майже не розуміє Німця знає Північного моря, південний Француз — північного Француза. Дальша прикмета нашої мови це її величезне багатство. Наш неписьменний мужик уживає у щоденнім життю вдесятеро більше різних слів як англійський. Наша мова дуже гнучка, всяку думку віддати нею дуже легко, вона дуже звучна й мила для вуха, свого чи чужого, співуча як ніяка инша. До того наша рідна мова дуже чиста, має так багато своїх висловів, що не потребує перебирати ніяких слів із чужих мов. Не так московська — там аж дивно, кільки всіляких чужих слів: англійських, німецьких, фінських, татарських та інших.

Та найважливіша прикмета нашої рідної мови є, що вона має велику й гарну літературу й науку. Українську літературу творив по часті сам народ, по часті письменники. Та література, що її творив сам народ, така велика й гарна, як може у ніякого иншого народу на світі. Де найдеш такі гарні колядки, щедрівки, веснянки, весільні пісні, як у нас на Україні? Який народ має стільки пословиць, приказок, байок, оповідань? Де знайти такі твори народної словесности, як наші думи, думки, козацькі, чумацькі, побутові, любовні пісні? Наша писана література існує від більш як вісімсот років. Коли у нас уже писалися книжки, то у Москалів не було ще сліду якої небудь просвіти, у Поляків тільки дуже слабі. Татарське лихоліття пошкодило, що правда, на-

шої письменности дуже багато, однак в останніх сто роках явилися у нас великі письменники — попереду всіх наш великий кобзар Тарас Шевченко, за ним Куліш, Франко, Федькович, Леся Українка, Коцюбинський, Винниченко, Стефанія, Олесь і багато-багато інших. Їх твори такі гарні, що ними моглиб величатися найперші письменности світа. Двигнулася послідніми часами й українська наука, що має свої головні осередки у Львові та Києві. Нема вже ніякої галузи людського знання, у якій не булоб книжок та розвідок, писаних українськими ученими в українській мові.

Оце її найгарніші докази, що наша рідна мова це не якесь наріччя, а самостійна мова великого, культурного народа. Рідна мова це найбільший скарб Українця, дорожій тому нею як найбільшою святощою. Не покидаймо її ні за що, не міняймо за марну чуживеччину своєї рідної мови — такої багатой, чистої, гарної, м'якої й звучної, не засмічуймо її чужими словами, не обидняймо її, а плекаймо її всюди: вдома чи в церкві, у школі чи в уряді. Жалуємося, що нашої мови ніде не шанують. Шануймо її наперед самі, домагаймося все й всюди її пошанівку — а він сам прийде.

Третя найважніша основа самостійного народа це його історично-політичні традиції та політичні змагання на будуче.

Традиція значить це, що передала нам мінувшина історично-політичні традиції народа це почуття в його, що він переживав у минуєшній поспільно добро й злидні, хвилі величи й хвилі занепаду, що має своїх питомих героїв — великих людей, котрі багато заслужилися коло свого

народа й тому донині остають у його вдячній пам'яті. А політичні змагання це воля народу до поспільного життя на будуче.

Український народ має живе й сильне почуття своїх історичних традицій та політичних змагань. Отсе й найважливіший доказ його самостійности.

Перейдім же тепер коротко головні точки нашої рідної історії, щоб показати, що український народ усе був окремим, самостійним народом, усе змагав до самостійности та за ворожими обставинами не міг до неї дійти.

Українці живуть на Україні споконвіку, хто зна, чи не сиділи вони тут ще перед Різдом Христовим. Перед тисячкою літ ще не з'єднався був наш народ, він ділився на племена, що жили окремим життям: Полян, Сіверян, Деревлян, Тиверців, Уличів, Дулібів, Бужан. У Києві настала перша українська держава серед Полян, вона дуже скоро обняла усі українські племена та стала підгортати під свою владу чужі племена—білоруські: Кривичів і Дреговичів та пізнійші московські Радимичів і Вятичів. Цих останніх треба було силою підбивати й дати їм своїх князів.

Коли київська держава по смерті Володимира Великого й Ярослава Мудрого розпалася на багато удільних князівств, тоді північні московські князівства зараз стали осторонь від українських. Там зачав саме творитися новий народ, окремішний від Українців — народ московський чи пак „великоруський“. Творився він оттак, що Радимичі і Вятичі мішалися з сусідними чудськими (фінськими) народами: Муромами, Мордвинами, Весами, Мещеряками, Меряками, то що, накидали їм свою мову і звичай, але багато теж і від них переймали. Таким робом новий мішаний народ мнєжився дуже скоро та віддалювався

що раз більше від українського народу. На Україні князі мали невелику силу, вони мусіли слухати бояр і народа, у Московщині (тоді казали: на Залісся) князі відразу взяли велику силу й панували без ніякого обмеження. Тимто Московщина що раз кріпшала, вкінціж зачала ходити війною на українські землі та двічі поруйнувала столицю України Київ. Це було велике нещастя для України, бо Українці всіли вже були розвинути в Києві велике багатство та високу просвіту. Тодішній Київ був багато більший і багатший як тодішній Відень, Париж або Лондон.

Українська держава згуртувалася відтепер (коло року 1200) коло Галича. Та вона терпіла ще здавна дуже багато від всіляких кочевиків: Печенігів, Половців, що кочували по чорноморських степах та раз-у-раз нападали й грабили Українців. А тут саме вперше явились у степах страшні орди Монголів-Татар. Вони розбили українську державу в страшній битві над Калкою (1224 р.). І почалося страшне татарське лихоліття, що тривало пів тисячки років і страшенно виснажило усі сили українського народу. Що року сотки осель падали в пожарище, що року тисячі Українців ішли в татарську неволю або падали під ножем.

Українська держава боронилася ще сто років на всі сторони, але 1340 р. вона нарешті впала. Поляки й Литовці, до яких Татарва лише рідко коли доходила, зросли у силу та поділили між себе українські землі. Москва поки що нічого не дістала, бо її саму Татари взяли під свою кормигу. Та не руйнували московської держави, навпаки вона підлещувалася татарським ханам і поволі та постійно зростала в силу.

Український народ пішов під панування Поляків і Литовців. Під Литовцями жилося йому

незле, бо Литовці прийняли дуже скоро українську мову, віру й звичаї. Під Поляками було дуже гірше, бо вони спольщили українське боярство, виперли з міст українське мішанство і закріпостили мужицтво. До того татарські напади не меншали, а росли, Польща не мала сили їх відборонити. Україна що року спливала кров'ю і вкривалася пожарищами.

Тоді український народ узявся за самооборону. Витворилася на татарським пограниччю славна козаччина, за порогами Дніпра засновано запорозьку Січ. Тут показалося, якого державного ладу хотів український народ. Усі Запорозжці були вольні й рівні між собою, старшину вибирали вольними голосами, вся власть була в руках громади.

Українське козацтво розбудило в народі воєнного духа. Він бунтувався проти шляхецьких порядків у Польщі. Вкінці вибухло велике народне повстання на Україні під проводом Богдана Хмельницького й Україна по триста років неволі стала знову самостійною.

Настала славна наша гетьманщина. Український народ став господарем на своїй рідній землі. Та на жаль не надовго. З усіх сторін грозили вороги: з одної Польща й Литва, з другої Татарва, з третьої Москва, що вже давно ослобонилася від татарської кормиги та зросла в силу. Треба було бодай з одним ворогом поладвати. І гетьман Богдан Хмельницький заключив 1654 р. договір з Москвою в Переяславі. Україна мала бути вільна, тільки назверх признати владу московського царя.

Наслідки цієї умови були страшні. Хмельницький помер скоро, його наслідники були за слабкі, Москва всіма способами зменшала свободи України та закріплювала її. Колиж гетьман Ма-

зепа повстав проти Москви, то вона здавила його (1709 р.) і недовго потім на вік знесла гетьманщину (1764 р.) та зруйнувала Січ (1775 р.). Україну силоміць прилучено до Московщини, при поділах Польщі дістала Москва також цілу правобічну Україну і стала кінчити своє діло. Все українське мужицтво зроблено невільниками-кріпаками, що їх пани мов худобу могли продавати, останки українського козацтва загнано під Кавказ, школу, церкву, уряд змосковщено зовсім, а в 1876 р. заборонено навіть українську мову. Ось гаразди московського панування. Аж тепер, у революції 1917 р. настав лучший час. Вся Україна двигнулася як один муж і добувала собі свободу, заснувавши Українську Народню Республіку.

Поза Московщиною чи пак Росією (так вона зветься від двох соток літ, від Петра Великого) остала менше як одна десята пайка України: Галичина, Буковина й Угорська Русь під пануванням Австро-Угорщини. Тут жилося українському народови дещо краще як у Росії, мимо всіляких перепон з боку сильніших Поляків, Мадярів і Румунів. Українців признано самостійним народом, допущено українську мову потрохи до шкіл та урядів, а українських представників до усякої участі в нарадах над добром краю й держави. І тут аж революція в листопаді 1918 р. визволила український народ з під чужинецького ярма й дозволила заснувати самостійну Західно-українську Народню Республіку.

Революції в Росії й Австрії дали в руки українського народу велику, хоч несподівану можливість одним махом визволитися від чужого панування й збудувати свою власну національну державу.

Та задля темноти простолюддя, задля нездарности великої частини нашої інтелігенції бу-

дування української держави пішло дуже туго. Та й наші віковічні гнобителі сусіди теж не спали, а використовували кожну нашу похибку, причім видатно помагала їм французька держава, давня вірна союзниця російської царської держави. Вона бач бажала за всяку ціну відбудувати єдину неділиму Росію.

Перша влада Української Народньої Республіки—Центральна Рада, замість братися до праці від коріння і наділити українського мужика землею, усвідомити його на борзі й утворити з нього могутню армію, що змоглаб оборонити Україну від усяких ворогів—попала в соціалістичну дурійку і стала невдовзі місцем балаканини недоварених, московських духом говорунів. Мужика думали задовольнити „соціалізацією землі“, не усвідомляючи його національно й державно, а насилали йому різних крикунів, що горлали кожен за своєю „соціалістичною“ партією, давнє військо зовсім розклали й розпустили додому, нового не творили. І прийшли московські большевики й зайняли Київ, так що Центральна Рада мусіла ратуватися тим, що заключила мир із Німцями й Австріяками в Бересті литовському й попрохала в них помочі проти Московщини.

Німці й Австріяці пішли помагати, аби з України дістали хліба для своїх голодних земель. Вигнали Москалів та бачучи, що з Центральною Радою до пуття не дійдуть, розігнали її й настановили гетьмана Павла Скоропадського. Він, що правда, при помочі Німців завів деякий лад на Україні, однак звязався з московськими дідичами й капіталістами, котрі від його імени сильно гнобили сільський люд. Бо з поступової української інтелігенції сливе ніхто не хотів служити гетьманови й працювати, хоч би в непри-

хильних відносинах над укріпленням української державности.

Галичина, по розвалі Австрії й розбиттю Німеччини, почала будувати свою державу багатокрапце, на рідних основах, доцільними, від західно-європейських народів прийнятими способами. Дуже швидко завела вона в себе деякий лад, скликала сойм, установила уряди й суди, поставила значну й дуже хоробру армію й почала війну з Поляками, які, ледви дірвавшись державної самостійности, захотіли завоювати західню Україну й у першій заколоті революції захопили Перемишль і Львів.

Ця війна булаб напевно побідна, колиб добірні військові частини Галичан, що були на Наддніпрянщині, відразу пішли на підмогу Галичині. Замість цього вони залишилися над Дніпром і були душею повстання, що піднялося по розбиттю Німеччини проти гетьмана. Гетьмана повалено й прогнано. Та на його місце прийшла Директорія й із нею знову соціалістична дурійка й загальне безладдя. Що з того, що Галичина злучилася тепер нарешті з Великою Україною. Вона була за мала й за слаба; щоби допомогти Матері й її не вратувала й сама пішла в пропасть.

Тепер зі сходу й із заходу нахлинули на Україну вороги. Зі сходу Москалі (большевики, Денікін, Врангелъ), із заходу Поляки й Румуни. При кінці 1919 р. ціла українська земля була вже під чужою кормигю. Українське Закарпаття прилучено до Чехословаччини, Буковину й Бессарабію зайняла Румунія, Галичину, Холмщину, Підляшє, части Полісся й Волині Польща, все останнє совітська Московщина. Ця остання утворила бодай про людське око „Радянську Україну“.

Галицькі Українці борються тепер з усіх сил, щоби бодай Галицька Україна стала самостійною,

на лад Швейцарії. Ці старання мають деякі ви-
гляди на успіх. Однак на загал українська дер-
жавна справа нами самими дуже занепащена.²
Інша річ, що в останнім п'ятиліттю ми зробили ве-
личезний політичний поступ і зазначили дуже
виразно бажання самостійного державного життя.

Теперішні політичні змагання Українців мо-
жна зясувати так, що Українці, мимо вся-
ких невдач, бажать власної держави,
хочуть бути державно самостійним на-
родом. Українці обмежують свої дер-
жавні змагання тільки на землі, засе-
лені українським народом, вони хочуть
бути господарями на своїй рідній землі,
не так, як їх сусіди, що хочуть бути панами на
не своїй, українській землі. Дорога до нарештнього
визволення України не коротка й не легка. Аби
його здійснити, мусить увесь український народ
згуртуватися в одну велику, одностайну громаду
і йти прямою дорогою поспільно до наміченої
цілі. Кожний, кождісінський Українець мусить бути
свідомий цієї великої цілі. Колиж цілий народ
буде що до своїх політичних цілей свідомий
і згідний, ніяка сила не вдержить його поспіль-
ного хотіння, хоч би й усі ворожі могутности на-
таке сприялися.

Четверта головна признака самостійного на-
рода це його питома культура. Що таке
культура?

Культура це та спадщина умова й мате-
ріяльна, що дісталася нам від праці наших пред-
ків. Вона проявляється і в нахилах і в праці й
у вислідах праці поодиноких людей і цілих на-
родів. Культуру ділимо звичайно на матеріяльну
й умову. До матеріяльної належить все те, що

люде зробили і роблять руками — отже хліборобство, промисел, торгівля і т. д., до умової — все, що зробили умом-розумом: віра, література, наука, мистецтво, поведіння з іншими людьми і т. и.

Наші вороги здавна голосять світови, що Українці ніякої культури не мають, що ми є напів дикий, непросвічений народ, тому не треба, аби ми розвивалися, а треба, щоби ми всі розплилися серед Поляків або Москалів, щоби ми були неначе погноєм для зросту їхньої культури.

Чи правда це, що голосять наші вороги?

Безумовно ні. Правда, що українська культура не може рівнятися з німецькою, французькою чи англійською, але вона не має чого стидатися перед польською або московською. Український інтелігент не менше культурний, як польський чи московський, український мужик навіть культурніший від своїх сусідів. Правда, хліборобство, промисел, торгівля у нас низько стоять, але й у сусідів не дуже то ліпше. Правда, наша умова культура стоїть позаду польської та московської. однак не так дуже, щоб її так понижати, як це робиться, або й зовсім заперечувати. Українська культура дуже стара, старша, чим польська або московська. Та наші сусіди мали це щастя, що могли свою культуру супокійно і невпинно розвивати у власних державах. Нас гнобило пів тисячки літ татарське лихоліття. Коли воно уступило, ми опинилися під чужим пануванням.

Основу нашої культури творить українська людова культура. Вона дуже висока, без порівняння вища, як людова культура Поляків, Москалів чи Білорусинів. Всякий український мужик, хиба що поцсував його міський вплив, має цю культуру, на жаль ані він сам, ані україн-

ський інтелігент не навчився ще її панувати, оцінювати та використовувати.

Українську людську культуру треба шукати по селах та місточках України, по частині також по передмістях більших городів. В самих містах України розвельможнилися здавна чужинці: Москалі, Жиди, Поляки і т. и. Що-йно найновішими часами починає український народ здобувати собі свої міста наново.

Українське село зараз на перший погляд відрізняє від польського чи московського. Воно все розкинене на краєвидно гарнім місці. Хати так і сховані серед зелених садків та плеканих цвітників. Польський ні московський мужик не має цієї любови до цвіту та деревини. Зосібна Москаль прямо ненавидить деревини. Необгороджені хати так і стоять одна коло другої рядами вздовж болотяної вулиці. Вже тут бачимо культурну вищість Українця над його сусідами. Українець бажає гарного — він замаює своє село деревиною, завітчує цвітами.

Українська хата, хоч і як вона нераз бідна, все таки багата культурніша, чим польська або московська. Українська хата все зверху гарно обгороджена, чистенько вибілена, господарські будинки добре розміщені. Хати українських сіл ніколи не стоять так густо, як у польських та московських селах. Це її гарніше її здоровше її безпечніше від огню. Українська хата все переділена сіньми наскрізь на дві половини. Хиба у найбідніших хатах є лиш одна кімната по одній стороні сіней. Московська „ізва“ має часто лише присінок, деколиж є просто знадвору вхід у світлицю. Визначається українська хата чистою куди більшою, як та, що є в хаті польського мужика. А з кацапською „ізбою“ то вже ніякого порівняння нема. Там любенько живуть разом

із людьми телята й поросята, цілі хмари всілякого оваду (блощиць то що), погань скрізь страшна. Тому то Українці так не люблять Москалів у своїому селі, тому то все й всюди Москалі живуть в окремих селах чи присілках, ніколи майже поруч із Українцями.

Так само українська народня ноша куди гарнійша та культурнійша, як польська чи московська. Вона не є ані так ярка, як польська ноша, ані так безцвітна, як московська. Краски в неї дібрані так гарно, що диво. Подивіться на опинки чи китарі наших Гуцулок, на запаски чи плахти наших Полтавок, на чудові старосвіцькі жупани й пояси наших міщан, на прегарні вишивки на сорочках і плахах по всій Україні. Які вони гарні, як зручно дібрані краски. Хоч кожда з них сама по собі ярка, то разом зібрані творять вони дуже гарну цілість. Треба великого мистця, щоби потрапив так орудувати барвами, як орудує наш ніким не вчений, український люд. Подивіться. Така проста полотнянка наших Розточан чи Поліщуків, така безцвітна лемківська чуга, така сіра свитки Підгір'ян, як гарно вони відбивають від московських рубашок та сарафанів. Одним словом — наша народня ноша прегарна, не дивно й похвально, що наш люд так цупко її держиться.

Також їда нашого люду вказує на високу й стару культуру. Правда, тепер біда й злидні присіли Українців, може й половина нашого народу ту страву лише знає, що картоплю, капусту та хліб. Однак не в цім діло — не один культурний народ бідує. А діло в тім, що український люд уміє там, де має спромогу, зробити свою поживу дуже різнородною. З дуже простеньких річей знають українські господині зладити на причуд багато всіляких найдок та напивонок. Згадаю

хоч би велику скількість всіляких мучних страв, що є питомі українські. Такої різnorodности ледви чи де найдемо — а це вислід тільки старої української хліборобської культури.

Показує її український мужик дуже гарно в усіх своїх звичайних заняттях. Українець куди ліпший хлібороб, як Поляк або Москаль. Колиб новітні способи хліборобства прийнялися на Україні, то наш люд, що так піклується своєю землею, станув би скоро на дуже високім ступні. Так само український домашній промисел гарно свідчить про висоту нашої людвої культури. Всюди тут бачимо, що маємо діло зі старим культурним народом, що по своїх батьках одідичив пребагато знання, як управляти ріллю, плекати худобу, класти хату; прилагоджувати поживу й одежину.

Ще гарнійше відбиває від сусідних українська умова культура. Українська душа инша від польської та московської, инакший світогляд втворює теж инакший спосіб життя. Українець поважний і статочний, Москаль байдужий та м'який, Поляк пристрасний і рухливий. Українець поважний і статочний, Москаль байдужий та меткий, Поляк пристрасний і рухливий, Українець виглядає при Москалю чи Полякови неповоротний, зате у нього думка глибша, погляд на життя ширший. Українець бачить у кождім иншій чоловіку собі рівного, тому він є споконвіку за народоправством або демократією. Москаль є приклонником необмеженого панування одного чоловіка над усіма иншими (абсолютизму), Поляк хоче панування невеликого числа людей — над простим народом (аристократії).

Бачимо це передовсім в родині. Українська родина все мала: батько й мати та діти. У Поляків часто разом мешкає й дальша родина, у Москалів майже все. І лад є, бо господар має тут

велику власть, зосібнаж необмежену в московській родині, де його всі мусять безоглядно слухати. Жінка у Поляків має дуже невелике значіння дома, у Москалів вона прямо невільниця чоловіка. Натомість у нас становище жінки куди вище, вона „держить три вугли хати, чоловік лиш один“. Український батько виділює свої діти зараз, як тільки підростуть, у Москалів ні — там все остається разом. В українській родині бачимо найбільше свободолюбности й людяности. Не все таке буває корисне, та воно є безсумнівним знаком вищої культури.

Так само свободолюбні Українці в товариських справах. Усі українські товариства й спілки основані на рівности всіх учасників. І в Москалів є такі спілки артілі, та там все один є горою й бере найбільші бариші. Відношення до інших людей у Українців є все вважливе й чемне. Найгарнійше це бачимо у нашого простолюдина там, де він непопсований міськими впливами. Він гостинний, уважливий для чужого, в розмові здержливий, віддає всякому, що йому належиться. Дуже багато міг би навчитися від українського мужика наш український інтелігент, що переймається або пересадно чемними польськими або необузданими московськими товариськими формами.

Свободолюбність Українців проявляється найгарнійше в їх політичній життю. Українець є уродженим демократом, він признає громаду яко добровільне товариство свобідних, собі вповні рівних, людей. Для того у всій українській історії бачимо змагання до такої держави, де всі громадяне булиб собі рівні й свобідні. Москалі споконвіку були й є абсолютисти — себто бажають сильної власти одного над усіми, Поляки є приклон-

ники аристократії, себто панування немногих — панів — над цілим народом.

Що до справ віри були й є Українці дуже релігійним народом, та ніколи не любили запускатися в обрядові ріжниці. Між православними Українцями й уніятами не було й нема ніякої ворожнечі. Також для інших чужих вір були й є Українці дуже толерантні — вважливі. Инакше Москалі — у них обряд важнійший чим сама віра тай у самій вірі вони більше чіпаються дрібниць, як думають про саму суть віри. Тому то серед Москалів наплодилось неказане множество ріжних розколів, сект та окремих вір і розвилася велика нетерпимість до чужих вір. Нині вона вже менша, як колись була, та всетаки видко її на кождім кроці.

Дуже гарні зразки високої умової культури бачимо в українських народних звичаях та обрядах. Вони дуже гарні й багаті, так що зпоміж наших сусідів хіба тільки Білорусини можуть з нами на тім полі рівнятися. Народні звичаї у Поляків та Москалів і скількістю і змістом без порівняння бідніші від наших.

Наші народні звичаї заслугують задля своєї краси й глибокого значіння на те, щоби переходувалися як найдовше — деякі повинніб увійти навіть в моду між інтелігенцією й оживити її пороже товариське життя. Зате багато всіляких забобонів повинно безумовно щезнути, передусього всі ті забобони, що відносяться до ріжних недуг.

Ціле життя українського люду, хоч як бідне й злиденне, повне всіляких звичаїв та обрядів. Є такі обряди при родинах і похоронах, найгарнішіж при весіллю. Цілий рік в українському селі це низка свят, з якими звязана безліч обрядів, звичаїв і вірувань. Ось подивімся на чудо-

вий обряд святого чи щедрого вечера, або, як то кажуть, Багату й Голодну кутю, на звичаї під Андрія, Катерину, під Новий Рік, на веснянки й гаїлки, на гарні обряди на Юра, на Русалчин Великдень, під Купала, на наші обжинкові свята. Деж у світі найдемо такі гарні, старі звичаї, як у нас на Україні? У Поляків, зосібнаж у Білорусинів, депо ще лишилося подібного, як у нас. У Москалів нема нічого такого — вони не розуміють ні одного з наших старих звичаїв. У них є одна „Масляниця“ та декілька інших миршавеньких останків давних звичаїв. Та вони цілком відмінні від наших.

Людова штука теж високо станула на Україні, теж пішла цілком іншими дорогами, як московська чи польська, теж їх обох дуже перевищила. Показується вона передусього в питомім українським способі прикрашування всяких річей. Ось маємо чудові українські вишивки, ось пречудові ткацькі роботи — полотна чи килими, ось різьби на дереві (найгарнійші у Гуцулів), ось гончарські вироби. Всі вони прикрашені на український спосіб, так гарно, що московська чи польська людова штука до того й умитися не можуть.

А вже найвище піднеслася наша умова культура в народній словесности. Який славянський чи інший європейський народ має стільки тисяч, таких гарних народних пословиць, поговорок, причт, оповідань, казок, як ми, Українці? Де на світі найдеш стільки й таких гарних пісень, як у нас на Україні? Є в нас історичні думи, що співають про славні козацькі діла, є преріжні обрядові пісні: коляди, щедрівки, веснянки, весільні, обжинкові, є тисячі козацьких, чумацьких, рекрутських, любовних, побутових пісень, думок, шумок, коломийок, чабарашок. А всі з прегар-

ними путами, змістом, формою. Нема у світі жадного народу, що міг би тут рівнятися з Українцями. Що значить супроти сього маленька словесність чи музика Москалів або ще менша Поляків.

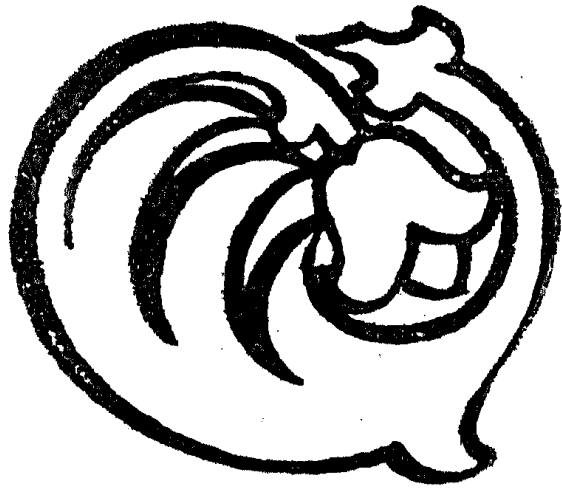
Мас отже український люд свою питому, високу культуру. На цій людовій культурі буде українську всесторонню культуру наша інтелігенція. Буде її вона від довгих століть, та злидні і чужинецькі впливи не дають. Аж в останнім століттю стало дещо легше дихати українському народови і українська культура зробила величезні поступи. Вони запоручають її світлу будучину.

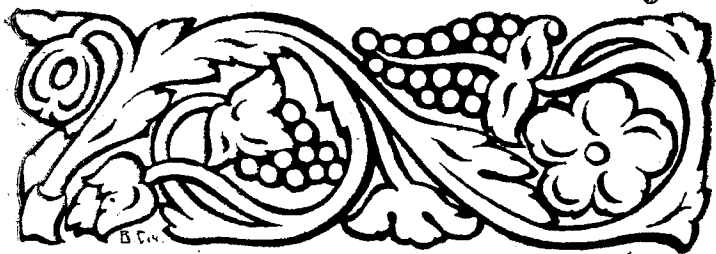
Коли ми самі візьмемося до роботи над нашою просвітою й культурою взагалі і не вгаватимемо мимо всіх перешкод у невпинній праці, то будучина наша.

Одного тільки треба нам наче вогню стерегтися: недоброго впливу чужих культур, з осібна польської й московської. Обі вони добрі — за для Поляків і Москалів. Для нас ні, вони роблять із нас духових калік. Гляньте на недоляшка Українця. Яка з нього може бути користь Україні, коли він не повернеться до рідної культури? Подивіться на Українця з московською культурою. Який він чужий нам душею. Його цілий спосіб думання инакший як у нас і в інших європейських народів. Який він нездалий до праці на народній ниві. Вічно балакає про „партію“, „соціалізм“, „поневолений люд“, а думає тільки про баламучення людей, про наживу й якби то за народні гроші попанувати собі як слід. Дома нехарний як усякий Москаль — українська господиня вигналаб із хати — родинного життя не шанує, от живе як худібка на пастівнику. Ось

такі то культурно змосковщені Українці тепер за-
напали на Україну.

Отсим закінчуємо цю главу нашої книжечки.
Думаю, що й дитині стало ясно, що ми, Укра-
їнці, самостійний і окремішний від інших народ,
що ми маємо право домагатися місця й рівно-
правности в великій сімї народів світа.

ЯК ЖИВЕТЬСЯ ТЕПЕР НАШОМУ НАРОДОВИ?

Теперішнє положення українського народу дуже прикре, як з політичного, так і культурного та господарського боку. Український народ не лише, що не має власної держави як німецький, французький, московський чи інший, але не має навіть такого політичного значіння як інші, багато менші, народи пр. Серби або Чехи. Довгий час тільки в межах австро-угорської держави мав український народ політичні свободи й деяке політичне значіння завдяки конституційним законам. Та, на жаль, в Австрії жила лише мала пайка українського народу, таї ще до того здавна найбільшій і найбільше пригноблена. Тяжко було тутешнім Українцям остоятися проти сильніших сусідів: Поляків, Малярів, навіть Волохів. Та все таки політичний і культурний розвиток поступає надійно вперед.

Зате на всій Великій Україні, що була під владою Росії, цей розвиток був майже неможливий і поступав лише дуже поволі. Російський уряд завзявся всіх Українців змосковщити й аж до революції не попускав своїй строгости, заборолював не то політичний чи культурний розви-

ток, але навіть українську мову! І тепер не багато ліпший.

Через таке політичне положення також і господарські відносини на Україні, хоч і як вона багата, дуже сумні для українського народу, пригідні лише для чужинців.

Зачнім від початку й переходім усі галузи господарства одну по другій.

Ловецтво колись високо цвіло на Україні, ще двісті літ тому цілі околиці України воно кормило дичиною. Розказували ми про це в четвертій главі нашої книжечки. Нині звірина вибита всюди, тільки ще в Карпатах, на Поліссю й на Кавказі її дещо більше лишилося, та все таки в народнім господарстві навіть цих частей України звіринні промисли значіння не мають. Все те є наслідком довговічної грабіжної господарки чужинців по українських лісах і полях. Коли сам український народ стане господарем на своїй землі, легко буде відновити давню славу України яко землі багатой всілякою дичиною.

Дещо більше значіння в господарським життю України має риба льство. Риби ловиться по всій Україні що року дуже багато, найбільше на самому Чорному морю та при устьях і лиманах рік. Ловлять тут великі скількості баламута, кефалі, хамси, камбали, осетра, виза, чечуги, севруги, оселедців, а також звичайних річних риб: тарані, чехоні, судака, коропа, леща, окуня, сома і т. и. Ловлять рибу рибацькі спілки (артелі), солять її або сушать, багато риби перероблюється теж на консерви в бляшанках. Здавна є сушена чорноморська риба звичайною стравою на пісні дні для українського люду на Наддніпрянщині. Вже значно менше є внутрішнє риба льство — по ріках, озерах і ставах. Воно дає нині такі половини,

що риба дає тільки дуже малу пайку народної поживи.

А прецінь колись було инакше. Ми вже розказували, яке було колись багатство риби на козацькій Україні. А нині Україна куди бідніша рибою як така стара культурна країна Німеччина. Це тому, що на Україні нищено й нищать донині рибу виловлюванням молодого нарибку, розстрілюванням та витроюванням риби і т. д., а ніхто не подбає як слід, щоб українські води наново зарибити й виплекану рибу шанувати. Коли в нас розвіється культура, прийде час і на відновлення давнього рибного багатства України.

Лісове господарство на Україні теж у дуже сумнів стані. Україна має ще багато ліса — звиш 110.000 км², себто недалеко стільки, що ціла конгресова Польща. Та все таки ліс займає на Україні лише одну сьому пайку землі, тимчасом у Німеччині в його четверта пайка, а в Австрії третя. Це значить, що Україна лісом бідна й що Українці мусять ліс дуже шанувати.

Тимчасом на жаль справа з лісом на Україні стоїть дуже лихо. Ні сам український народ, ні пануючі над ним чужинці не порозуміли дотепер величезного значіння лісів для країни. Цілі століття нищено ліси безоглядно, випалювано їх на поташ, смолу, вугля, вирубувано на чертежі під ріллю. Колись така робота була добра, бо проріджувала пущі й робила Україну культурним краєм. Та як всюди, так і тут не можна перебирати мірки. На жаль її перебрано і нині лише деякі сторони мають доволі ліса — ось Верховина й Підгір'я, Холмщина, Підляшє, Полісся, північна Волинь, гірська часть Кубанщини. Вся проча Україна вже тепер тужить від безлісся. І що раз гірше терпіти буде, коли на Україні не заведеться лісове господарство на німецьку чи

французьку моду. Треба, щоби заведено добру лісову управу з самих учених знавців лісової справи, треба всі неужитки залісити, існуючі вже ліси при вирубуванні все наново засадити, одним словом розумно господарити по лісах. Тоді навіть по степовій Україні нераз утішив би гатюк око змученого безкраймою голою рівниною мандрівника, простолодин не журивсяб, чим затопити в морози хату, не малиб куди гуляти шкідні вітри-суховії, не висихалиб джерела, не мілілиб ріки.

Та до такого добра ще дуже далеко. Мало хто на Україні тепер про таке думав. Аж тоді, як український народ стане господарем на своїй рідній землі, прийдуть добрі часи для українських лісів.

Коли рибальство, довецтво й лісництво займають тільки дуже малу пайку українського народу, то хліборобство є споконвіку найважливіше діло для Українця. До нинішнього дня хліборобство це найлюбійше заняття Українця, з кожної сотні Українців не менш як 86 людей є хлібороби.

Споконвіку славиться Україна як земля, що тече молоком і медом, як житниця-шпихлір для цілої Європи, що року сотки кораблів і тисячі залізничних поїздів везуть українське збіже на всі сторони світа. Здавалосяб декому, що ми, Українці, ми, хлібороби, мусимо бути дуже багаті. Думав певно цілий світ, що хліборобство стоїть на Україні Бог знає як високо. Тимчасом, на жаль, треба признати, що стан хліборобства на Україні дуже сумний.

Причини цього сумного стану є головню дві: некорисний розділ землі і мала просвіта українського хлібороба.

Земельні відносини по всій Україні нездорові. Довгі століття панували всюди тут кріпацтво й панщина. Ледви дещо більше як пів століття минуло, відколи їх скасовано в Австрії й Росії. Щойно відтоді може український хлібороб називати той клаптик землі, що його управляє, своїм власним. Перед знесенням кріпацтва й панщини вся земля була панська, при їх знесенню великі земельні власники задержали для себе більше як половину всеї землі та ще до того звичайно ліпшу половину. Ті землі, що пани їх відступили мужикам, уже на самім початку ледви вистарчали для них, колиж людей що раз прибувало, а землі не приростало, опинився український мужик у дуже лихім положенню. В Галичині випадає на одно селянське господарство пересічно 3·5 гектара, на Волині 7·8 десятини, на Поділлію 6·8, в Київщині 5·5, Херсонщині 7·8, Бесарабії 6·5, Чернігівщині 6·3, Полтавщині 4·9, Харківщині 7·3, Катеринославщині 9·3, Таврії 14·7 десятин.*) Додати треба, що дуже багато господарств має землі менше як пересічно. Ось в Галичині близько половина господарств має менше як по два гектари землі, в Полтавщині коло $\frac{2}{3}$ господарств має землі тільки 1·3 десятини. Як тут на таких клаптиках землі, звичайно ще розшматованих (ось тут один загін, ось там два), господарити, кормити себе й родину? Ось тут причина, чому український мужик, хоч і як любить свою рідну землю, та мусить її лишати й шукати собі нової землі за морем, або в далекій Сибірі.

Друга причина сумного стану хліборобства на Україні — це безпросвітність і темнота українського мужика. Не винен тут сам український

*) Десятина рівна приблизно гектарови або двом моргам.

мужик. Як міг він просвічений бути, коли в школі вчили його дітей чужою незрозумілою мовою? Український мужик і так уже здавна ліпший хлібороб як білоруський чи московський мужик. Та що ж? На Білій Русі й у Московщині рідше люде сидять, на Україні люде живе в двох густійше. Винна тут саме безпросвітність.

Можна нині сміло сказати, що колиб українське мужицтво вміло так ходити коло землі, як німецьке або французьке, то навіть при такім малоземеллю, як тепер є, український мужик жив би у великім гаразді. Німецький хлібороб добуває три до чотири рази більше жнива як український з такого самого кусника землі. Значить, що хлібороб, пересічний хліборобу Галичині, зі своїми сімома моргами, міг би мати таке жниво як багач з 20-ма, чи 30-ма моргами землі, колиб так знав робити як німецький мужик. До того ще памятаймо, що німецькій землі дуже, дуже далеко до нашого чернозему. Там всюди глина, пісок то що. Та Німець свій ґрунт видренує, погноїть гноєм та штучними навозами, справить неначе огородову грядку, засіє що найлучшим зерном, сіє багато пашних трав чи інших рослин, плекає багато всілякої ярини, заводить добрий плодозмін, має до всього добре знаряддя і т. и.

А в нас? — От нехай буде як бувало, — каже кождий хлібороб тай робить коло землі так, як діди й батько робили, ще й гордиться тим — каже: — Ось які вони багаті були, в добрі жили. — Правда твоя, свату, але пригадай, скільки то було господарів та людей в селі за дідових часів, а скільки є нині. Тепер треба вчитися на доброго хлібороба не менше як на „пана“ чи „попа“. Треба рідну землю до останньої грудочки використати як слід — інакше біда, злидні, а там і гайда за море.

Наш український мужик ще дуже далекий від доброго господарювання — тому то примірає часто голодом на такім кусні землі, на яким німецький мужик жив би наче „в Бога за дверми“. На Лемківщині, Бойківщині, Поліссю, північній Волині, Київщині, Чернігівщині стрічаємо ще подекуди „лядне“ хозяйство. Випалюють зруб із гущавником і дещо розоравши сохою чи плугом, сіють кілька років під ряд овес чи жито. В тих самих сторонах водиться ще двопілля: половину землі засівають, другу запускають на пастівник. В степовій Україні теж водиться таке, що кусень степу кілька літ під ряд що року орють та засівають, а потім знову на кілька літ запускають. Поза тим на широким просторах України панує трьохлітнє господарство — одну третину землі запускають на пастівник, другу призначають на озиме збіжжє, третю на яре. Гноїти землю щойно починають на Україні — звичайно гноять тільки кусні ріллі, що ближші хати, на огород, чи що. Тільки в Галичині, де український мужик найбільше просвічений, завелося вже удобрення землі й гноєння, штучні навози, плодозмін, многопілля і т. и. Поза Галичиною тільки там і сям зустрічаємо поступову господарку у нашого мужицтва. Одно тільки гарне, що уліпшене, новітнє зваряддя досить скоро шириться по Україні: добрі залізні плуги, борони, навіть сіялки, жнивarki й молотільні. Оттаке, правда, найлегше перейняти, одначе з того видно, що українське мужицтво таки не є заскорузле й колиб лише мало вищу просвіту, то скоро привчилося б так ходити коло землі, як ходять у поступовій західній Європі. Вже починається між нашим мужицтвом гарний кооперативний рух. Він наближає наше хліборобство до гарної будуччини.

Великі земельні власники по Україні здавна вже стали заводити на своїх ланах улiпшене хлiборобство. Не всюди це перевели, одначе все таки їх жнива були звичайно значно лiпшi як у мужикiв. Вони то що року продавали величезнi скiлькостi всiякого збiжа на вивiз за границю, так що Україна, хоч її хлiборобство стоїть так низько, вивозила двi третини всього збiжа, яке вивозилося з цiлої росiйської держави.

Скiлькiсть орного поля на Україні дуже велика — 45 мiльонiв гектарiв. Нiяка з європейських великих держав (з виїмком Росiї) не має стiльки рiллi, простiр української рiллi бiльший як цi лi великi європейскi держави, ось пр. Англія чи Італія. Рiлля займає бiльше як половину всєї поверхнi України на загал, в Херсонщинi й Полтавщинi примiром аж три четвeртини, за те на Полiссяю й Пiдгiрю ледви одну четвeртину, в карпатській верховинi ледви одну десяту пайку.

Щорiчне жниво на Україні дає до 420 мiльонiв сотнарiв всякого збiжа й картоплi (поверх 2.500 мiльонiв пудiв). Колиб його наладувати на залiзничi вагони, то треба би на це поверх чотири мiльони вагонiв або 84 тисяч довжезних поїздiв по 50 вагонiв. Рахуючи на кождий поїзд $\frac{1}{2}$ кiльметра (версти) довжини, дiстанемо, злучивши всi поїзди разом, один велитенський поїзд — довгий на 42.000 кiльметрiв. А треба знати, що цiла наша земна куля має в окрузi 40.000 кiльметрiв. Значить жниво України, навантажене на залiзницю, опоясалоб цiлу землю довкола, ще й з верхом. Жадна з великих держав Європи не добуває зi своєї землi такого великого жнива як Україна — хiба Росія й Нiмеччина.

Найважнiйше збiже України це пшениця. Її найбiльше сiють у Херсонщинi, Катеринослав-

щині, Таврії та Кубанщині, найменше в Галичині, на Волині й Поліссю. Жита знову найбільше на Поліссю й загалом на північній Україні, ячменю й вівса на полудневій, гречки в Чернігівщині й на Поділлі, проса в Київщині та Слобожанщині, кукурузи найбільше в Бесарабії та на Буковині. Картоплі лише в Галичині садять більше, поволі приймається вона також по цілій північній Україні. А шкода — при малоземеллю та біді картопля дуже важна для незасібного хлібороба.

Так само дуже зле роблять українські хлібороби, що замало управляють всякої городовини: гороху, бобу, фасолі, сочевиці то що. Це дуже видатні рослини. Є, правда, по всій південній Україні баштани, однак цього мало. Яринне городництво, могло би по всій Україні гарно розвинути і дати головно малоземельним хліборобам добрий прожиток. Так само жаль, що не привчилися ще Українці сіяти всілякі пашні рослини для худоби (конюшини, люцерни, настівних бураків і т. п.), бо з них великий хосен. Тільки в Галичині розвилася дещо їх управа.

З промислових рослин не багате мають люде користі на Україні, бо замало їх управляють. Льну і конопель всюди лише потрохи є, тільки на Поліссю та в Чернігівщині дещо більше. Ріпак управляють тільки великі земельні власники. Так само цукрові буряки лише рідко попадаються по селянських полях, а все головно лише по панських. А шкода, бо український ґрунт і підсоння дуже пригідні для цукрових бураків. Уже тепер Україна дає 5/6 пайок усього жнива цукрових бураків цілої російської держави. Хміль управляють на більший розмір тільки на Волині. Лише тютюну управляють Українці доволі, головно в Полтавщині, Чернігівщині, Кубанщині й Таврії. Україна має дві третини всього тютюнового збору колишньої російської держави.

Плекання садовини на Україні куди більше розвите як плекання городовини. Українець кохається в деревині, коло кожної хати є садок. Та на лихо і коло деревини треба знати, як ходити, а тут Українець все держиться тих самих способів, що його батьки й діди. Тому то деревина менше родить і овочі гірші як у поступових садівників. Найбільше садів і доброї садовини в Бесарабії, Таврії, на Поділля і на Покуття, хоч і декуди инде — ось як в Київщині, Катеринославщині, Слобожанщині є багато садів і великі збори усякої садовини. Виноград може по всій південній Україні рости й розвиватися, однак на більший розмір плекають його лише у Бесарабії, Таврії, Донщині й Ставропольщині.

Бджільництво споконвіку любе зайняття для Українців. Найбільше його було в лісовій поліській Україні (бортництво). Тепер по вирубанню лісів воно лишилося ще тільки на Полісся, — в інших областях України держать бджолу в уліях. І тут багато відбивається безпросвітність українського мужицтва. Поступове, новітнє бджільництво мало кому відоме на Україні, тому то в інших краях, пр. в Німеччині, бджільництво стоїть багато вище як у нас. На Україні найбільше пасік має Кубанщина, Полтавщина і Чернігівщина, менше Харківщина, Київщина й Галичина.

Шовківництво розвинулося на Україні лише потрохи в Київщині, хоч шовковичні (морвові) дерева по всій Україні можуть рости й доставляти населенню легкого заробітку при шовківництві.

Скотарство це друга що до ваги (по хліборобстві) галузь зайняття українського народа. Воно тепер всюди тісно звязане з хліборобством: степове скотарство ще тільки денеде держиться і то лишень у великих власників. Голов-

ний годівельник худоби це все і всюди дрібний хлібороб-мужик. Вираховано, що мужик в десятеро більше годує худоби на такім самім куснику ґрунту як пан. На жаль наше мужицтво що йно тепер починає приучуватися, як плекати худобу, щоби з того мати добрі баринші. Майже всюди ще більше випасакть худобу по пасовищах, як году-ють у стайнях; породи коней, рогатої худоби, овець і свиней звичайно лихі. Мимо того Україна мала в 1914 р. більше як 45 мільонів штук худоби і кормила мясом не тільки Московщину, Білу Русь й Польщу, але ще багато вивозила до инших країв Європи.

Коней годують на Україні дуже багато. Найкращі породи це чорноморська (від давних козацьких коней) і гуцульська. Однак і инші мішані породи коней, хоч малого зросту та дуже сильні й витривалі. Найбільше коней в Кубанщині, Таврії, Херсонщині та Катеринославщині. Рогата худоба на Україні водиться в доволі гарних породах: сивій українській, червоній степовій та багатьох мішаних породах. Однак треба сказати, що українська рогата худоба на мясо й молоко куди гірша як заграничні голяндські, швайцарські, тирольські чи инші. Тому то молочарство на Україні лихо поставлене, а моглоб стати дуже високо. Вже перед війною працювали над ним кооперативні спілки з гарними успіхами по цю й ту сторону кордону. Що до овець, то Україна донедавна була одним із найбагатіших країв Європи. Та степи розорано, заморська вовна була дешевша як українська, тому вівчарство мусіло підупасти. Найбільше овець годують в Кубанщині, Бесарабії й Чернігівщині. Почалися також заводити заграничні тонкорунні породи овець, — з українських пород найгарніша решетилівська в Полтавщині. Кіз мало держать по Україні. Сви-

ней за те дуже багато, біда лишень, що все з лихих пород, тому то й тяжко їх утучити. У надрічних плавнях і донині бродять великі череди свиней через ціле літо. Дуже багато плекає українське селянство дрібної птиці — можна сміло сказати, що недалеко стількиж само, що решта бувшої російської держави. Дуже багато вивозилося до революції домашньої птиці, піря, яєць з України в чужі землі.

На цім кінчимо огляд земельного хозяйства на Україні. Воно тепер задля політичного поневолення українського народу і задля його просвітнього занепаду знаходиться в лихім стані. Однак є спромога розвинути його до величезного розцвіту. Просвітою і спільництвом дійдуть Українці на цім полі до великої будуччини.

Головною ціллю всіх Українців, чи вони самі хлібороби чи ні, повинно бути переведення справедливої земельної реформи, яка віддала б усю родючу цілину України дрібним хліборобам. На Україні є стільки доброї землі, що можна тут утворити недалеко 8 мільонів хозяйств, кожне по 10 десятин (20 моргів) землі, значить по більше як може селянська пересічна родина обробити на поступовий спосіб. Є місця на Україні для всіх багато, тільки треба двох річей: власної держави й доброї освіти.

Тепер звернемося до огляду підземних скарбів в Україні. Головне багатство України це без сумніву її родюча земля - чорнозем. Хоч би й як колись розвинувся премисел на Україні, то вона все таки буде на завсіди головно хліборобським краєм. Однак також на інших полях не покупила природа Україні добра. Під землею, в скельнім підложу нашої батьківщини багато всіляких хосенних мінералів, а найбільше вже є най-

потрібніших: заліза, вугля і соли. Є, що правда, на Україні дещо золота на донецькій краї, срібла й олова на Кавказі, однак їх скількість невелика. Багато важніше є живе срібло, яке добувають в Микитівці в Донеччині. Це сліве одинокі місця добування живого срібла в цілій давній російській державі. Мідь добувають на Україні в Донеччині, Херсонщині, Таврії та на Кавказі, манган на Запоріжжю коло Нікополя і на Поділля; в обох металах доставляла Україна по третині всього добутку російської держави. Найбільше багатства має однак Україна в залізі. Його добувають щорік до 50 мільйонів сотнарів — три четвертини всього заліза Росії — головню в Херсонщині (Кривий ріг), Донеччині й на Криму.

Мінерального топлива має Україна доволі багато. В Донеччині добували щорік звиш 200 мільйонів сотнарів камяного вугля — сімдесять пайок російського добутку. Кождий знає, яку велику вартість має вугіль для залізниць, кораблів, усяких фабрик — тому й легко зрозуміти, чому Україна така вартна для всякої Росії. До того ще додати треба, що на Україні є багато бурого вугля (в Київщині, Галичині, на Підкавказзю) — та дуже багато торфу по всій північній Україні. Нафти й земного воску має Україна найбільше з усіх земель Європи. На цілім галицькім Підкарпаттю, головню коло Борислава, добувають величезні скількості цих дуже потрібних для світла й топлива мінералів. Такі самі, може й більші багатства нафти лежать на Підкавказзю, тільки їх ще мало використовують.

Так само багато має Україна соли. На солоних озерах і лиманах над Чорним морем добувають її, відпаровуючи морську воду, в Донеччині копають камяну сіль і використовують солоні озера та джерела, на українськім Підкарпаттю виварю-

ють сіль із солоної ропи. Щорік добувають на Україні до 12 мільонів сотнарів соли.

Крім цих найважливіших має Україна ще багато інших підземних скарбів. На Поділля добувають фосфорити, добрі на штучний навіз, поцілій Україні багато доброї гончарської глини, на Запоріжжю лупак на таблички, на Поділля, Полісся й Донеччині багато гіпсу, на Волині, Київщині й Запоріжжю дещо графіту на олівці. Млинський і точильний камінь, крейда, вапно, камінь на будівлю та каменярські виробы, добра глина на цеглу й дахівку стрічаються всюди по Україні.

На жаль наш український народ не знає до тепер як слід оцінити великих підземних багатств своєї рідної землі. При їх добуванню він є тільки лихо платним робітником-шахтарем, коли чужинці набивають свої кишені мільонами. Це походить по найбільшій частині з безпросвітності українського народу. Не маючи просвіти, не знає український простолюдин ані як поступати, коли на його ґрунті найдеться нафта чи що, ані дійти до ліпшого місця при шахті, коли туди найметься за робітника. Скільки то галицьких селян Українців попродали свої ґрунти нафтярам-чужинцям за півґріш, а потім пішло до тих самих нафтярів на злиденну роботу. Як всюди, так і тут болюче треба нашому народови просвіти і гуртування в спілки! А найбільше власної держави й соціальної реформи!

Приходимо тепер до розгляду промислу на Україні. Промисел це по хліборобстві найважливіша галузь народнього хозяйства. В деяких землях Європи виріс промисел таки на найважливіше зайняття населення. І ці землі найбагатіші з усіх — ось Англія, Німеччина, Франція, Північна Америка.

У нас, на Україні, промисел ніколи не стояв високо. Що-йно в останніх часах почався на Україні великий фабричний промисел. Він зробив у короткім часі дуже великі поступи, однак Україна ще не зробилася промисловою країною. За те фабричний промисел чужих країн успів уже підкопати наш домашній промисел, що протягом стількох століть гарно розвивався.

Український домашній промисел визначається великою добротою і тривалістю своїх виробів та їх гарним виконанням і мистецьким прикрашенням. На простих варстатах українських ткачів виходять крім грубих трівких валовин і сукон також дуже гарні тонкі полотна на скатерті, рушники, хустки, сукна, ткани в різні узори, килими, ліжники і т. и., що дивують чужинців своєю красою. Найгарнійше розвите ткацтво в Полтавщині, Чернигівщині й Харківщині (Кролевець, Зіньків, Миргород) та на Карпатськiм Підгір'ю (Косівщина), виріб килимів на Поділля. Кравецтво дуже розвинене в Полтавщині, тамже ситництво й мотузярство. Теслярство розповсюднене по цілій Україні, найбільшеж на Поліссю й на Гуцульщині. Деревляні кораблі будують на Прип'яти, Дніпрі, Дністрі, Дону в багатьох міснях. Столярство найкраще на Гуцульщині, Полтавщині й Київщині, колодійство і стельмаство в Полтавщині, Харківщині, Чернигівщині й Київщині. В Тараці виробляють славні на весь світ тарантаси. Бондарство найзнатнійше в Полтавщині, Харківщині й лісових сторонах північної України взагалі. Там також розповсюднене кошикарство й ситарство, виріб деревляної посудини й т. и.

Дуже велику вагу своїм розповсюдженням та своїми гарними виробами має українське гончарство. Воно цвіте донині по всій Україні, де

лише трапляється добра глина. Найкращі, деколи прямо мистецькі вироби дає гончарство в Полтавщині (Опішня), на Поділлію і на гудульським Підкарпаттю. Ковальство теж по всій Україні розповсюджене. Найгарніших ковалів має Харківщина, Полтавщина, Катеринославщина й Херсонщина. Вони там беруться подекуди робити хліборобські машини з добрим успіхом. Мосязництво на мистецький лад розвилось в Гудульщині.

Перероблювання звірячих продуктів творить теж важну частину українського домашнього промислу. Різництво цвіте по всіх містах, містечках і більших селах України. Гарбарі й кушнірі найліпші в Чернігівщині, Полтавщині, Харківщині й на галицьким Підгір'ю, там також розвите й шевство. Найліпші шевці одначе в Курщині та Вороніжчині. Багато, дуже багато також інших галузей домашнього промислу на Україні, та годі їх усіх тут вичислювати.

Загальне положення українського домашнього промислу тепер безумовно погане. Давнійше домашній промисел залагоджував усі потреби селянства й дрібного міщанства і збирав добрі бариги. Відколи фабричні вироби стали що раз більше ширитися по Україні, положення українського домашнього промисловця стало дуже тяжке. Фабричне полотно, сукно чи що багато дешевше, з вигляду нераз гарніше, хоч куди гірше як домашній виріб. Тож люде купують. Промисловцям домашнім треба було спустити ціну, щоби хоч деше продали. Та машина у фабриці робить скорше, дешевше, на великий розмір, ціна мусіла падати, аж упала так, що домашні промисловці примирали голодом або бралися до иншого діла. Домашнього промислу ні держава, ні автономія (земство) як слід не підпирала, скупщини його вико-

ристували до останка, не дивниця, що він мусів підупадати. І тут самотнім оком була вища про-світа та згуртування домашніх промисловців, щоби добути ліпше знаряддя, грошевий кредит і ліпший збут виробів.

Домашній промисел відіграє тепер знову дуже визначну роль в економічному життю України. Війна й революція спинили фабричний промисел і чужий довіз. Колиб не був дотепер удержався домашній промисел на Україні, прийшлося б тепер багато скрутніше населенню України, як приходитьсь. Все таки є свої ткачі, шевці, кравці, гончарі, то що.

Фабричний промисел України почав розвиватися щойно недавно, перед четвертиною століття. Та його розвиток пішов, завдяки природним багатствам України, так скоро, що головню південна Україна незадовго мабуть стане найважнійшою промисловою областю всієї давньої російської держави. Та щож! Український народ мав з розвитку цього фабричного промислу малий пожиток. Фабричний промисел нищить домашній промисел і грозить українському ремісникови руйною. Увесь майже фабричний промисел був у руках чужинців: Москалів, Жидів, Французів, Англіїців, Бельгійців і т. и. Вони збирали бариші, а Українці були лише фабричними робітниками, що брали злиднену плату за поденну роботу. До того російське правительство добре дбало, щоби головний осередок промислу лишився в корінній Московщині, щоби вона збирала сама бариші з України.

Для того приміром на Україні було дуже мало фабрик, якіб вироблювали полотна чи сукно — вони майже всі були в Московщині й давали їй великі бариші. Так само фабрики дрібного металевого знаряддя (ножів, голок і т. и.) всі в Мос-

жовщині. Та годі було спинити розвиток інших галузей фабричного промислу. Цукрові заводи — в їх на Україні звиш 200 — виробляли перед революцією три четвертини всього російського цукру. Великі млини стоять по всіх містах і місточках України, горальні-винокурні тисячами розсіяні по всій Україні. Броварів та медових заводів багато менше. Тютюнові фабрики (звиш 100) теж розсіпані по цілім краю. Олійниця найбільше на обочінім Подніпрю. Великі тартаки є на галицькій верховині та по містах довж Припяти й Дніпра. Величезні залізні гуті й гамарні та фабрики машин розсіпані по Донеччині, Запоріжжю (Катеринослав) та по надморських містах. Нафтові рафінерії є на Підкарпаттю й Підкавказю, великі цегольні по всіх більших містах, гончарські заводи у Львові, Києві й у Харківщині, скляні гуті в Харківщині, фабрики сірників на галицькім Підгір'ю і в Чернигівщині і т. д.

Український фабричний промисел розвивається дуже скоро й надійно. За пару десятиліть він розівється так сильно, що мабуть зможе заспокоювати всі потреби України. Правда, нема вигляду, щоб Україна стала колись такою промисловою країною, як Німеччина чи Англія. На таке за мало в нас топлива (вугля, нафти і т. и.).

Це декому видавалосяб некорисне. Та воно так не є. Промислові держави й народи, що правда, швидко багатіють, та швидко й нидіють. Фабрики, великі задимлені міста, це просто знаряддя для повільного вбивання люду. Це дуже добре, що в нас не буде багато фабрик. Розмістимо їх по місточках і селах, аби робітник кожний жив у власній хаті й плекав своє здоров'я на гарному повітрі й потрохи при хліборобстві та го-

родництві. Одним словом, щоби був чоловіком-гро-
мадянином, співвласником фабрики.

Не будемо отже ніколи сутопромисловою кра-
їною й добре, що не будемо.

Одначе все такі промисел рідного краю ду-
же важний для населення, тому то дуже сумно,
що ледви що двадцятий Українець має зайняття
при промислі. Треба нам більше, як дотепер, бра-
тися до промислу і в новій українській державі
перевести такі суспільні реформи, щоби промисел
був користою для суспільства, а не знаряддям для
поневолення його.

Торговля на Україні тепер мало розвита.
За старих княжих часів була Україна одною з най-
більше торговельних країн цілої Європи. До Ки-
їва й Галича прямували довжезні валки купецькі
з Німеччини, Угорщини, Болгарії, Греції, Персії,
— плили громади кораблів із Візантії, Малої Азії,
зі славної країни Варягів. Ще й потім, до XVI.
століття проходили крізь Україну великі торго-
вельні шляхи, що лучили Захід зі Сходом. Нині
все те минулося Український народ перестав зай-
матися торгівлею, вона нині вся в руках чу-
жинців, головно Москалів, Жидів, Вірмен і Гре-
ків. Щойно в останніх часах почали Українці
братися дещо до торгівлі й оснували багато ко-
оперативних спілок, що дуже гарно розвиваються.
Колиб ще більше просвіти нашому народови і са-
мостійної держави, а тоді торгівля України знову
розвиласяб. Великі торговельні шляхи світа по-
чинають знову поволі завертати на Україну.

Українська торгівля ведеться головно на яр-
марках. Україна має що рік звиш 4.000 ярмарків,
з того 11 великих. Найважливіші місця ярмарків
є в Харкові, Києві, Ромні, Полтаві, Курську, Кро-
левці, Єлисаветі, Сумах, Бердичеві, Дубні. Гур-
тову торгівлю ведуть переважно тільки московські

й жидівські купці. Українці беруть участь у тих ярмарках тільки яко дрібні покупці і продавці, а також яко перевізники. Колись бувало українські чумаки, що возили збіже, сіль, рибу цілими великими валками, збирали добрі бариші й розживались. Тепер за залізницями чумацтво цілком підупало й перемінилося в звичайне перевізництво.

До революції вся велика торгівля України була в руках великих капіталістів-торговельників. По всіх більших містах України були біржі, де сходилися торговельники та перепродували між собою усяке добро. Воно йшло головню залізницями та кораблями по морю й ріках, возами його що раз менше перевозили, бо залізниці будувалися що раз густійше. Україна головню торгувала збіжем. Українське збіже вивозилося головню за море та за границі держави — Україна давала до двох третин всього збіжевого вивозу всеї Росії. Крім того вивозила Україна дуже багато збіжа, худоби, дробу, овочів, вугля, заліза, пукру й соли головню в Московщину, Польщу, Білорусь й Литву. Так само вивозила Галичина багато поживи, дерева, нафти до західної Австрії та Німеччини. Привозилися натомість на Україну головню всякі вироби чужого промислу: полотно, сукно, машини, дрібні металеві вироби то що. Кождий зрозуміє, що Україна не добре виходила на цій торгівлі, з осібнаж давня російська Україна. Вона мусіла вивозити поживу в інші землі Росії, а привозити вироби промислу. Пожива в Росії була дешева — промислові вироби дорогі. Тому то Московщина заробляла щорік на Україні грубі мілони.

З торгівлею тісно звязана лучба, себто справа доріг, битих шляхів, залізниць, плавби по ріках то що. На тім полі живеться українському

народови дуже погано. Звичайні возові дороги по всій Україні дуже лихі. В суху пору це на-сипи страшенної куряви, в слоту смуги бездонного болота, повні вибоїв, калюж, глибоких колій. Страшно бідують по цих дорогах люде, ще більше тягла худоба. Це приносить українському селянству величезні шкоди. Битих шляхів дуже небагато, навіть у Галичині, де стільки на це нарікають люде. Бо треба знати, що на давній російській Україні, що є в двадцяттеро більша як австрійська, є битих шляхів ще менше. Залізниць дещо густійше було теж тільки на австрійській Україні, на російській їх п'ять разів менше. До того тамошні залізниці так поведені, щоби була легка лучба з Москвою й Петербургом, на потреби лучби на Україні не оглядалися.

Водяні шляхи України були колись у старину найважнішими дорогами. Хоча з тих часів українські ріки обмілили, та все таки є ще на Україні 7.000 кільометрів таких рік, що по них можуть ходити кораблі. Найважніший водяний шлях України це Дніпро. По нім ходило мало не стільки пароходів і інших суден, скільки їх мала перед війною австро-угорська морська фльота. Одно лихо, що дотепер російський уряд не подбав, щоби в Дніпрових порогах провести добрі переходи для кораблів — тому то й плавба по Дніпрі перервана. Дніпро получений сплавними каналами з Вислою, Німаном і Двиною — так щож, коли ці канали за вузькі й за мілкі для теперішніх кораблів.

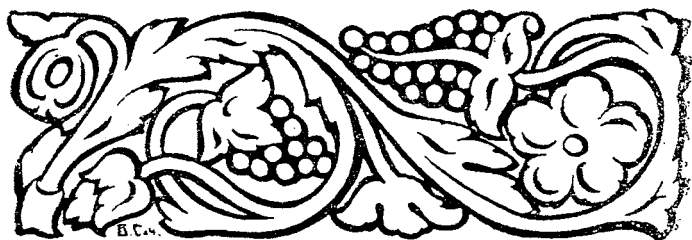
На Дону плавба куди менша як на Дніпрі, ще менша на Дністрі й Кубані.

Морська плавба при берегах України теж колись мала свої добрі часи. Тепер вона сама по собі не дуже велика, однак таки близько половина всіх російських морських кораблів плавала по Чорнім морі. Дві третини всього російського

вивозу йшли з чорноморських українських пристаней. Моряки, в більш як половині, самі Українці. Так само робітники по пристанях. І знову бачимо тут звичайний образ. Українці роблять найтяжшу чорну роботу, чужинці всюди начальниками. А все за браком просвіти й державности. Коли просвіта стане вище й наладиться держава, займе український народ і на полі лучби те становище, яке йому припадає в його рідній країні.

Як бачимо з цього короткого огляду господарського життя України, живеться тепер бідно та невесело всьому українському народови. Та Україна велика й багата, треба лише, засукавши рукави, братися до невсипущої праці. Багатство рідної землі не заведе щирого й просвіченого робітника, Українська держава буде невдовзі одна з найбагатіших у світі!

ПРО ЗЕМЛІ, МІСТА Й СЕЛА УКРАЇНИ.*)

А тепер, шановний читачу, розглянувши Україну в цілості, з далека, придивімося їй ближче. Підім від землі до землі, від сторони до сторони, від околиці до околиці, від села до села й погляньмо, яка сторона і які люди в ній живуть!

Найдальше на захід сонця з усіх українських земель положена Лемківщина. Широко простяглася по цілій лемківській землі карпатська верховина. Гори лемківського Бескида невисокі (до 1.100 метрів), не дуже стрімкі, долини широкі, багато провалів, між ними найважніший дуклянський, веде крізь гори, лісів уже не багато, нема й добрих гірських пасовищ, земля камяниста, родить лишень овес і бульбу. Тож бідні наші Лемки, може найбідніші між українськими племенами. Вони живуть невеликими селами по бідних деревляних хатах, часто таки курних, зодягаються в сіре грубе сукно й коніпне полотно. В їх ноші, як і в їх життю, небагато цвітного, та мають гарні пісні й твердо держаться рідної мови, на своїм клині між Поляками й Словаками. Живуть бідно з хліборобства, своїх коров та овечат, а найбільше:

*) Числа населення городів України, тепер вилюднених війною й революцією, відносяться до передвоєнного часу.

ходять по заробітках на Угорщині, новішими часами багато в Америку. Та все вертають на рідну землю. Міст на Лемківщині нема. Лише на її східній границі стоїть ще від старих княжих часів містечко Сянік. Лемки ходять на закупна до сусідних польських чи угорсько-словацьких міст і містечок: до Нового Санча, Грибова, Горлич, Ясла, Дуклі, Любовлі, Бардієва ба й Пряшева та Угеля. Зате є на Лемківщині кілька купелевих місць, де бють із землі цілочи води, ось в Криниці, Жегестові, Висовій і багато джерел нафти.

На схід від Лемків (так їх зовуть тому, що вони кажуть лем замість тільки або лише) живуть Бойки й Тухольці. Бойківщина-Тухольщина теж верховинська країна, вона обіймає ту часть карпатських гір, що зветься Високий Бескид і сягає аж по Лімницю і Тарачку в пасмо Горганів. Бойківські гори багато вищі й гарніші як лемківські. Довжезними гірськими валами, що до південного сходу стають щораз вищі, тягнеться Високий Бескид від Сяну й Ослави аж по Стрий, Опір і Ляторицю. На гірських хребтах здіймаються стрімкі щовби і кичери та кичірки, між верхами найгарніші гора Галич (звиш 1300 м), Пікуй (звиш 1400 м) і Рівна полонина (коло 1500 м). Глибокими долинами прориваються на доли бистрі ріки й річки: Сян, Дністер, Стрий з Опором, Свіча з Сукелю, Лімниця з Мизунькою, а по угорській стороні Ляториця, Бержава, Великий Аг, Талабор і Тарачка. Лісів дуже багато по збочах гір, та на верхах не може вже рости деревина, тож простягаються там широкі розкішні луки-полонини. Що літа роїться там від всякої худоби. Горгани ще вищі як Високий Бескид. Їх хребти стрімкі, верхи засипані каменюками (цекотами), долини глибокі, по збочах скалисті,

ріки бистрі, підсоння холодне, сніг лежить аж до початку літа по верхах, а з початком осені знову починає трусити. Найвищі в Горґанах верхи це Близниця в Свидовецькім пасмі (до 1900 м), Сивуля й Висока на джерелах Лімниці (над 1800 м). Попада, Добошанка. Стіг у пасмі Бержав. Ліси величезні, повні ведмедів, вовків, рисів, оленів, полонин мало, бо цекоти все завалили грузом. Крізь гори ведуть провалами дороги попри Ужок, Верешьки, Впшків. Ще в старих княжих часах ходили туди українські війська, Угри, Татари.

Бойки й Тухольці переважно хлібороби. Видко це вже по їх селах, звичайно розтягнених довгим рядом здовж долини, хати хоч з дерева, з гарно різьбленими підсінями, та звичайно соломною криті. Орють свою бідну землю на старий лад, часто, просто випаливши пеньки та гущавник, зараз таки орють і сіють. Жниво не велике, тож треба шукати підпомоги в скотарстві. Воно в Бойків теж не велике. Деякі бойківські села (Синевідсько й околиця) промишляють торгівлею овочів по далеких містах. Ноша Бойків доволі безцітна — сіре, буре або біле грубе сукно, білі кожухи й кожущки, постолі, у жіноцтва білі та різно крашені, різані спідниці.

Городів на Бойківщині мало: по галицькім боці в кількка Жидами заселених місточок, як: Лісько, Стрий, Самбір, Турка, Сколе, а по угорськім боці Ужгород, теперішня столиця Закарпаття (20.000 м.), старе княже місто Мукачево (17.000 м.) з немалою торгівлею і місточко Густ. Село Смерже має звісні ярмарки на худобу.

Найгарніша між українськими верховинськими землями Гуцульщи на. Вона тягнеться від Лімниці й Тарачки до південного сходу аж до верхівль Золотої Бистриці, Молдави й Сучави. Тут кінчаться над Прутом і Тисою каміністі Гор-

гани, тут розложилися велитенські Чорногори довгим і дуже широким пасмом. Від галицького боку йдучи, бачимо що раз то вищі хребти й верхи, вкриті в суміш темними борами, зеленими а в осени ярко пестрими листковими лісами, цвітистими царинками. Між ними долини з бистрими ріками й потоками. А всюди порозкидані гуцульські дворища. Слідує широка жабівська кітловина — а за нею, неначе велитенський, зубатий мов пила вал, Чорногори. Долом укривав його темний ліс; понад лісом одна розкішна полонина, мережана гушавинами джерепу, лелича й альпійських рожевих кущів, побороджена глибокими улогами, де блистають чорногірські озера й біліють нерозцільне літо плати свігу. Найвищий шпиль Чорногір це вповита хмарами Говірля (2.060 м.) з Петрашем, Попом Іваном, скалистими Шпицями. А поза цим головним хребтом Чорногір лягли мармароські гори, дуже стрімкі й скалисті (Шп Іван, Фарко, Михайляк, Трояга), мало не такі високі, як сама Чорногора, вкриті буйними пралісами й полонинами. Швиденько біжать по камінню, розбиваючись об скали та падаючи пробоями і шипотами гуцульські ріки: обі Бистриці, Золота й Чорна, синій Прут, буйний Черемош, Біла й Чорна Тиса з Вишевою. На тисячах дарабсплавів, де правлять очайдушні гуцульські керманічі, виносять вони зрубану красу Верховини — смереківі ковби.

Яка гарна земля, такий гарний народ. Сказавби, що хтось різнобарвні цвіти розсипав по зеленій гуцульській верховині. В червоних чи синіх штанях, різнобарвно „писанім“ киптарі, вишиваній сорочці, підперезаний широким шкіряним поясом, в крисані пообтиканий павами, з „писаним“ топірцем в руках красується гуцульський „легінь“. Ще більше цвітисто носить гуцуль-

ська „челідь“ (жіноцтво) в багато вишиваних сорочках, ярих сухозолотом тканих опивках і запасках, цвітних хустинах або чічках, писаних киптарях і сапанцях. Весь люд високий ростом, плечистий, з лица гарний, умом здібний. Гуцульські хати кладені з гарного дерева, драницею криті з присінками на стовпах, різьбленими сволами, виглядають з далека немов гарні коробочки порозкидані по зеленій верховині. А що вже всяка хатня утвар! Все прикрашене, починаючи від килимів та ліжників до найдрібнішої посудини.

Гуцульські села инакші як усі инші українські. Вони порозкидувані поодинокими дворищами по збчачах долин, по низших хребтах і верхах. Гуцул мало твориться до хліборобства, хиба на скраю ворховини плекас трохи збіжа, бульби, кукурузи, садовини. Його головне зайняття скотарство по полонинах. Що рік з весною виходять Гуцули з всілякою худобою на полонини, роблять там сир (бриндзю) і в осени вертають додому. Дуже буйне привільне життя Гуцулів у полонинах по стаях і колибах. Крім того багато роблять Гуцули коло дерева по лісах, на сплавах, при траці. До такої роботи йдуть нераз і в далекі сторони. Дома промишляють теж дрібними деревляними, ткацькими і гончарськими виробами. Колись плило гуцульське життя буйно й шумно — тепер в наслідок легкодушности народа заглядає вже біда на Верховину. Та коли треба було боротись оружно за українську державність, доставили Гуцули самого найкращого й найхоробрішого війська й дотепер приносять найкращі жертви на вівтарі батьківщини!

Міст на Гуцульщині нема. Тільки один мармароський Сигіт (21.000 м.), що лежить на південній окраїні Гуцульщини й має велику торго-

влю, в децю більший. Крім нього в тут лиш кілька місточок: Делятин, Надвірна з трачками й сільними банями, Косів, Пістинь, Кути, Вижняця з домашнім промислом, садівництвом і т. и. Серце Гуцульщини то величезне село Жабь.

Здовж цілого північного збока Карпат простяглося довжезною половою Підгір'я. Виразним валом підносяться над ним окрайні хребти Карпат. Само Підгір'я це горбовина прорізана широкими долинами карпатських рік. Над ними лежать широкі рінища, луки, підмоклі лази (луки), а там далі вже поля й ліси. Підложе всюди сірий глей, багатий нафтою, земним воском і сіллю, на верху глинка, місцями дуже родюча. Над Сяном вона піскувата, над Дністром багниста, над Прутом поза горбовиною простяглася рівнина суха й дуже родюча. Підсоння всюди м'яке, тож для хліборобства й садівництва всюди добрі умови.

Підгір'яне, або як їх над Дністром зовуть — Дінстров'яне не такі високі ростом і більше біляві як Гуцули. Носяться різно, під самою Верховиною подібно як Верховинці, оподалик від неї починаються вже довгі сіряки, свити й полотнянки, у жіноцтва замість опинок і фотів спідниці й катанки колись димкові, тепер крамські. Підгірські хати звичайно деревляні, хоч оподалик від лісів уже переважають ліпянки. Села переважно невеликі, розтягнені по долинах або буває і згорнені в громаду. Зайняття Підгір'ян головно хліборобство й домашній промисел, в багатьох місцях розвилося садівництво. Багато йде на роботу до нафти й соли.

Міст і місточок на Підгір'ю дуже багато. Вони переважно заселені (як впрочім по всій західній Україні) Жидами й Поляками, промислу великого мають мало, торгівля теж невелика, нехарність по вулицях значна. Українські міщане

живуть переважно по передмістях. На самій межі України лежить над Сяном Ярослав (25.000 м.), заснований дев'ятьсот літ тому київським великим князем Ярославом. Тут ходив до шкіл Хмельницький. Славні були донедавна ярославські ярмарки. Горі Сяном зустрічаємо Радимно, де роблять всяке мотуззя. Ще вище, під горами лежить над Сяном Перемишль (55.000 м.), одно з найстарших міст України, колись княжа, тепер єпископська столиця. Тут є багато українських товариств і заведень. Перемишль був ще в війні 1914—18 дуже кріпка фортеця і є важне торговельне місто. Самбір над Дністром (20.000 м.) має деревляний промисел. Звідси походив славний гетьман України Петро Ковашевич Сагайдачний. Найбільші копальні нафти є в Бориславі та сусідних Тустановичах, прочищують її рафінерії в Дрогобичі (38.000 м.). Великі солеварні є в Ляцькім коло Добромиля і в Стебнику, цілючі води в Трускавці. Далі на схід лежить доволі промислове місто Стрий (33.000 м.), один із важніших осередків українського спілкового життя (молочарство). В Моршині, Болехові, Долині варять сіль, в Калуші ще й добувають навозові соли.

На самих межах Підгір'я і Поділля лежить над Дністром мале містечко Галич. Марне воно нині, а колись було більше та багатше від тодішніх європейських столиць. Сотня тисяч народа товпилася по його вулицях і численних церквах, з усіх сторін світа приїздили сюди чужі купці сухопуттю чи кораблями, галицькі князі сягали своєю могутністю по Чорне Море, Дунай, Дніпро. Та все минулося, ледви тут і там викопують зпід землі цеголки величавих будівель, старі гроші, прикраси, то що. Колишнє значіння Галича перейняв у малесенькій частині Станиславів (60.000 м.), що має деяку торгівлю й єпископську ка-

тедру. На межі Підгір'я й Покуття лежить друге значне місто Коломия (45.000 м.), що вже за княжих часів згадується. Воно має значну торгівлю, гончарський і нафтовий промисел. У Джурові й Новоселиці копають вугілля, коло Рунгурської слободи дещо нафти. На Підгір'ю лежить також столиця Буковини Чернівці (93.000 м.), що виросла протягом століття з невеличкого села. В Чернівцях є деякий промисел, значна торгівля, румунський (перед розпадом Австрії німецький) університет і православна митрополія. Тут є осередок українського життя Буковини. Останні міста Підгір'я це старинний Серет, торговельні Радівці й звісна смертю Тимоша Хмельницького та відпустами Сучава.

Верховина й Підгір'я це границі землі України від південного заходу. Від заходу й Польщі лежать пограничні землі Розточа й Підляшся.

Розточа це плоска, горбиста височина, що лежить між широкими роздолами Сяна й Висли з одного, Буга з другого боку. Розтіцькі горби здіймаються до висоти 300—400 м. і переважно вкриті сосновими та мішаними лісами, долини широкі й неглибокі, ґрунт широкими смугами піскуватий, декуди глинястий, підсоння досить лагідне. Населення переважно хліборобське, хоч остало ще трохи лісного й деревляного промислу.

Споконвіку сидить на цій пограничній Україні туге плем'я Бужан. Народ доволі високого росту, коренастий, з лица гарний. Є тут також дещо примішки на заході польської крови, на півночі литовської (давніх Ятвягів), подекуди татарської, бо тут поселяли наші давні князі в кількох місцях татарських полонянників. Ноша муштин полотноянка або свита, жіноцтва цвітна крамська. Села

звичайно великі, широко розкинені з багатьома присілками та розкиненими дворищами.

На південних межах Розточа розсівся в гарнім положенню старинний город Львів, столиця галицької України (220.000 м.) Заложили його галицько-володимирський король Данило і його син Лев як нову столицю своєї держави. Зразу цвів Львів торгівлею німецьких міщан, потім, за польських часів підупав, аж під австрійським володінням знову зріс. Тут сходяться дев'ять залізничних шляхів і головні гостинці, цвіте промисел і торгівля, тут є осередок релігійного (митрополія галицька), культурного, економічного й політичного життя колись австрійських Українців. Воно кипить у безлічи українських товариств та інституцій. Головно в часах повної заборони всього українського життя в російській державі був Львів осередком усеї української ідеї. Недалеко Львова лежать: село Звенигород, колись княжа столиця, і місточко Буськ, теж стари й город із княжих часів України. Брудне місточко Белз було колись столицею удільного князівства. Інші місточка галицького Розточа це Яворів, Камінка, Рава руська, Сокаль.

Північна частина Розточа носить здавна назву Холмщина, від міста Холму (20.000 м.), котре заложив король Данило собі на столицю. Тепер Холм жидівське торговельне місто. Холмські Українці звісні в нашій історії своїм кріпким привязанням до церковної унії, за яке терпіли здавна великі гонення. Крім Холму бачимо на Холмщині тільки дрібні місточка: Грубешів, Томашів, Замостє. На Холмщині був у старину город Червень, від його пішла для західного погранича України назва Червенських городів. З того пішла пізнійша пілком баламутна назва для цілої Галичини: „Червона Русь“.

Підляше це невелика низова країна, дуже рівна, тільки місцями трохи хвиляста, що лежить на північ від Розточа над Бугом і верхів'ями Нарви. Грунт тут піскуватий, місцями глейстий, ріки широко розлиті з багнистими берегами, є доволі озер і ставів, всюди багато підмоклих лук, лугів та лісів. В самому північно-західнім куті українського Підляша вдержався дотепер звісний біловежський праліс, повний зубрів та всякого иншого звіря.

Підляше обіймає північну частину бувшої холмської й південну частину городнянської губернії. Найважливіше місто Підляша це Бересте (57.000 м.), одно з найстарших міст України, велика фортеця й важний осідок торгівлі. Тут заклучила давня українська церква в р. 1596 унію з Римом, українська держава мир з Німеччиною, Австрією й Туреччиною в 1918 р. Дуже старі теж місточка Камянець литовський, Кобрин, Володава й Дорогачин, усі тепер маловажні. Новіші є місточка Біла й Більськ, що мають деяку торгівлю.

На схід від Підляша, на північ від Волині, лежить дальша погранична земля України — Полісся. Воно обіймає південну полосу Минської й північну Волинської губернії. Дуже цікава ця країна, низько положена, рівна, там і сям децювища і піскувата, поза тим укрита величезними болотами, підмоклими лісами, моховими рудавинами, перерізана безліччю рік, річок, проток, охаб, засіяна озерцями. З весною, коли снігові води підуть Припетю і її притоками або в літі, коли випаде довга слота, тоді всі ріки виступають з берегів і заливають широко всю країну. Тоді видно на Поліссю лише небо, воду й ліс, рідко коли побачиш поліське сільце, що стоїть на пісчаній кучугурі. Дороги мощені деревляними ковбками й у суху пору нікуди не годяться, в часі розли-

вів можна проїздити з села до села хиба човном — так возять і пошту. До деяких поліських сіл можна дістатися суходолом хиба у найтвердшу зиму, коли ріки, багна й тепличини замерзнуть.

У своїх неприступних багнах та лісах задержали тутешні Українці — називають їх Поліщуки або Пинчуки — багато старовини в мові й звичаях. Хліборобство тут дуже бідненьке, вже більше користи дає скотарство задля багатства лук і пасовищ. До того кождий Поліщук влучний стрілець і справний рибак. Багато заробляють Поліщуки також при річній плавбі сплавами й иншими суднами по Припяти й Дніпрі. Вони найліпші керманичі на цих ріках.

Поліщуки огрядний народ, звичайно середнього росту, кремезні, круглолиці, чорняві. Це нічого їм не вадить, що живуть у нездорових багнах. Ноша мушин чорна або бура свитка, коротка „курта“, червоний пояс, чоботи або личаки. Жінки носять вишивані довгі сорочки, спідниці та „курти“ сині або червоні. Хати деревляні, великі, обійстя порядні, села звичайно невеличкі, багато присілків і дворощ. Серед городів найбільший старинний Пинськ (37.000 м.) важний торговлею, промислом і рікоплавством. В Давидгородку роблять річні кораблі. Прастарі княжі городи над Припятью — Турів і Мозир тепер нужденні місточка. Так само дуже підупав Овруч, одно з найстарших міст України. Натомість новий город Ковель виріс в останніх часах на доволі торговельне місто завдяки залізницям, що тут перетинаються.

На південь від Полісся простяглася широко Волинь. Волинська земля лежить поміж ріками Бугом і Тетеревом, від півночі вона сусідус з низинним Поліссям, від полудня з Поділлям. Волинь це плоска височина, розділена широкими,

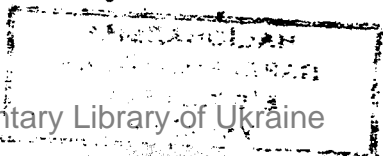
багнистими долинами рік Буга, Стира, Ікви, Горині, Случі, Тетерева на кілька частин. Найвище підноситься волинська височина над Іквою коло Крем'янця (повище 400 м.) та в горбистій околиці Дубна (до 340 м), до півночі вона поволеньки обнижається.

Тим способом обіймає Волинь нецілу нинішню волинську губернію враз із окраїнами Галичини й київської губернії. За старих княжих часів України творила Волинь з Холмщиною й сумежними частинами Галичини, Полісся й Підляша князівство володимирське. Нинішнє українське населення Волині йде з коліна Волинян і Деревлян, давніх українських племен, що жили в тутешніх великих лісах. Нині лісів на Волині ще доволі, та люде вже здавна покинули лісове господарство, ловецтво й рибальство й узялися до хліборобства. Села на Волині вже куди більші як на Поліссю, зустрічаємо тут уже звичайного українського вигляду великі села, розкинені мальовничо по долинах і горбках. Хати великі, деревляні або ліплені, солом'ю криті, садами окружені, господарські будинки гарні. Народ огрядний, високого росту, стрункий, з лиця гарний. Ноша поволі переходить у звичайну українську ношу: широкі штани в чоботях, сіряк, свита чи опанча дещо коротші як у Галичині, у жінок крім спідниць носяться також запаски й плахти, подібні до гуцульських опінок. По місточках і містах задержалися ще подекуди стародавні, дуже гарні міщанські строї.

Волинь багато густійше заселена як Полісся. Села розсипані густо, головно на південній Волині, місточок дуже багато, міст менше, всі замешкані головно Жидами, нехарні, без значнішого промислу, торгівля тільки дещо більша. На галицькій Волині найважніше місто Броди (18.000 м.) Недалеке урочище Пліснеско було за княжих

часів значним містом. На давній російській Волині є теж багато старинних міст, що тепер дуже підупали. Тут лежить прастарий Володимир волинський, колись княжа столиця, недалеко від його теж старинний Турійськ, над Стиром славномістечко Берестечко, де татарська зрада зломил козацьку силу в битві з Поляками (1651 р.), Луцьк (32.000 м.) колись княжа столиця, потім російська твердиня і торговельне місто, Дубно й Рівне (39.000 м.) теж твердині звісні торговлю і ярмарками. Кремянець (18.000 м.) був дуже сильною твердинею за княжих часів. Недалеко є звісна почаївська Лавра. Над Горинню і Случчу зустрічаємо кілька городів, що були гніздами вельможних українських родів: Заслав був осідком князів Заславських, Корець князів Корецьких, Старокопчанів і Острог князів Острожських. Острог, повний руїн, був триста літ тому головним осідком просвіти на Україні. Тут заложив князь Острожський славу академію. Тепер усі ці міста, з ними й Звягель (Новгород волинський) та Полонне нехарні, заселені головою Жидами, ведуть торгівлю збіжем, худобою то що. Такий самий і Радомисль над Тетеревою, зате столиця губернії Житомир (93.000 м.) виріс завдяки різно-родному промислові й значній торгівлі на пограничу лісових і хліборобських околиць у велике й доволі багате місто.

Поділля, велика й багата земля України простягається довгою полосою через часті Галичини й подільську губернію давньої Росії. Від півночі граничить Поділля з Волиню, від полудня обливає його Дністер. Поділля це плоска височина, або, як кажуть по вченому, плита. Вона верхом переважно рівна як стіл, тільки тут і там видно легкі, спадисті горби. Натомість річки й ріки поврізувалися дуже глибоко в височину.

Їх долини (яри) дуже крутобокі, скельні кручі, косогори, стрімкі стінки сторчать обабіч, узьким дном пливе ріка, а над нею рядами тягнуться великі подільські села, з їх розкішними садами й городами. На верхні височини сіл сливе нема, зате бувають хутори, пасіки, проліски, гаї. Поза тим ціла височина це величезний лан усякого збіжжя. Не дурно кажуть: На Поділлію хліб на кіллю, ковбасами пліт городять! Тільки на західній окраїні Поділля і там, де воно стрімким порогом опадає до надбужанських низів, є більше лісистих горбів, нерас до 470 м. високих. Ряд скалистих горбів — Товтрів прорізає Поділля впоперек від Збаражжя до Кам'янця і також переходить 400 м. висоти.

Український народ Поділля носить назву. Подолян, на південнім сході над Дністром (головно коло Могилева, Ямполь) Побережців. Колись перед тисячу роками жило тут старе українське плем'я Тиверців. Подоляне високі ростом, кріпкі, чорняві, між жіноцтвом багато красунь. Ноша у мушин широкі штани, пояс, опанча з бородицею, кожух, шапка „на завісах“ або капелюх, у жінок димкові або крамські спідниці, запаски й катанки, сіряки й кожухи, гарно вишиті сорочки, намиста, перемітки. Хати всюди ліплені з глини, криті соломкою, колись бували курні, тепер всюди з димарями. Села звичайно лежать в ярах, для захисту від вітрів та сніговиць, які на Поділлію дуже прикрі. Тоді в них буває багато садів. Села, що положені на височині, звичайно дуже тісно будовані, без деревини, бо вона не хоче серед степу добре рости. Всі подільські села великі, звичайно далеко одно від другого положені. Хліборобство на дуже родючій подільській землі є майже виключним зайняттям Подолян, домашній промисел маленький (гончарство, тка-

цтво), фабрик поза горальнями та цукроварнями нема. Міст на Поділлію небагато, всі вони невеликі, нехарні й ведуть торгівлю збіжем та худобою. На Галицькім Поділлію зустрічаємо: Городок, старинний Рогатин, Бережани, Бучач, Чортків, Підгайці, Монастирська, Збараж і Зборів, де Хмельницький бився й мирився з Поляками (1649. р.), Золочів, Сасів, над Дністром, Заліщики з їх садами й винницями. Найбільше тут місто Тернопіль (34.000 м.) має значну торгівлю і є осередком українського життя на галицькім Поділлію. Недалеко лежить найстарше місто Поділлія Тербовля, колись княжа столиця. На колишнім російським Поділлію городів і місточок ще менше. Нинішнє губерське місто Камянець (50.000 м.), дуже гарно положене над Смотричем, стояло ще за княжих часів, потім було сильною кріпостою і дуже торговельним містом, тепер торгівля підупала. В 1918. р. заложено тут український університет. В 1919. р. був Камянець навіть столицею української Народньої Республіки. Недалеко місточко Жванець, де воював Хмельницький з польським королем 1653. р. В ярі Дністра, серед садів та огордів лежить Могилів (33.000 м.), що веде значну торгівлю, крім цього місточка Ушиця і Ямпіль. В сточищі Бога зустрічаємо: Проскурів (41.000 м.), недалеко Пилявці, де Хмельницький розгромив польські війська 1648. р., старинні місточка Летичів, Хмільник, Літинь, Бар, Виниця (48.000 м.), колись козацький полковий город, тепер має значну торгівлю. Так само торговельні, та вже менші є Балта (23.000 м.) зі славними ярмарками й Анавіїв. Старинний Брацлав і новий Ольгопіль не мають тепер ніякого значіння.

На південь від Поділлія простягаються між Дністром та Прутом граничні землі України —

Покуття й Бесарабія. Це так само плоскі височини, як і Поділля, тільки що ріки не порізали їх такими глибокими ярами. Є й на Покутті та Бесарабії горби, ось Бердо Городище коло Черновець звиш 500 м. високе або Кодри коло Білців (звиш 400 м.), але переважно верхня земля тут дуже полого. На Покутті багато вертепів — себто лійковатих заглибин у землі, нераз дуже широких і глибоких, підземних печер, що їх вода виполокала в гіпсі, потоків, що западають у землю і вже не показуються і т. и. Ріки й річки течуть поволі в болотяних берегах, підсоння лагідне, тож удається тут усяка садовина й багато винограду. На Покутті, що обіймає кусник Галичини, північну Бувовину й західний кутик бесарабської губернії, живуть самі Українці, дуже зближені до східних Підгірян і Подолян. У цілій прочій Бесарабії живуть головно Молдаване в суміш із Українцями, що прийшли сюди з різних українських земель в останніх століттях. Села тут скрізь великі, як на Поділля, люде живуть з хліборобства (багато кукурузи) й садівництва, плекають також дуже багато рогатої худоби й овець. Промисел і торговля малі, міст небагато. На галицькім Покутті є місточка Городенка, старинний Снятин і Кіцмань, на колишнім російськім місто Хотин (18.000 м.), колись слава твердиня. Тут Сагайдачний поміг Полякам побити Турків (1621. р.). В українській часті Бесарабії лежать невеликі міста: Сороки, Білці та Оргіїв, уже в молдаванській часті столиця губернії Кишинів (125.000 м.).

Приходимо тепер до осередних земель України, до земель, що лежать обабіч нашого Словутиці Дніпра. Тут був споконвіку й тепер є центр-осередок України. Тут виросла перед тисячкою літ перша українська держава — велике князів-

ство київське. Тут виросла по кількох століттях: неволі нова українська держава — Гетьманщина й після дальших століть неволі українська Народня Республіка. Тут уперве явилася назва Україна, звідси вона розширилася на всі сторони, аж обняла в недавніх часах усі землі, де живе український народ. Ці осередні землі це давня Гетьманщина. Правобічна Гетьманщина зоветься теж Київщина.

Вона ціла височинна. Між Тетеревом з одної, запорозькими степами з другої, Богом з третьої, Дніпром з четвертої сторони лежить плоска височина. Її звемо правобічною височиною. Вона не є так однотайно рівна, як Поділля або Полукуття, а поділена широкими розділлями, в котрих плинуть ріки Тетерів, Рось, Тясмин, Синюха, на кілька гряд і горбовин. Річні долини широкі, русла рік то болотяні, то скелесті, правий беріг Дніпра високий, розмитий водами, виглядає наче гори. По широких, легко хвилястих ровнях тягнуться милями прастарі „змієві“ вали, тут і там розложилися старі городища, або цілими громадами чорніють високі могили.

Колись, перед тисячкою літ сиділи на тих землях Поляне, долі Дніпром і Богом Уличі. Тепер живуть тут їх потомки — правобічні Українці, народ високий ростом, стрункий, чорнявий. Тут подибуємо вперве типову українську наддніпрянську ношу, яка відси починаючи панує по всіх прочих землях України. Муштини носять короткі сорочки з низьким, вишитим коміром, передом та рукавами, широкі штани різної, часто синьої краски, впускані в чоботи, куртки без рукавів, чамарку або свитку, коротку до колін, довгий кожух або кирею, на голові високу шапку або капелюх. Останніми часами на жаль дуже розповсюднилися московські картузи. Жіноцтво пи-

шасться в довгих прегарно вишиваних сорочках, різновзорих запасках, плахах або повітніх спідницях і корсетках, намистах, у хустинках (дівчата завітчані), черевиках. Хати всюди ліплені з глини, криті соломою, чистенько вимазані й вибілені, завітчані цвітниками, замаєні садками. Обійстя просторі, чисті. Села скрізь великі, на стороні багато хуторів та пасік. Хліборобство, скотарство, садівництво кормлять Наддніпрянців, до того вони управляють багато цукрових буряків, тютюну, плекають домашній промисел і багато роблять по фабриках і заводах.

Серед міст Київщини багато прастарих городів із княжої доби, багато й козацьких міст. Вони враз зі старими городищами, валами й могилами на кождім кроці нагадують велику минувшину України. Тут лежить серце України, її природна столиця Київ. Він розсівся на останніх горбах правобічної височини в однім із найгарніших місць України над величнім Дніпром. Зі старинних часів, коли Київ був столицею українських великих князів, остало тут багато памяток — ось Печерська Лавра, Софійська й Десятинна церков, Золоті Ворота і т. и. Київ це український Єрусалим, де щорік пересуваються сотні тисячів прочан. Торговля Київа в старину була величезна, потім підупала, тепер знову розвилася дуже сильно й кипіла на Подолі, на пристані, на звісних київських контрактах. Вона майже цілком була в руках Жидів. В останніх десятиліттях витворився в Київі також великий фабричний промисел, дуже різнородний. Є тут багато українських шкіл: Академія наук, університет, Академія Мистецтва, техніка, духовна академія, гімназії, реальні школи то що. Тут був також здавна осередок українського культурного життя. По 1905. році його розвиток став дуже швидкий, так

що нині Київ є попри Львів головним духовним осередком цілої соборної України.

Недалеко Київа лежить кілька старих городів: Васильків, Хвастів, Вишгород, Білгород, Трипілля, тепер все те нужденні місточка. Населеніи Жидами Бердичів (83.000 м.) має великий промисел і дуже значну торговлю. В сточищі Росі лежать: місточко Сквіра, старе козацьке місто Білацерква (61.000 м.), славне договором Хмельницького з Поляками 1652. року, тепер дуже промислове й торговельне. В Таращі виробляють славні тарантаси. Під Корсунем побідив Хмельницький польських гетьманів 1648. р. Недалеко села Кирилівка й Моринці, де родився й ріс Тарас Шевченко. Його могила стоїть на мальовничих дніпрових горах коло старого княжого, потім козацького города Канева. Недалечко й стара гетьманська столиця Трехтимирів. Козацьке місто Черкаси (40.000 м.) тепер дуже важна пристань і торговельне місто. Натомість Чигирин, колишня столиця Богдана Хмельницького підупав зовсім. Крилів і Верходніпровськ мають пристані над Дніпром та деякий промисел.

На південних окраїнах Київщини найважніші міста це козацький Умань (42.000 м.), звісний з гайдамацьких часів, і новий Єлисавет (76.000 м.) з великими фабриками та значною торговлею. Коло Звенигородки, в Катеринополі копають бурій вугіль. Інші місточка, як Липовець, Гайсин, Новомиргород, Олександрія мають лише невелике значіння.

Лівобічна Гетьманщина обіймає колишні губернії Чернігівську і Полтавську та північні окраїни Катеринославщини. Цілий її простір залягає лівобічна, наддніпрянська низовина. Вона на півночі подібна своїм красвидом до Полісся, до півдня вона що раз більше подобає на легко-

хвилясту степову рівнину. Всі ріки, що туди протікають до Дніпра: Десна, Трубайло, Супой, Сула, Пьол, Ворскла, Орель, Самара мають праві береги високі, ліві пологі, пісочані та болотяні. Ліса тільки в Чернигівщині доволі, далі на південь його стає дуже мало. Підсоння дещо гострійше як на правобічній Україні.

Населення Лівобіччя — справжні Наддніпрянці — їх будинки, ноша, мова, пісні стали завітні для цілого українського народу. Колись тут сиділо старинне українське плем'я Сіверян, за часів Руїни, по Хмельниччині переселилися на Лівобіччя величезні громади українського народу, утікаючи від польського панування. Тут найбільше укріпилося українське козацтво й хоч Гетьманщина півтора століття тому впала, то доховалося й до нинішніх часів на Лівобіччю багато народу, що донині гордо зове себе козаками. Попри хліборобство, ведуть лівобічні Наддніпрянці залюбки домашній промисел, що розвився тут дуже гарно.

В північній частині Лівобіччя є головним містом старезний город Чернигів (33.000 м.), може й ровесник Києву, колись велична княжа столиця, тепер тихий губерський город. Старі городи Мглин, Стародуб, Новозибків, Новгород сіверський, Глухів — мають лише невелику торгівлю й значіння. Кролевець звісний великими ярмарками. Конотоп (20.000 м.) славний побідою гетьмана Виговського над Москалями (1659 р.) і значною торгівлею. Батурин був колись гетьманською столицею, та по різні, котру тут виправив Меншиков (1709. р.), вже не міг підійнятись. Борзна, Березна, Городня мають лише невелику торгівлю, значно більше торгує Ніжин (52.000 м.) колись славний ярмарками. Старинний Переяслав, княжий город, заснований 700 літ тому, де Хмель-

ницький 1654 р. піддав Україну під владу московських царів, тепер зовсім підупав. Так само мале значіння має Золотоноша. В сточищі Сули зустрічаємо торговельне місто Ромен (33.000 м.), Придуку (31.000 м.), що вивозили на цілу Росію найбільше тютюну, й старі козацькі городи Пирятин і Лубні. В сточищі Цела лежить: Миргород, Хороль, Гадяч, де гетьман Виговський годився з Польщею, Зіньків, а над самим Дніпром Кремінчук (100 000 м.), найбільше місто Лівобіччя з величезною торгівлею і промислом. Над Ворсклою розложилася Полтава (83.000 м.), славна сумною битвою 1709. р., де Шведів і Українців побив Петро Великий, щоб закріпити Україну. Тепер тут один із осередків українства. Коло Кобеляк і Константинограда виробляють сукно, Самарчик і Павлоград (41.000 м.) мають значну торгівлю.

На північний схід від Гетьманщини простягається довжезною смугою Слобожанщина або Слобідська Україна. Вона уявляє собою плоску височину, що дуже поволеньки підноситься до сходу й північного сходу. Кравид той самий, що на лівобічній низині, лише річні долини трохи глибші, ліса трохи менше, степ усюди переважає. Підсоння холодніше, головню зими найгострійші на цілу Україну. Та країна скрізь дуже родюча, на чорноземі хліборобство цвіте, так само садівництво; домашній промисел дуже визначний. Населення тогож вигляду й походження, що Наддніпрянці, осіло тут головню в XVII. віці великими громадами. На самих межах України примішалося тут доволі теж і московських поселенців, що живуть звичайно в окремих селах. Слобожанщина обіймає цілу Харківщину й сусідні частини Полтавщини, Курщини, Вороніжчини і Донщини.

Менші городи й місточка Слобожанщини мають вигляд великих сіл, тільки ближше середини міста є дещо більші будинки та гарнійші вулиці. Такий вигляд є впрочім теж у менших міст і місточок Гетьманщини.

Йдучи від заходу зустрічаємо наперед старинний княжий город Путивль. Білопілля й Суджа торгують хлібом, медом і садиною, Миропілля виробляє чоботи, Суми (52.000 м.) мають фабрики цукру й великі ярмарки, Лебедин значну торговлю хлібом. В Богодухові й Охтирці (32.000 м.) гарне садівництво, в Охтирці також значний промисел. Найбільший город Слобожанщини Харків (250.000 м.) зробився з невеличкого козацького хутора та виріс дуже скоро завдяки торгівлі. Дотепер є в Харкові чотири великі ярмарки на хліб, худобу, вовну і т. и. та дуже багато фабрик. Харків має університет і є одним із головніших огнищ українського культурного життя. Недалеко Білгород (22.000 м.) і Короча мають теж значну торговлю й деякий промисел, Чугуїв і Вовчанськ куди меншу. Старий Оскол і Валуйки мають значний домашній промисел, Уразова вивозить багато хліба. В Купянську сходяться важні залізничні шляхи, в Бірючі й Олексіївці б'ють багато олії. Острогжськ (22.000 м.) дуже торговельний на хліб, худобу, рибу, Старобільськ має гарні ярмарки. Коротояк і Богучар хоч міста та не мають значіння, зате слобода Бутурлинівка (38.000 м.), найбільше село України, має славні ярмарки, цегольні, горальні, гарбарні, славних кушнірів і шевців.

На південь від Слобожанщини лежить невеличка, але важна область України Д о н е ч ч и н а. Це полога, легко хвиляста височина, що простягається правобіч Донця аж по його коліно й переходить на південь незаметно в чорноморський

степовий низ. Ніхтоб нині не пізнав, що тут колись були гори, невисокі, правда, та все гори. Вікова робота вітрівня й води так їх стесала, що осталася тільки плоска височина з невеликими горбами та безліччю могил, у найвищим місці ледви на 370 м. зависока. Зверху пустий степ з недуже то родючим ґрунтом, зате внутрі землі лежать тут величезні скарби вугля, заліза, міді, ртуті й іншої всячини. Добування цих скарбів почалося щойно в минулім столітті й тоді теж Донеччина густіше заселилася. Донеччина обіймає південну окраїну Харківщини, східну Катеринославщини й південно-західну Донщини. Сіл не багато, зате місточка й міста виростили дуже швидко коло шахтів і фабрик. Ізюм (23.000 м.) промишляє гончарством, Славянськ (20.000 м.) добуває багато соли й має солені купелі, Каменське (51.000 м.) має велику торгівлю, Лугань (60.000 м.) великі гуті й гамарні заліза, Бахмут (33.000 м.) добуває багато соли і ртуті Юзівка (49.000 м.) є осередком угляних шахт, Грушівка (46.000 м.) антрацитових.

Приходимо тепер до самих полудневих областей України. Всі вони розложилися довжезною смугою здовж берегів Чорного й Озівського моря. За виїмком південного Криму й Кавказу ціла ця довжезна полоса є степовим низом, що його прорізують перед самим своїм уходом у море великі ріки України: Дністер, Бог, Дніпро, Дон, Кубань та багато менших, усі зі своїми плавнями та лиманами. Багато стрімкобоких балок розриває безкраїй, легкохвилястий степ, засіяний високими могилами. Перед півтора сотнею реків була Чорноморська низина майже безлюдним степом, у траві ховався козак з конем. Та по здобуттю кримського ханства Москалями рушила в цей родючий степ українська людність такими великими

громадами, що хоч російський уряд поселив тут багато Болгар, Сербів, Молдаван, Німців, Греків, Москалів, то що, то такі чорноморські степи стали українською землею. Правдивих українських сіл і місточок тут небагато — хіба на північних окраїнах степу. По всіх селитьбах видно, що повстали недавно, де була вода, важний шлях, шахта, чи що. Недавні землянки, очеретом криті, є ще тут і там, є зате й багато хат, будованих на німецький спосіб. Ціле населення чорноморської низини живе не тільки з хліборобства й скотарства, але також із шахтарства, промислу, торгівлі, мореплавства і т. н. Тому то й виросло на чорноморським побережжю дуже багато нових міст, котрі дуже швидко ростуть і розвиваються.

Чорноморська низина ділиться на кілька частин. Між Дунаєм та Дністром лежать б е с а р а б с ь к і с т е п и, колишній Буджак. Тут бачимо над Дунаєм міста Ізмаїл (36.000 м.), Кілію й Вилків, усе пристані та осередки рибальства. Над Дністром бачимо кріпость Бендери (10.000 м.) — старинну Тегиню — дуже торговельне й багате садами місто. Над Дністровим Лиманом лежить Акерман, колись турецька твердиня, нині українське місто, з великою торгівлею і пристанню для менших кораблів.

Степи Херсонщини лягли широкою полосою між Дністром та Інгульцем. Лівобіч Дністра лежать торговельні міста й пристані Дубосари й Тираспіль (32 000 м.). Недалеко Дністрового лиману лежить над морем найбільше може місто України і найважніша її пристань Одеса (Адес, 620.000 м.) з великою штучною пристанню, величезною торгівлею і дуже значним різнородним промислом. Одеса правдиве міжнародне місто, що днини сходиться тут із собою та торгує Бог знає скільки різних народів. Околиця вся

українська. Недалеко від міста славні цілющі лимани. Друга велика пристань це Миколаїв (103.000 м.). Він так само, як Одеса й Херсон, не має ще півтора сотки літ віку, лежить над судоходним лиманом Бога і вивозить дуже багато хліба. Горі Богом зустрічаємо пристань Вознесенськ, над самим виходом Дніпрового лимана в море дві малі кріпости, Очаків і стару турецьку фортецю Кінбурн. Над Дніпром, при його устю в лиман, лежить третя велика пристань Херсон (92.000 м.), що має також значний промисел.

Між Інгульцем та Калміусом лежить Запорозький низ, колись „землі й вольности славного війська запорозького низового“. Великі й багаті ці землі, не лише родючістю ґрунту, але й підземними скарбами. Тому то там, де колись паслися запорозькі коні, де шуміла тирса, там тепер здіймаються фабричні димарі й кипить життя промислових міст.

Головний город Запорозького Низу є Січеслав, перше Катеринослав (218.000 м.), положений над Дніпром при початку його порогів. Він має величезний, головно металевий промисел і дуже значну торгівлю. Так само швидко зростає Олександрівськ (51.000 м.), положений саме при кінці порогів. Кривий Ріг над Інгульцем має найбагатіші по всій Україні кладні заліза, Никопіль кладні марганця-маргану, Берислав і Кахівка доступні для менших морських кораблів, Олешки звісні з огородництва. Мелітополь над Молочною має значну торгівлю і промисел, Бердянськ (36.000 м.) крім цього доволі значну пристань над Озівським морем, колись дуже важну для чумацтва. Значно ліпша пристань є в Маріюполі (51.000 м.); вона вивозить багато хліба, вугля, заліза. Є тут також багато ріжних фабрик.

Донський степовий низ дуже недавно й неповно залюднився Українцями, щойно в ХІХ. столітті. Зате можна сказати, що значна частина донських козаків, т. н. низові Донці, дуже поукраїнічилися в мові й звичаях. Цей куток України хоч сам по собі невеличкий, має при устях Дону дуже добре положення для торгівлі, мореплавства й рибальства. Тому то виросло тут кілька важних міст: пристань і торговельне місто Таганрог (75.000 м.), що вивозить дуже багато хліба, Ростов (172.000 м.) з величезною торгівлею і промислом, Нахичевань (71.000 м.) неначе передмістя Ростова й старий Озів (41.000 м.) звісний своїм рибальством.

Крим, колись осідок найгірших ворогів України — Татар — від недавнього часу почав перемінюватися на частину України. Давнійші господарі цього краю — Татари — понайбільше виселилися під турецьке панування, остало їх мало, а на їх місце прибуло багато українських хліборобів, що поселилися тут великими селами й хуторами. Тому то в Криму стрінеш побіч розвалин старинних грецьких городів, генуеських замків, побіч татарських сіл й місточок з їх мечетами й мінаретами, побіч новітніх московських міст правдиву Україну з її селами, місточками, садами, баштанами то що. Крим гарна земля. Північну частину півострова вкриває степ, рівний наче стіл з численними солончаками й могилами. До півдня він хвилясто підноситься, а над самим морським берегом потяглися невеличкі, до 1.500 м. високі, вапнякові гори, вкриті долом лісами, верхом біднецькими луками. Ці гори (по татарськи Яйла) стрімкими утесами опадають до моря і творять чудові краєвиди. Підсоння м'яке, тому то в полудневім Криму можна плекати всілякі,

південні рослини. Для м'якого підсоння приїздить сюди багато недужих лічитися.

Стара столиця кримських ханів Бахчисарай тепер стала маленьким містечком. Натомість швидко вирости нові міста, засновані російським урядом, як приміром теперішня столиця Симферопіль (71.000 м.) і велика воєнна пристань Севастопіль (71.000 м.). На місці старинного Козлова виросла Евпаторія (30.000 м.), що добуває багато соли з лиманів і озер, з Кафи, де впродовж кількох століть томилась українські невольники в лютий турецькій неволі, зробилася Феодосія (40.000 м.) найбільша торговельна пристань Криму. Дуже важна є також пристань в Керчі (57.000 м.). Тут розвився також металевий промисел, завдяки близьким кладням заліза. На південнім гористім березі багато гарних кліматичних місцевостей. Між ними найбільша Ялта (23 000 м.).

Так ми прийшли до останньої української країни, що найдалі висунулася на південний схід і сягає по Каспійське море, окружене рудими степами. Це українське Підкавказзя (за княжих часів Тьмуторокань). Воно займає всю ширину помосту між Чорним та Озівським морем, по північній стороні величнього кавказького хребта. Обіймає Підкавказзя Чорноморщину, Кубанщину, части Ставропільщини й Терщини. Підкавказзя зложено спершу зі степового низу, що простягається над Кубаню, Калаусом, Тереком і Кумою. Він тільки місцями рівний, поза тим всюди дещо горбистий. Чим далі на південь, тим горби вищі — ми є на підкавказькій горбовині. А там далі здіймається вже велитенським муром Кавказ. За горами гори, повиті хмарами, вкриті дрімучими лісами й гарними полонинами. Найвищі хребти й верхи окуті вічною кригою, засипані вічними снігами. Гора Ельбрус на верхівях Ку-

бані, колись вулкан, що зіяв огнем, доходить до 5.630 м. висоти.

В цей край переселила 1793. р. цариця Катерина останки Запорозжців і зробила з них „Чорноморське (Кубанське) козаچه військо“. Та не пропала у диких тоді безвістях козацька сила. З дикої пустари, серед безнастанних набігів Черкесів та інших кавказьких верховинців зробили козак-чорноморці правдиву українську землю з її містами, селами, хуторами, з типовими українськими будинками, ношею, звичаями... Це так немов би хто кусень Київщини чи Полтавщини переніс під Кавказ. До козаків прийшло згодом багато нових українських переселенців і дотепер їх що раз прибуває, так що українське живло заливає що раз більше кавказькі низи, горби й сягає у верховину, промишляючи хліборобством, скотарством, над морями рибальством.

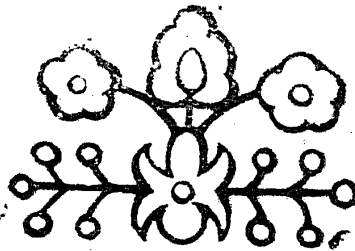
Найбільше місто Підкавказзя, zarazом осередок українського життя Кубанщини є Катеринодар, тепер Краснодар (100.000 м.). Його головна пристань є Новоросійськ (61.000 м.), що вивозить багато хліба і вовни. Те саме вивозять у меншій мірі Єйськ (51.000 м.) і Темрюк. На кавказькім підгір'ю зустрічаємо міста Майкоп (49.000 м.), Лабінськ (33.000 м.) і Ставропіль (61.000 м.) з великою торгівлею. Коло Праскової плекають багато винограду, коло Пятигорська є славні цілющі джерела, коло Грозного великі копальні нафти.

Ось тут, шановний читачу, кінець моїй книжечці про наш рідний край. Не велика вона й не так гарно прикрашена, як подібні книжечки у інших від нас народів. Однак земля, що ми її саме описали, навіть для чужих здається одною з най-

кращих у світі. Для нас, Українців, вона найкраща між усіма, тому, що вона нам рідна мати. Коли всі Українці від найменшого до найбільшого навчатися щиро та розумно її любити — инакші, світлі часи настануть для України.

ЗМІСТ.

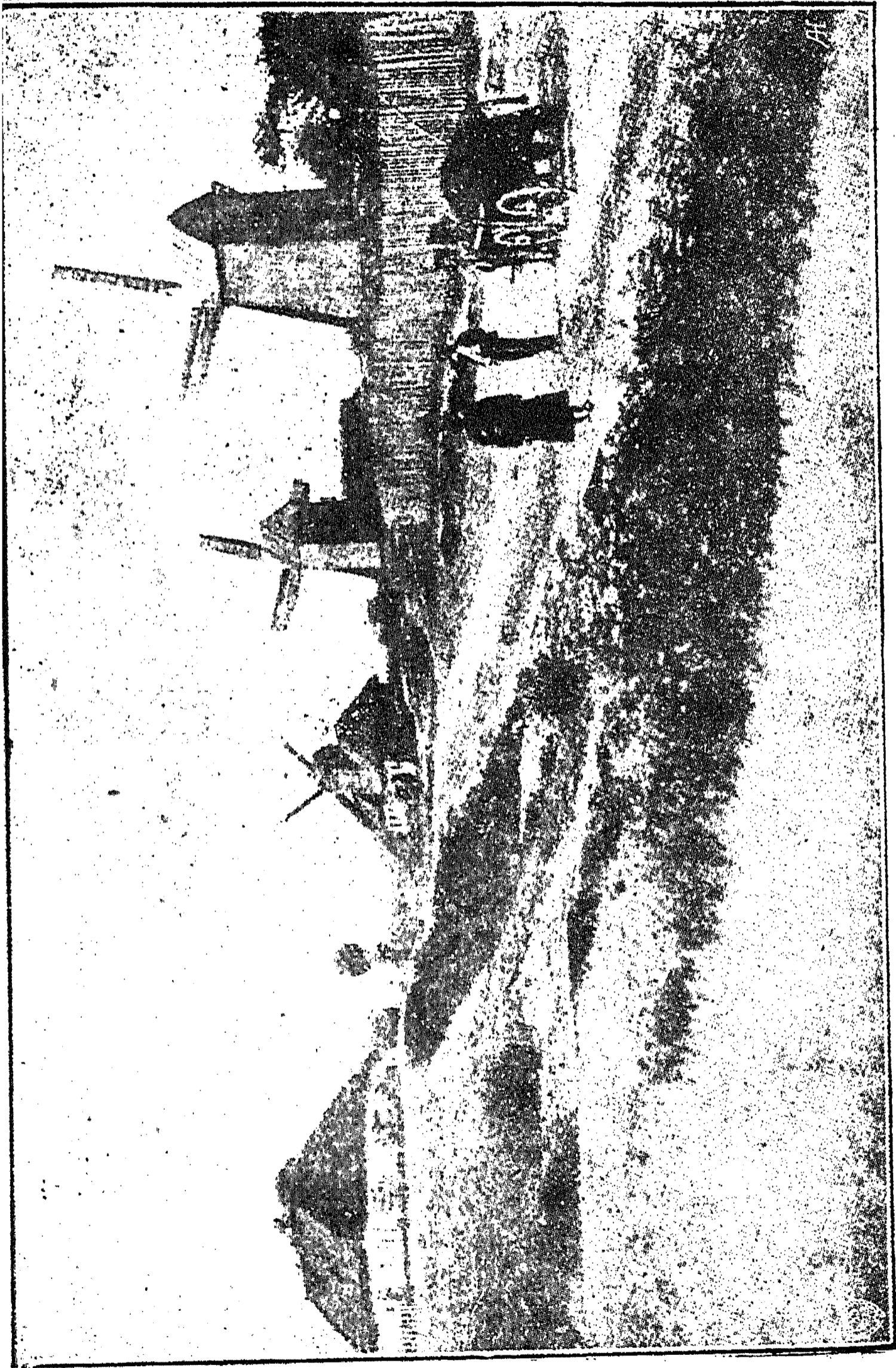
I. Любим і пізнаваймо наш рідний край. . .	3— 9
II. Де лежить Україна, які її межі й сусіди	10— 20
III. Про гори, низи, ріки й моря України . .	21— 35
IV. Про підсоння України, її рослинний і звіриний світ	36— 47
V. Про наш український народ	48— 77
VI. Як живеться тепер нашому народови . .	78— 99
VII. Про землі, міста й села України	100—128

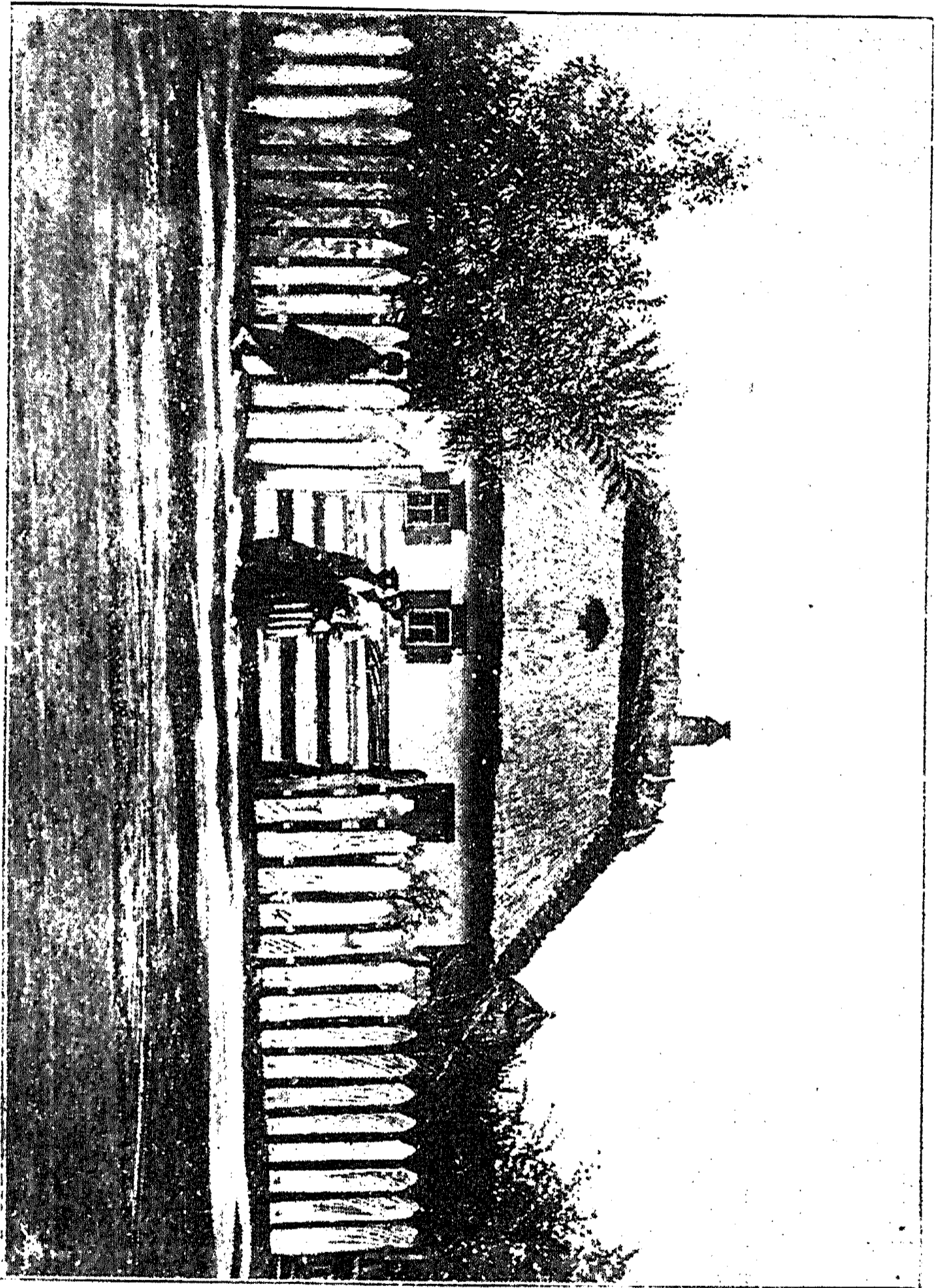
1. Українське село (до стор. 70).

**НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ**

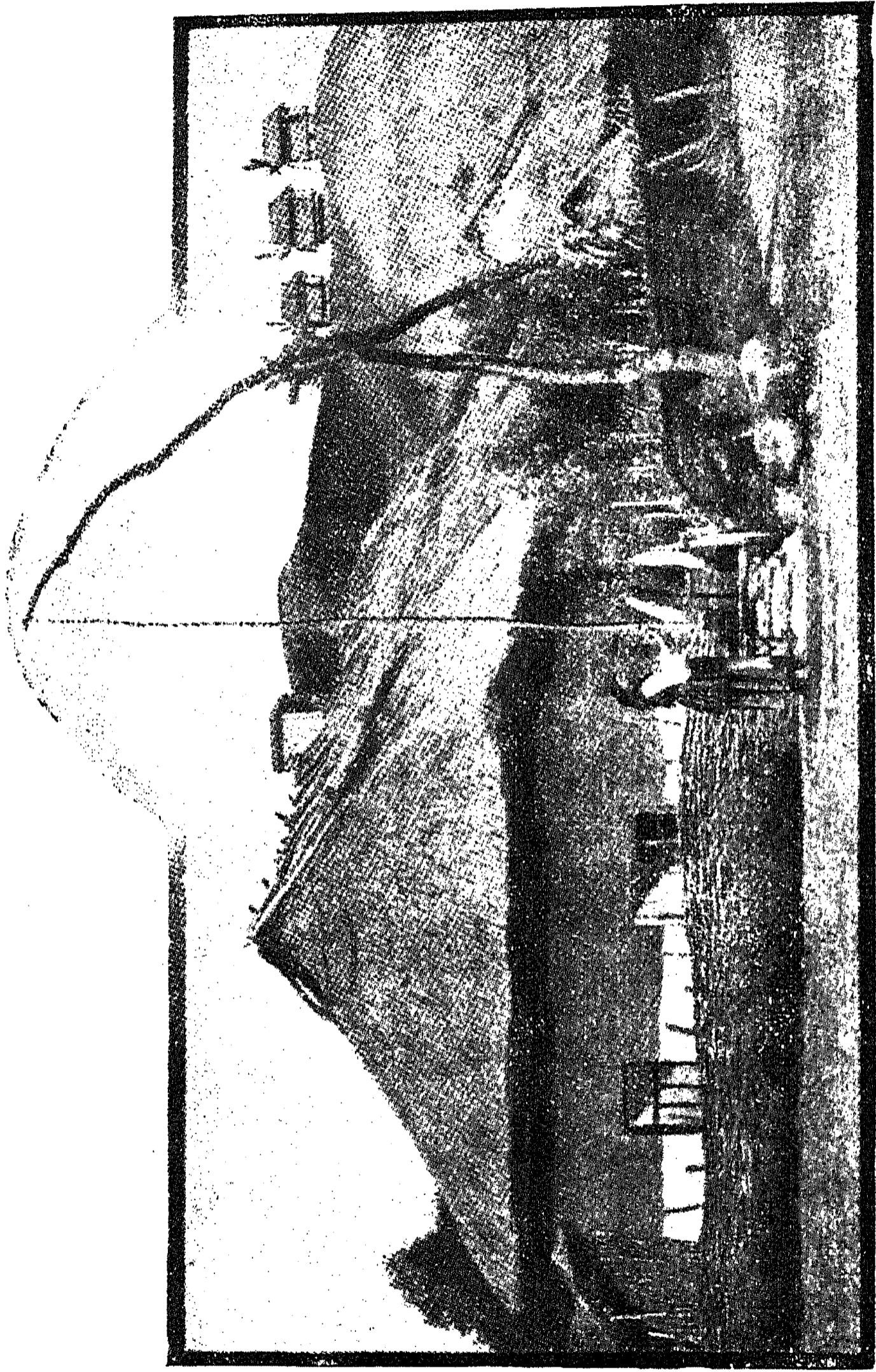

2. Українське село (до стор. 70).

3. Хата на Київщині (до стор. 70).

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

4. Хата на Полтавщині (до стор. 70).

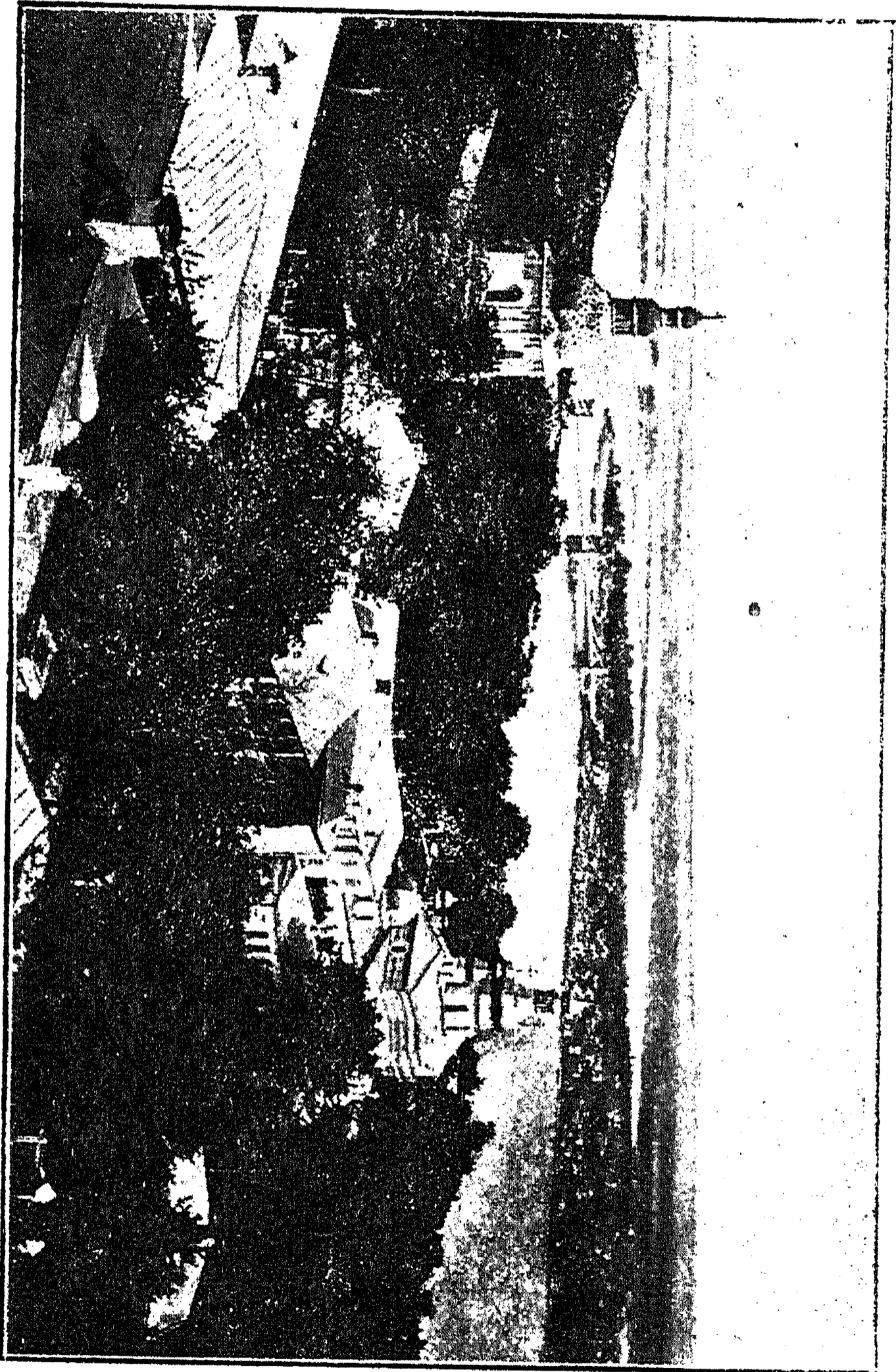

5. Гуцули (до стор. 103—104).

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

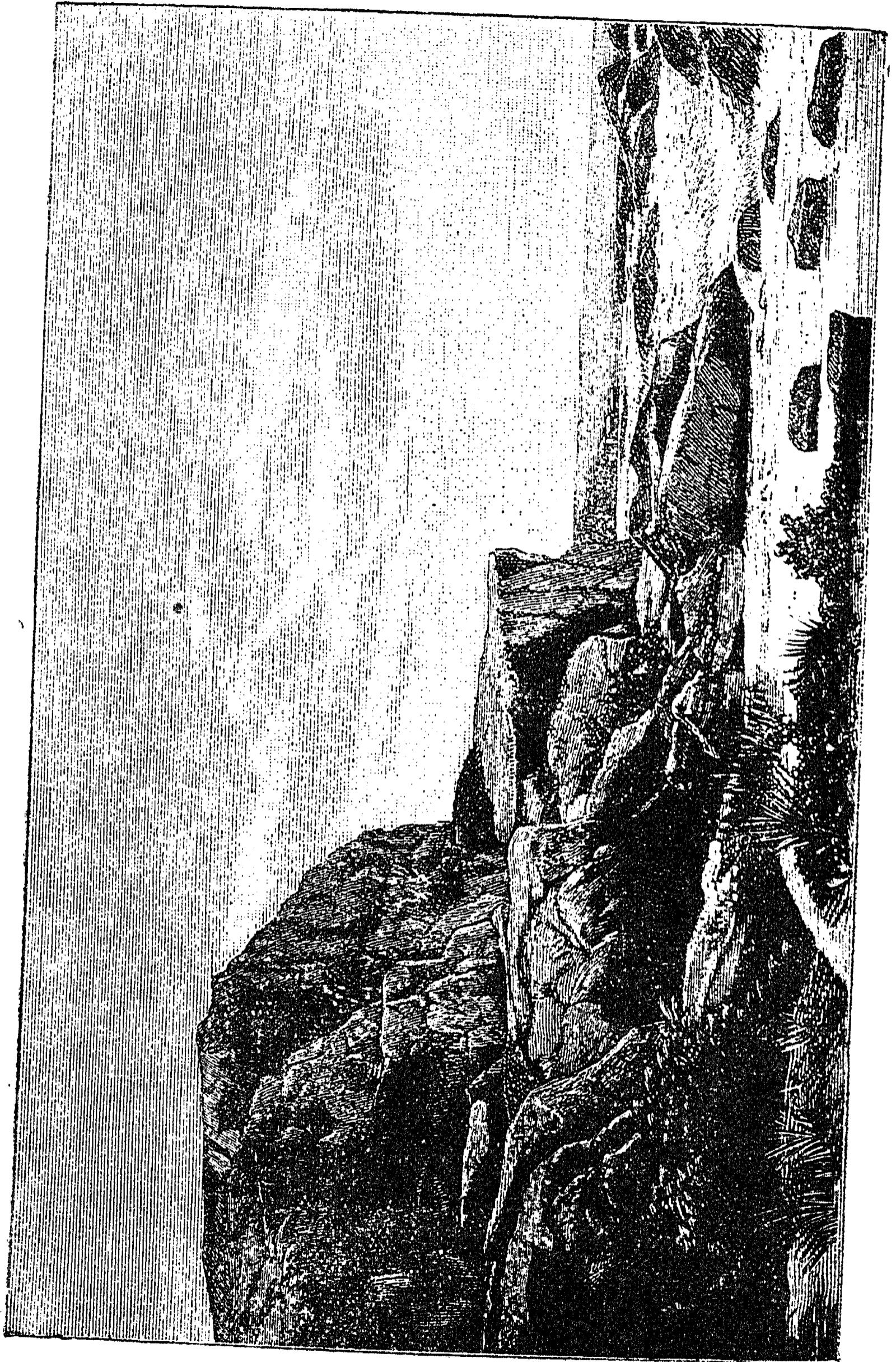

6. Покутяне (до стор. 115).

7. Дніпро під Києвом (до стор. 29).

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА

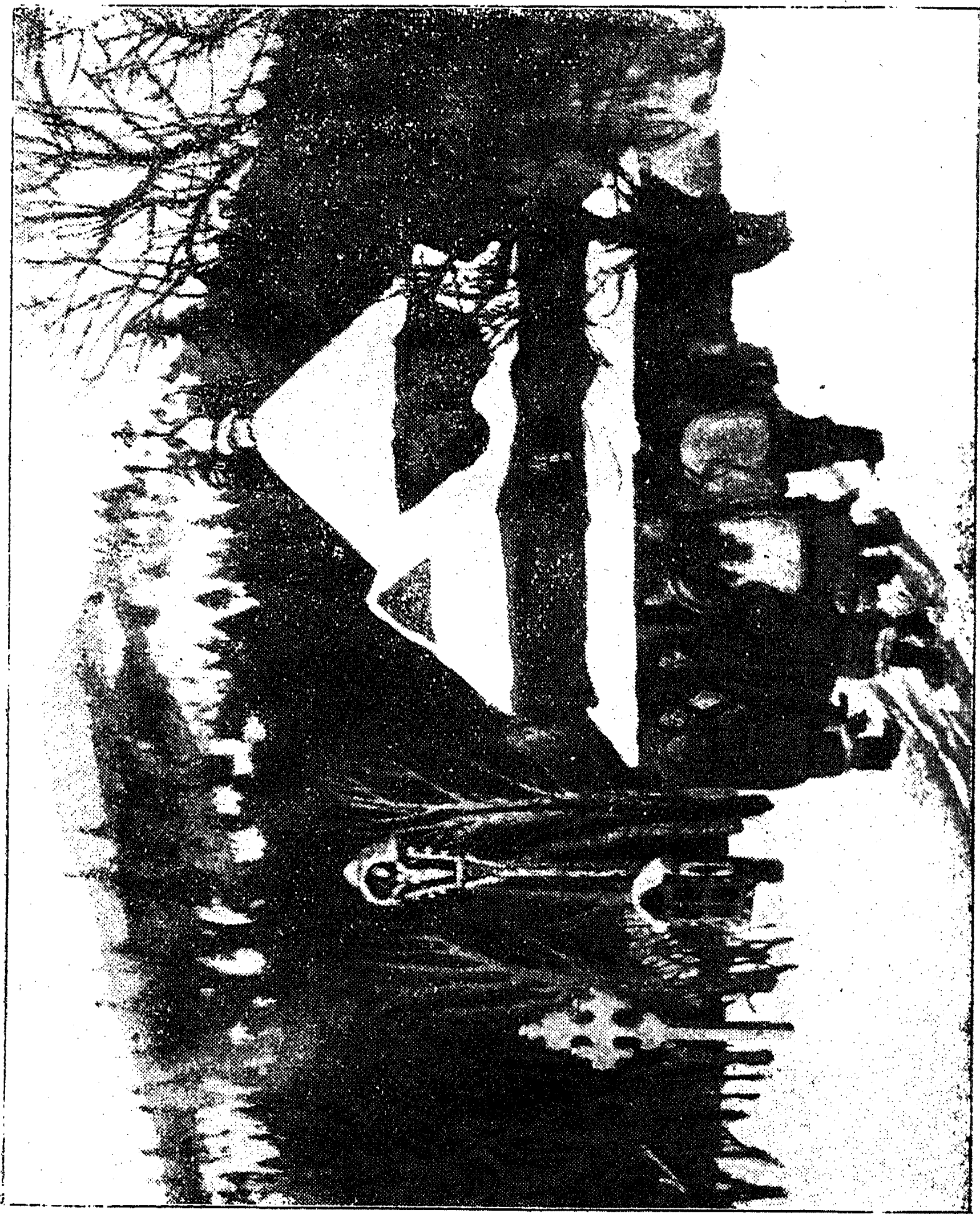

8. Пороги на Дніпрі (до стор. 29).

9. Чорногори (Шипці). (До стор. 103).

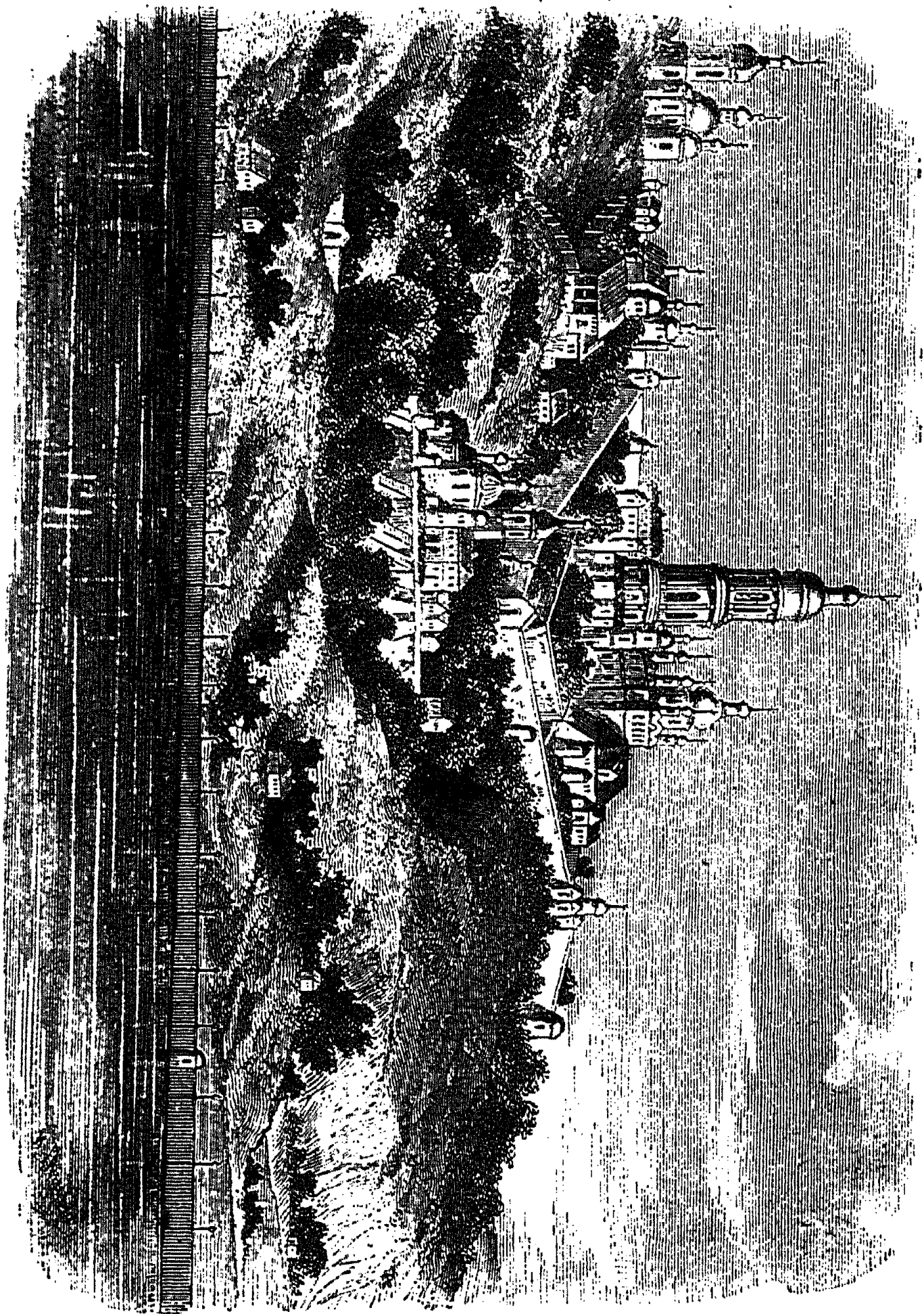

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

10. Черногори. (Гуцуљска црква). (До стор. 103—104);

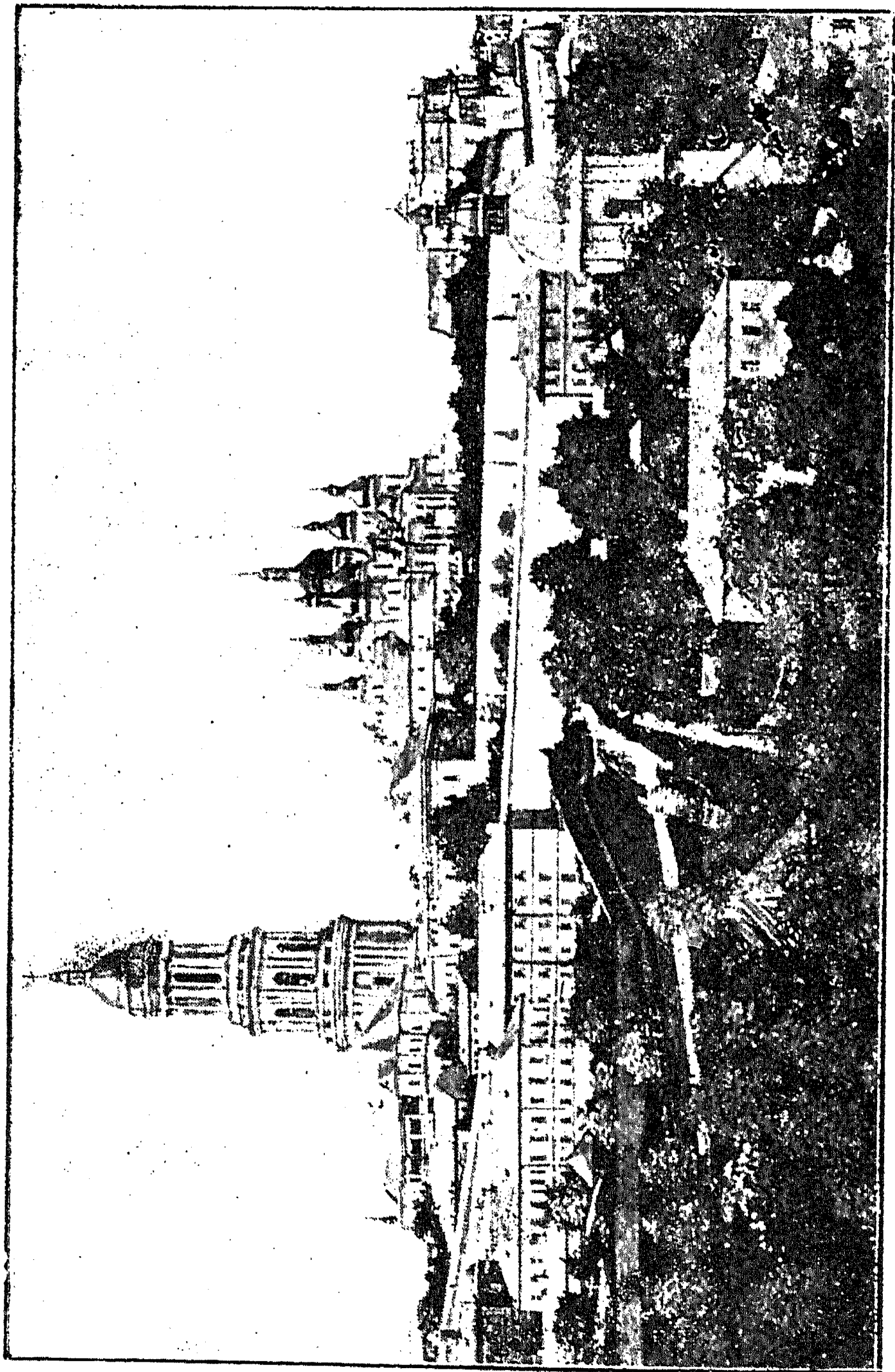
11. Берез Дніпра під Київом (до стор. 29).

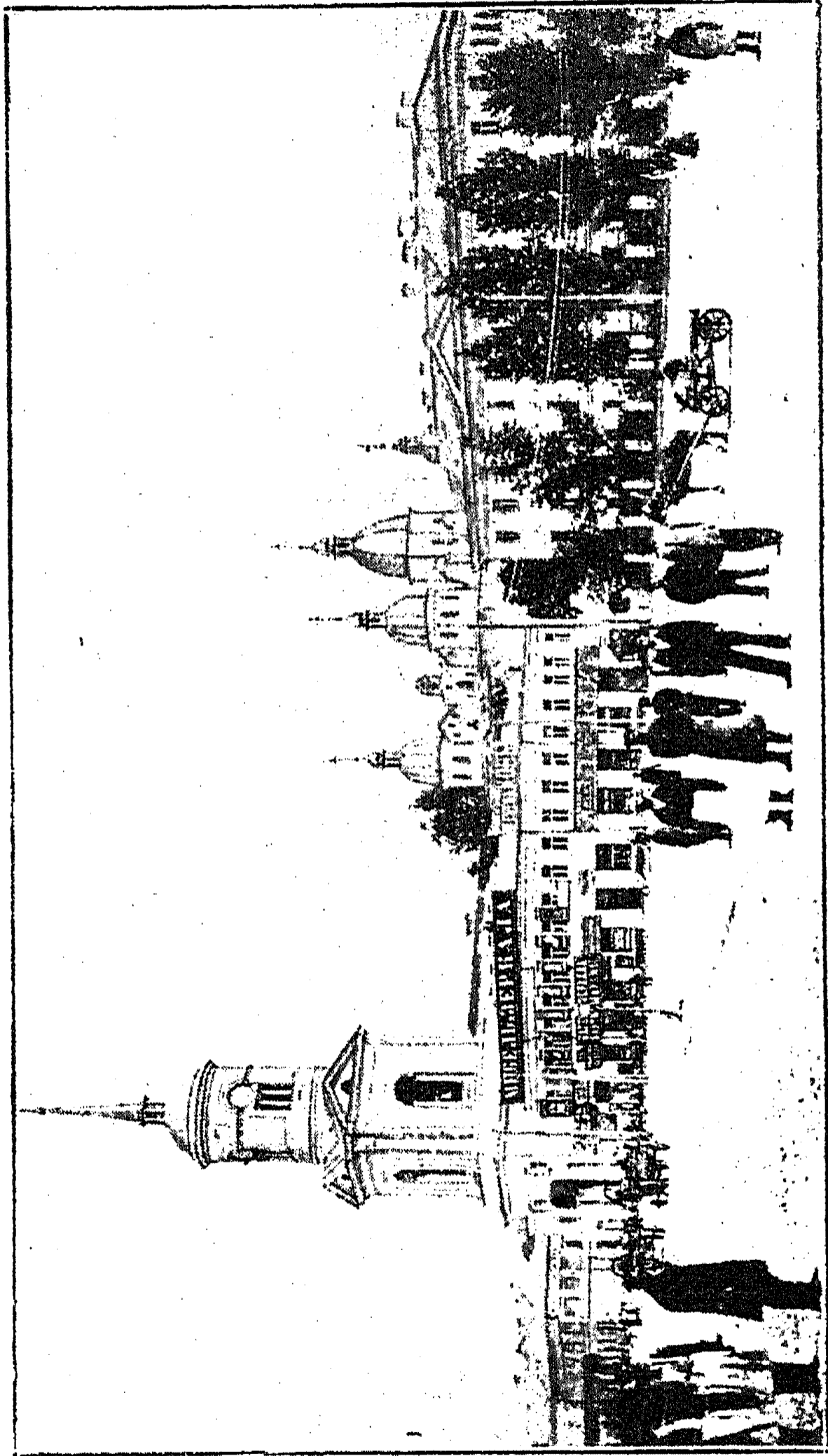
НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

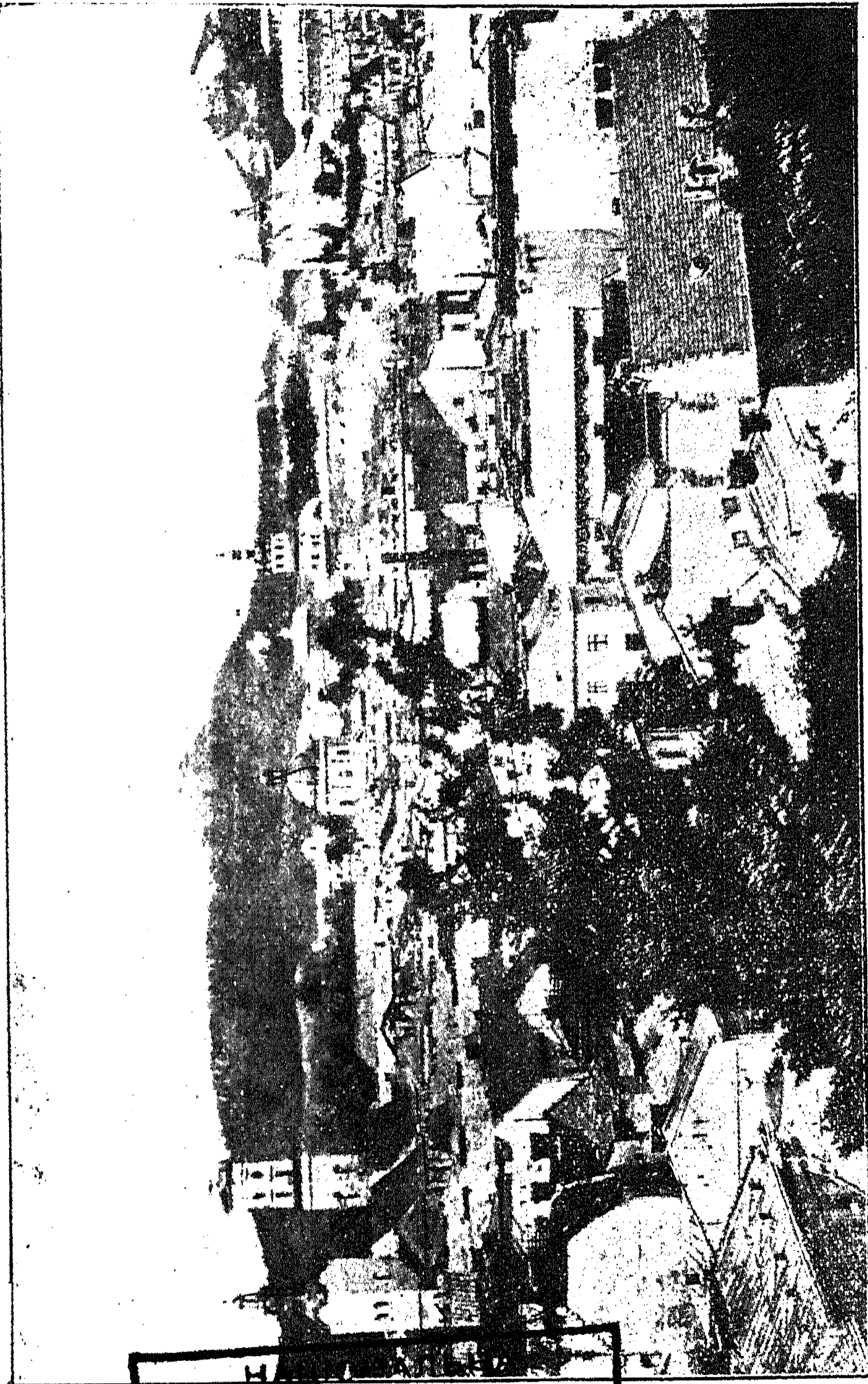
12. Либедь, пригорода Дніпра (до стор. 29).

13. Київ. Петерська Лавра (до стор. 117).

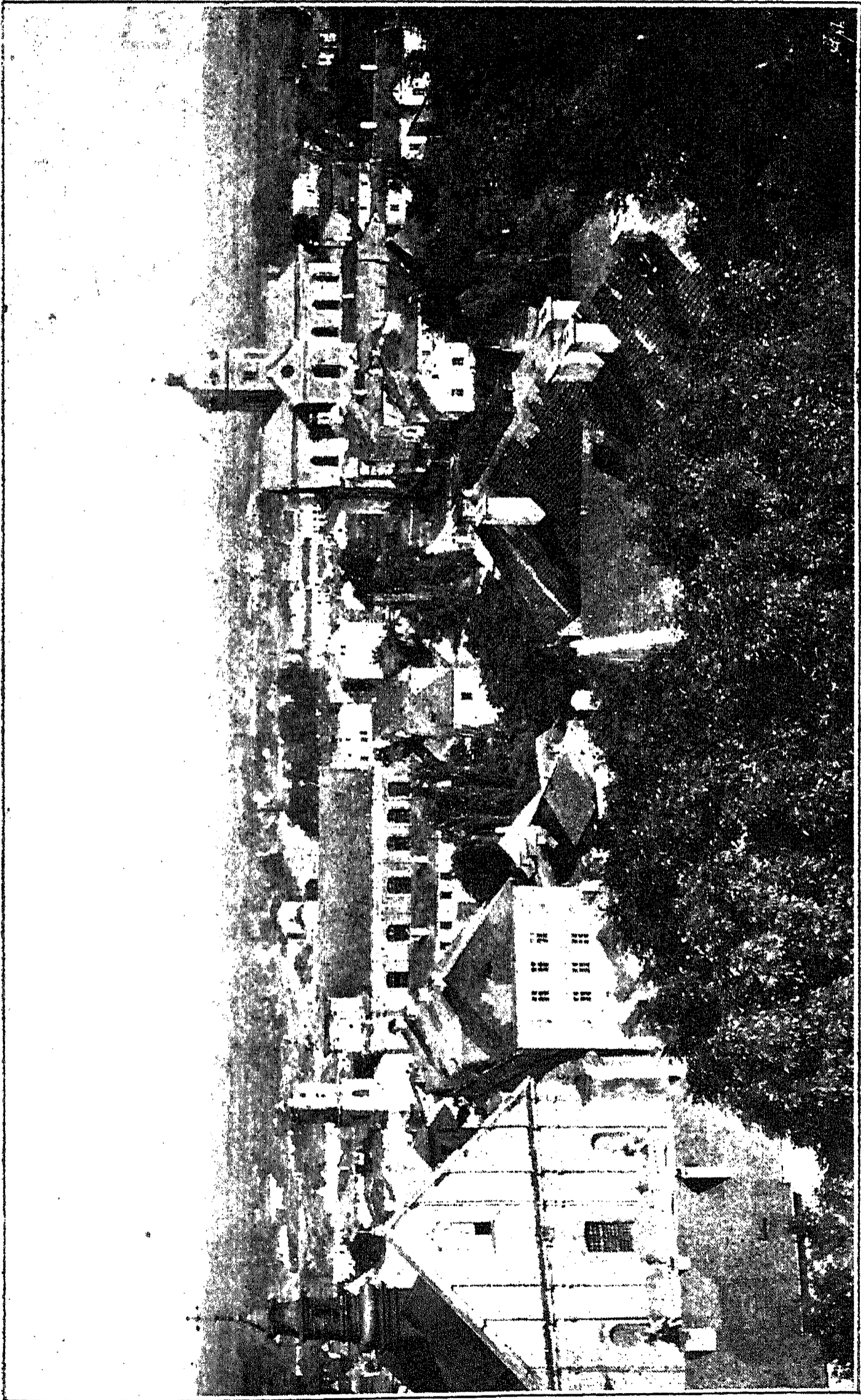

14. Київ. Братський монастир (до стор. 117).

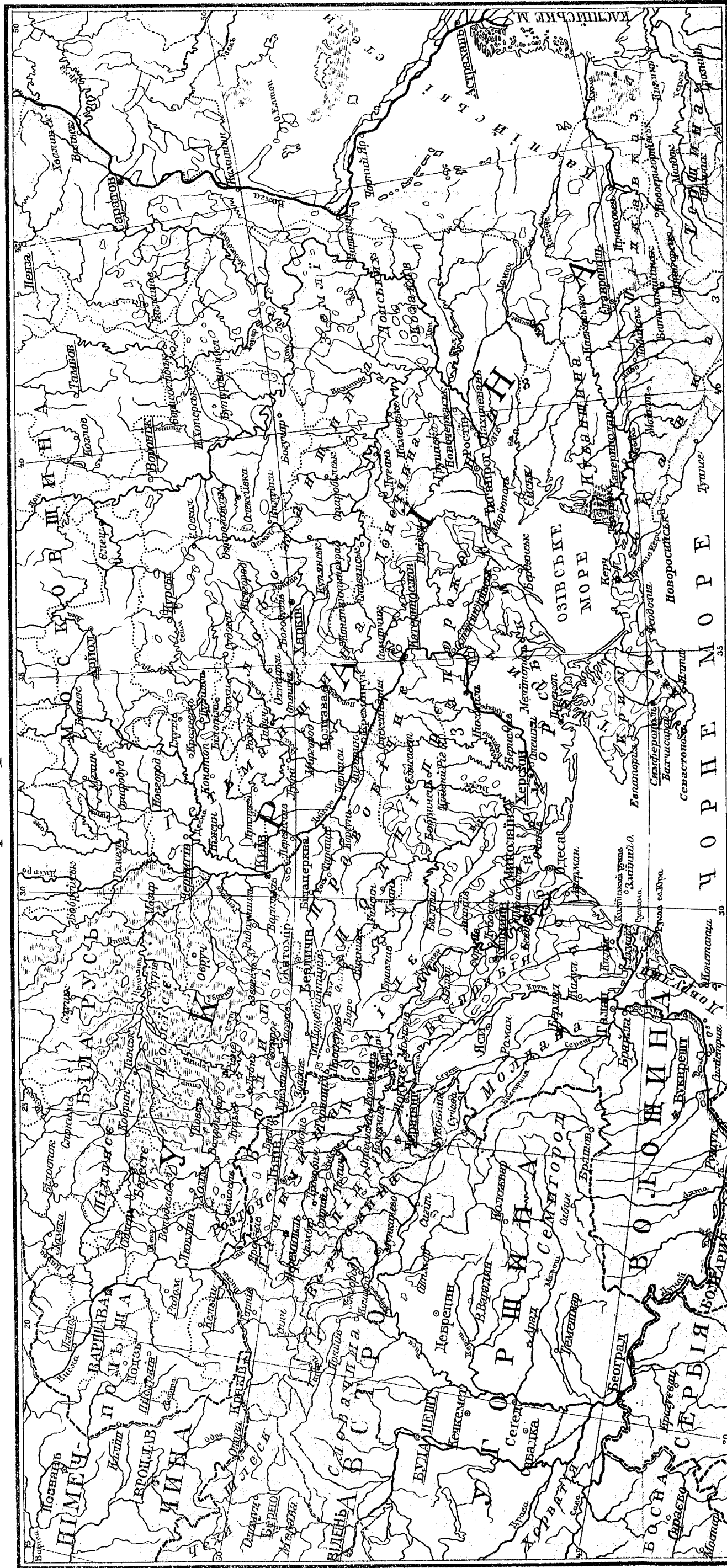
15. Львів (до стор. 108).

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

16. Перемишль (до стор. 106).

Оглядова карта українських земель.

Зладив Степан Рудницький

Простори заселені Українцями.
Де українських просторів не мож
докладно визначити, позначено
смужками тієї самої краски.

----- Границі держав. Границі губерній і країв.

Словоші губерній і країв підчеркнені.

Розмір 1:750,000 0 100 200 300 кілометрів

Картогр. завод Г. Фрейката і Бергта, Стоп. з об. лор. у Відні.

Наказом Видавництва „Шляху Львові“

всіх українських книгарнях у Львові і в адміністрації
„ВПЕРЕДУ“ (Львів, Руська, 3)

можна дістати отсі книжки

ВОЛ. ДОРОШЕНКА:

Життя і Слово. Збірник статей на літературно-громадські теми.

Василь Стефаник.

Революційна Українська Партія.

Шевченко і його думки про громадські справи.

Шевченкова Криниця.

Р. Віппер. Джерела нашої культури.

Переклад В. Дорошенка.

Ціна: 15=0.0

A 584700

ВИДАННЯ ФОНДУ
„УЧІТЕСЯ, БРАТИ МОЇ“

Досі вийшли:

1. Вол. Дорошенко: Шевченкова Криниця.
2. Ст. Рудницький: Україна наш рідний край.
3. М. Возняк: Кирило — Methodistівське братство.
4. М. Голубець: Начерк історії українського містечтва.

В друку:

- б. І. Крип'якевич: Коротка історія Козаччини

Дістати можна.

в тов. „ПРОСВІТА“, Львів, Ринок, 10. і у всіх українських книгарнях у Львові.

